



УНІВЕРСИТЕТ імені АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ

А.О. Задоя
С.О. Федулова
Р.М. Ключник

АРХІТЕКТУРА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ





*Анатолій Олександрович ЗАДОЯ,
доктор економічних наук,
професор кафедри глобальної економіки
Університету імені Альфреда Нобеля*

*Світлана Олександрівна ФЕДУЛОВА,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри глобальної економіки
Університету імені Альфреда Нобеля*



*Руслан Максимович КЛЮЧНИК,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри глобальної економіки
Університету імені Альфреда Нобеля*



duan.edu.ua

УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ

А.О. Задоя
С.О. Федулова
Р.М. Ключник

**АРХІТЕКТУРА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ:
НОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ**

Навчальний посібник

Електронне видання

Дніпро
2024

УДК 327.5
3 24

Рекомендовано вченою радою
Університету імені Альфреда Нобеля
(протокол №1 від 27 лютого 2024 р.)

Рецензенти:

*С.В. Кузьмін*ов, доктор економічних наук, професор;
*Ю.І. Пилипен*ко, доктор економічних наук, професор

3 21 Задоя А.О., Федулова С.О., Ключник Р.М. Архітектура європейської безпеки: нові виклики та загрози: навчальний посібник [Електронний ресурс]. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2024. 297 с.

ISBN 978-966-434-571-9

У цьому посібнику містяться навчальні матеріали для вивчення різних аспектів сучасних проблем європейської безпеки. Курс містить три модулі, у яких розкриваються можливі напрямки перебудови архітектури європейської колективної безпеки під впливом нових викликів, пов'язаних перш за все з російською агресією проти України, модифікація відносин між США та ЄС, які пов'язані з реалізацією ідеї європейської безпекової автономії, а також шляхи розв'язання чи не найскладніших безпекових питань сучасності: продовольчої та енергетичної безпеки. Виклад насичений цікавим фактичним матеріалом та подається у зручній для сприйняття формі. До кожної теми додається перелік проблемних питань, які можуть стати основою для виконання індивідуальних дослідницьких проєктів.

Призначено для усіх тих, хто цікавиться питаннями міжнародної безпеки та хоче розуміти ті виклики та загрози, які перед нею виникають.

УДК 327.5



Співфінансується
Європейським Союзом

«Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them».

«Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише автору(ам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність».

ISBN 978-966-434-571-9

© А.О. Задоя, С.О. Федулова,
Р.М. Ключник 2024
© Університет імені
Альфреда Нобеля, 2024

Зміст

Вступ	5
<i>Розділ 1. Парадигма нової системи європейської безпеки: Європейська безпека і Україна</i>	8
<i>Тема 1. Ключові тенденції в розбудові архітектури європейської безпеки</i>	8
<i>Тема 2. Новітні виклики та загрози європейській безпеці</i>	22
<i>Тема 3. Майбутнє архітектури європейської безпеки: перспективи розвитку</i>	38
<i>Тема 4. Європейська безпека і Україна: можливий шлях послабити виклики і загрози</i>	51
<i>Тема 5. Парадигма нової системи європейської безпеки</i>	62
<i>Тема 6. Сценарії розвитку системи європейської безпеки</i>	75
<i>Тема 7. Європейський Союз як актор в сфері безпеки: сучасні дискусії з питань безпеки у Європі</i>	88
<i>Розділ 2. Відносини між Європейським Союзом та США: розуміння майбутнього бачення у світлі нової системи європейської безпеки</i>	101
<i>Тема 1. Процеси європейської інтеграції та регіоналізації: еволюція та сучасність</i>	101
<i>Тема 2. Процеси політичної інтеграції та регіоналізації на Американському континенті</i>	115
<i>Тема 3. Еволюція відносин Європейського Союзу та США</i>	128
<i>Тема 4. Глобальні проблеми сучасності та реагування ЄС та США на них</i>	141
<i>Тема 5. Європейська система регіональної безпеки в умовах багатопolarity</i>	156

Тема 6. Міжнародна діяльність політичних еліт Європи. Євроскептицизм	167
Тема 7. Міжнародна діяльність політичних еліт Америки. Глобалізація та антиглобалізм	179
Розділ 3. Подолання продовольчої та енергетичної кризи: торгівля та логістика	191
Тема 1. Європейські цінності у світі <i>realpolitik</i>	191
Тема 2. Регіональна політика та роль регіонів в Європейському Союзі	204
Тема 3. Енергетична політика Європейського Союзу	222
Тема 4. Глобальна продовольча безпека в пріоритетах єдиної аграрної політики Європейського союзу	236
Тема 5. Подолання глобальної продовольчої кризи 2022 внаслідок військових дій	255
Тема 6. Енергетична криза в Європі: реформування енергоринку.....	266
Тема 7. Економічна взаємозалежність країн та безпекова криза	283

Вступ

Події останніх років переконливо показали, наскільки крихкою є сучасна світова безпекова система в цілому та європейська, зокрема. Розпочата росією війна проти України продемонструвала по суті «безпорадність» основного інституту в архітектурі світової безпекової системи – Організації Об'єднаних Націй. Сама модель цієї організації не передбачала ефективних заходів впливу на агресора, коли ним виявиться один з постійних членів Ради безпеки, який своїм правом вето може заблокувати будь-яке рішення. І хоча потреба у реформуванні ООН визнається багатьма, цілі, способи та форми такого реформування залишаються об'єктом жвавих дискусій.

Неоцінену допомогу Україні у протистоянні агресору надає НАТО. Вступ нашої країни до цієї організації може стати реальною гарантією захисту від агресора. Однак і у цієї організації є свої проблеми. По-перше, консенсусний характер голосування дозволяє одному з учасників блокувати будь-яке рішення та просто шантажувати інших, намагаючись реалізувати свої власні інтереси. По-друге, виробничий потенціал оборонної промисловості навіть такого великого блоку країн виявився не готовим до ведення війни такої інтенсивності, яка зараз відбувається в Україні.

Є свої оборонні проблеми і у Європейського Союзу. Тривалий час його безпека спиралася на НАТО з провідною роллю у ньому США. Однак в останні роки усе більшої популярності набуває ідея європейської оборонної автономії. До неї підштовхують як можливі зміни політики США щодо ролі «оборонної парасольки для Європи», так і внутрішньо європейські зміни. Загострюються не тільки проблеми воєнної безпеки. Реальну загрозу безпеці становлять і такі проблеми, як нелегальна міграція, тероризм, зростання впливу правих та популістських партій і рухів, енергетична та продовольча безпеки тощо.

Величезний внесок у досягнення миру в Україні вносять і окремі країни на підставі двосторонніх відносин. Однак і тут виникає цілий ряд проблем, пов'язаних з внутрішньополітичною боротьбою, на що вказало завершення 2023 р. та затримка з

прийняттям рішень про надання фінансової та воєнної допомоги від США.

Таким чином, світова та європейська системи колективної безпеки побудовані, умовно кажучи, на принципах «ручного управління» – потрібно вести тривалі переговори та приймати складні рішення перш ніж розпочнуться якісь дії. Сьогодні у світовій безпеці, подібно до економіки, мають діяти «влаштовані стабілізатори», які автоматично повинні спрацьовувати, як тільки виникає загроза безпеці. Особливо це важливо для позаблокових країн. Україна запропонувала такий механізм, який отримав назву «Київський безпековий договір». Він є об'єктом обговорення та активної підтримки усе більшої кількості країн світу.

Розгляду саме цих та подібних проблем присвячено курс «Архітектура європейської безпеки: нові виклики та загрози». На користь його вивчення можна навести щонайменше два вагомих аргументи. По-перше, безпека – це те, що хвилює кожного. У піраміді потреб вона з'являється зразу після задоволення базових фізіологічних потреб. Тому знати загрози, які виникають, та можливі шляхи їх подолання означає розуміти, у якому напрямку рухається світ, Європа, наша країна, якими будуть умови життя у майбутньому. По-друге, не залежно від майбутньої професії ви будете діяти у певному зовнішньому середовищі. Це середовище чинитиме вплив на наші професійні рішення. І той, хто краще розумітиме це середовище, буде діяти більш ефективно.

Навчальний посібник підготовлений в рамках реалізації міжнародного проекту «Висвітлення нової архітектури європейської безпеки у викладанні та наукових дослідженнях» № 101126795 – EuSANU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH. Він складається з трьох розділів. Розділ 1 **«Парадигма нової системи європейської безпеки: європейська безпека і Україна»** (автор доктор економічних наук, професор А.О. Задоя) розкриває суть системи європейської колективної безпеки, етапи її становлення та сучасні суперечності, можливі напрямки реформування та роль України у цих процесах. У розділі 2 **«Відносини між Європейським Союзом та США: розуміння майбутнього бачення у світлі нової системи європейської безпеки»** (автор кандидат політичних наук, доцент Р.М. Ключник)

мова йде про зміну ролі провідних гравців сучасної європейської та світової безпеки: США та Європейського Союзу. Питання забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки є об'єктом висвітлення розділу 3 **«Подолання продовольчої та енергетичної криз: торгівля та логістика»** (автор доктор економічних наук, професор С.О. Федулова).

У кожному розділі ви знайдете не тільки цікавий та оригінально поданий матеріал з заявленої теми, але й набір питань, які можуть стати основою для власних роздумів та виконання індивідуальних дослідницьких проєктів.

Звичайно, автори розуміють, що динамізм сучасних змін з часом буде призводити до старіння деякої інформації у цьому навчальному посібнику. Однак більшість безпекових питань, які досліджуються у ньому, ще довго будуть на часі. А їх розуміння допоможе вам як у повсякденному житті, так і у професійній діяльності.

Будьте завжди у безпеці!

Розділ 1

ПАРАДИГМА НОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЗПЕКА І УКРАЇНА

Тема 1. Ключові тенденції в розбудові архітектури європейської безпеки

Питання, які розкривають зміст теми

- 1.1. *Поняття безпеки, його багатовимірність, структура та чинники***
- 1.2. *Історія формування архітектури європейської безпеки***
- 1.3. *Етапи становлення сучасної системи європейської безпеки***

Мабуть усі пам'ятають, що у знаменитій піраміді потреб Маслоу безпека знаходиться на другій позиції, зразу після задоволення базових фізіологічних потреб. І це не дивно. Адже незахищеність життя, майна чи навколишнього середовища може бути причиною погіршення ступеню задоволення будь-якої потреби. Тому з давніх давен люди намагалися знизити ризики, зменшити небезпеку та тим чи іншим способом захистити себе від неочікуваних подій.

У ході історичного процесу змінювалося уявлення про безпеку, розширювалися її кордони, удосконалювалися форми створення та гарантування безпечних умов існування. Для розбудови дієвої архітектури безпеки необхідно, перш за все, з'ясувати сучасний сенс цього поняття, його структуру та чинники, які створюють небезпеку як для окремих громадян, так і для суспільства в цілому.

1.1. Поняття безпеки, його багатовимірність, структура та чинники

Спродуйте запитати своїх знайомих, як вони уявляють собі безпеку. Переконані, що ви отримаєте численні відповіді, які суттєво будуть відрізнятися одна від одної. І це не стільки буде проявом особливостей мислення ваших респондентів, скільки підтвердженням багатовимірності самого цього поняття.

У найзагальнішому вигляді безпека визначається як «такі умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними по відношенню до даної складної системи у відповідності до наявних, на даному етапі, потреб, знань та уявлень» [1]. У англомовній літературі можна зустріти й дещо інше тлумачення: безпека – це «збереження норм, правил, інститутів і цінностей суспільства» [2]. Не дивлячись на зовнішню відмінність, обидва визначення насправді говорять про одне й те ж саме, але підкреслюють різні аспекти такого складного та багатогранного явища.

З цих визначень витікає щонайменше кілька важливих висновків, на які потрібно звертати увагу, коли мова йде про безпеку:

1. Безпека є характеристикою стану певної «складної системи». Оскільки складних систем надзвичайно багато (людина, підприємство, економіка, фінанси, суспільство ...), то слово «безпека» може обґрунтовано використовуватися у поєднанні з назвою відповідної системи. Інакше кажучи, часткових визначень безпеки може бути величезна множина.

2. Небезпека може виникати як у зовнішньому середовищі, так і всередині самої системи. Тому для досягнення безпеки, як правило, виникає необхідність не тільки розбудови здатності системи протистояти зовнішнім загрозам, а й змін у самій системі.

3. Безпека є поняттям багато у чому суб'єктивним та історичним. Суб'єктивізм сприйняття безпеки (чи небезпеки) розкриває слово «вважається» у наведеному визначенні. Різні суб'єкти оцінюючи ситуацію можуть вважати її як безпечною, так і

небезпечною. Усе залежить від їх потреб, знань та уявлень, які змінюються разом з розвитком суспільства.

На ранніх етапах людського розвитку безпека сприймалася як усунення прямих загроз своєму життю. Джерелом цих загроз було, перш за все, зовнішнє середовище – тварини, холод, вогонь тощо. Тому і методи страхування себе від небезпеки були пов'язані, головним чином, зі створенням умов для протистояння цим загрозам: теплий одяг, зброя, захищене житло... Уже на цьому ранньому етапі з'являється усвідомлення того, що навіть питання особистої безпеки найчастіше краще вирішувати колективно.

З часом з'являється нове джерело небезпеки – люди. Цей вид небезпеки можна назвати суспільним. Загроза життю та добробуту могла виходити не від природи, а від інших людей. Це значно посилює роль саме спільних дій для забезпечення безпеки.

Первісні люди вважали, що зимувати у печері, маючи певний запас їжі та дров для вогнища, є досить безпечним. Навряд чи знайдеться сьогодні багато жителів розвинених країн, які думають подібним чином

З розвитком виробничої діяльності людей ще одним джерелом небезпеки стає сама ця діяльність. Такий вид небезпеки можна назвати технологічним. Формами прояву такої небезпеки стають технологічні катастрофи: аварії на атомних електростанціях, руйнування дамб, викиди хімічних підприємств тощо.

Таким чином, за походженням загрози безпеці можна поділити на ***природні, суспільні та техногенні*** (рис.1.1).

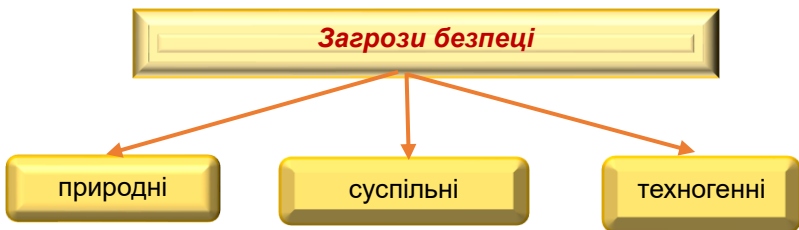


Рис. 1.1. Класифікація загроз безпеці за походженням

Як уже зазначалося, у залежності від системи, про яку йдеться, можна говорити про численні варіанти безпеки. Досить часто ми зустрічаємо поняття «безпека життєдіяльності», «безпека праці», «безпека підприємства», «економічна безпека», «фінансова безпека», «воєнна безпека», «продовольча безпека» тощо. Ці та інші поняття безпеки можна класифікувати та групувати за різними критеріями: за джерелами походження загроз (як це роблено на рис. 1.1. Але й тут можлива подальша деталізація); за ймовірністю (наприклад, реальні та потенційні загрози безпеці), за сферами охоплення, за регіональною ознакою (рис.1.2).



Рис.1.2. Класифікація безпеки за регіональною ознакою

Базовим поняттям в системі категорій безпеки є **«національна безпека»**. Згідно Закону України «Про національну безпеку» цей термін визначений як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [3]. Відповідальність за національну безпеку покладається на державу. Тому говорячи іншими словами, національна безпека – це здатність держави забезпечити захист та безпеку її громадян.

Разом з тим, сучасний світ створює такі виклики для безпеки, з якими повністю не може справитися жодна держава. Тоді виникає

потреба координації дій кількох держав (найчастіше тих, які є сусідами), щоб спільно вирішувати проблеми безпеки. Так виникає явище **регіональної безпеки** (наприклад, європейської).

В останні десятиліття минулого століття та на початку цього світові тенденції сформували нові виклики у сфері безпеки. Глобалізація, завершення періоду «холодної війни», загострення світових екологічних проблем, прискорений прогрес у сфері воєнних технологій підштовхують до нового погляду на проблему безпеки, перетворюючи її на глобальну.

Становлення **глобальної безпеки** наштовхується на ряд суперечностей. Інколи досягнення завдань національної безпеки певної країни наштовхується на інтереси іншої. Розв'язувати такі суперечності потрібно шляхом переговорів та певних компромісів. Кожна країна повинна докладати зусиль для співробітництва з іншими та свідомо йти на підтримку ініціатив глобальної безпеки.

Особливість сучасного стану України, коли вона вимушена вести війну проти країни-агресора, може викривити уявлення про безпеку та звести її лише до військового захисту. Звичайно, захист життя людини – це найперше, але не єдине завдання безпеки. Насправді це має бути досить широкий комплекс заходів, у центрі яких стоїть людина. Зокрема, Управління ООН з координації гуманітарних питань виділяє такі сфери безпеки життєдіяльності людини та завдання в них, які й формують поняття глобальної безпеки:

1. **Економіка**: створення робочих місць і заходи проти бідності.
2. **Харчування**: заходи проти голоду.
3. **Здоров'я**: заходи проти хвороб, небезпечної їжі, недоїдання та відсутності доступу до базової медичної допомоги.
4. **Екологія**: заходи проти деградації навколишнього середовища, виснаження ресурсів, стихійних лих і забруднення.
5. **Особистість**: заходи проти фізичного насильства, злочинності, тероризму, домашнього насильства та дитячої праці.
6. **Суспільство**: заходи протидії міжетнічній, релігійній та іншій ідентичності.
7. **Політика**: заходи проти політичних репресій і порушень прав людини [4].

Разом з тим, навіть сьогодні окремі країни у своїй поведінці продовжують керуватися принципами воєнної переваги. Їм здається, що сильне військо дозволить вирішити усі проблеми. При цьому не рахуються з інтересами інших країн, намагаючись вирішувати свої проблеми саме за їх рахунок. Зокрема, порушення національної безпеки України сьогодні переросло у глобальну проблему та становить загрозу як регіональній (європейській), так і глобальній безпеці.

1.2. Історія формування архітектури європейської безпеки після другої світової війни

Україна є частиною європейської цивілізації. Доведення до завершення процедур вступу нашої країни до Європейського Союзу та НАТО мають за мету, зокрема, підвищити рівень національної безпеки. Але для цього Україна повинна бути «вбудованою» у архітектуру європейської безпеки, стати її складовою, отримавши не тільки вигоди від цього, але й взявши на себе певні зобов'язання. Тому розуміння історії становлення архітектури європейської безпеки є важливою умовою успішної інтеграції в неї.

Протягом багатьох століть Європа потерпала від періодичних воєн, які завдавали шкоди населенню, економіці, суспільству в цілому. Перша спроба встановити якісь гарантії колективної безпеки були зроблені після Наполеонівських походів. У 1814-1815 рр. у Відні відбувся Конгрес – конференція, яка зібрала дипломатів з найвпливовіших країн Європи. Після тривалих обговорень (зокрема, і таємних) Конгрес прийняв цілий ряд компромісних рішень, які встановлювали нові кордони частини європейських країн. Так, Росія отримала Польщу та Фінляндію, Пруссія - частину Сілезії та Рейнську зону, Англії дістався о. Мальта... Цікаво, що саме у рішенні цього Конгресу був зафіксований «вчний нейтралітет для Швейцарії».

У кінцевому рахунку 26 вересня 1815 р. у Парижі російський імператор Олександр I, австрійський імператор Франц II та прусський король Фрідріх Вільгельм III підписали так званий Акт Священного союзу, який і став ключовим документом побудови

моделі європейської безпеки, заснованої на силі. У наступних домовленостях ці країни залишали за собою право воєнного втручання у справи інших країн, якщо вони вбачали у цьому потребу. Така модель була за своєю суттю імперською, ігнорувала інтереси невеликих країн, деякі з них взагалі втратили свою незалежність.

Ця модель європейської колективної безпеки проіснувала майже сто років. За цей час у Європі не було великих воєн, хоча певні воєнні конфлікти виникали часто. Разом з тим, загострення суперечностей між самими гарантами європейської безпеки стали однією з причин Першої світової війни, яка була найбільш руйнівною з усіх попередніх воєн.

Підсумком Першої світової війни стало підписання Версальського договору, що відбулося у червні 1919 р. Це була спроба вибудувати нову модель європейської безпеки. Підписантами цього договору, з одного боку, стали країни-переможниці (США, Велика Британія, Франція, Японія, Італія, Бельгія), а з іншого боку, переможена Німеччина.

Слабкість нової моделі була в тому, що країни-переможниці знову ж таки намагалися отримати максимум зі своєї перемоги. Німеччина втратила частину своєї території, її колонії перешли до інших країн, були накладені значні обмеження у військовій справі та величезні репарації.

Цікаво! Німеччина закінчила виплату репарацій за Версальським договором лише у 2010 р.!

Багато у чому принизливий характер Версальського договору став причиною формування реваншистських настроїв у Німеччині та приходу до влади правих сил. Модель не передбачала дієвих форм контролю за дотриманням її ключових положень, що й призвело до Другої світової війни.



Вільям Орпен. Підписання миру у Дзеркальному залі Версальського палацу 28 червня 1919 р.

Основи архітектури нової моделі європейської безпеки почали формуватися уже після Другої світової війни (1939-1945 рр.). Слід пам'ятати, що Європа по суті була розділена на зони впливу. Радянський Союз, поширюючи свою ідеологію на країни Східної Європи, зберігав там свою воєнну присутність, що розцінювалося західними країнами як певна загроза їх безпеці. Тому уже у 1948 р. була зроблена перша спроба скоординувати свої дії для створення умов колективної безпеки. **17 березня 1948 р.** на основі Брюссельського договору (пакту) про економічне, соціальне і культурне співробітництво та колективну самооборону між Бельгією, Великою Британією, Люксембургом, Нідерландами і Францією був створений **Західноєвропейський союз, ЗЄС**



(Western European Union). Це була **регіональна військово-політична організація європейських країн** створена для забезпечення колективної самооборони її членів від можливої німецької агресії та/чи агресії Радянського Союзу. З 1955 р.

кількість членів цього Союзу збільшувалася й на 2006 р. до нього входило 10 країн-членів, 3 країни асоційованих членів та 8 спостерігачів [5]. Нормативними документами Союзу були передбачені, зокрема, наступні дії, спрямовані на забезпечення колективної безпеки: надання військових підрозділів усіх родів звичайних озброєнь держав-членів для вирішення завдань під егідою ЗЄС (гуманітарні та рятівні операції, операції щодо підтримання миру, бойові дії з метою подолання криз, заходи для встановлення миру); використання військових частин, підлеглих ЗЄС, за рішенням Ради ЗЄС, узгодження планів та їх здійснення; створення багатонаціональних військових з'єднань із збройних сил держав-членів ЗЄС, включаючи призначені для виконання завдань НАТО (після консультації з НАТО) [5].

Створення ЗЄС було першою спробою вибудувати регіональну систему колективної безпеки. І хоча насправді ця організація більше займалася взаємними консультаціями, дослідженнями, виробленням спільної позиції країн-членів, вона відіграла свою

стримуючу функцію та заклала підґрунтя для нових форм колективної безпеки у майбутньому.

Уже у перші роки існування Західноєвропейського союзу стало зрозумілим, щоб гарантувати безпеку на Європейському континенті (у разі виникнення реальних загроз) він не зможе без участі свого союзника у Другій світовій війні – Сполучених Штатів Америки. Тому у 1949 р. у відповідь на зростаючу загрозу радянської експансії було створено одну з найвпливовіших організацій сучасності – НАТО.

Організація Північноатлантичного договору або НАТО (North Atlantic Treaty Organization) була створена 4 квітня 1949 р. шляхом підписання 12 країнами-засновницями відповідного договору (Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембургу, Нідерланди, Норвегія, Португальська республіка, Сполучені Штати Америки та Французька республіка). Необхідність

створення такої організації багато в чому визначалася нездатністю Організації Об'єднаних Націй вирішувати безпекові питання. На наш погляд, ООН, як і усі ті організації чи договори безпеки, які уклалися до цього, має суттєвий недолік, який з усією очевидністю проявився зараз, коли росія веде масштабну війну проти



Підписання договору про створення НАТО

України. Ця організація за своєю природою є формою закріплення особливого статусу країн-переможниць у попередній війні (наприклад, постійні члени Ради безпеки з правом вето). Уже у перші роки свого існування Рада безпеки ООН виявилася нездатною прийняти цілий ряд важливих безпекових рішень через використання Радянським Союзом права вето. Сьогодні цим правом активно користується країна-агресор.

Відмінною рисою НАТО від усіх попередніх моделей безпеки є:

- значне розширення меж регіону: це організація не суто європейська, а трансатлантична. Крім європейських країн її учасниками є США та Канада;

- ця організація не є реалізацією інтересів лише країн-переможниць у Другій світовій війні (важливо пам'ятати, що у 1955 р. було прийнято рішення про прийом до складу НАТО й Федеративної Республіки Німеччини). На відміну від двох попередніх моделей вона не передбачала переділу кордонів на користь переможців;

- НАТО будується на принципах рівності та демократії усіх учасників. Абсолютна більшість рішень у цій організації приймається консенсусом;

- договір є не тільки політичним рішенням. Він включає цілий комплекс дій економічного, політичного, дипломатичного та воєнного характеру, який має забезпечити підтримку безпеки та захист членів Альянсу від можливої агресії;

- тривалий час НАТО існувало в умовах «холодної війни», що позначалося на його діяльності.

Слід зазначити, що від часу створення до початку 90-х років ХХ століття в історії НАТО було багато складних моментів. З одного боку, світ стояв за крок від великої війни під час Карибської кризи (1962 р.), яка дала зрозуміти, що у ядерній війні не буде переможця. Нова конфронтація 1975-1985 рр. знову підштовхнула світову гонку озброєння. З іншого боку, спостерігалося кілька хвиль так званої «розрядки»: перша половина 70-х років, коли було підписано цілий ряд угод про обмеження ядерного озброєння, Горбачовська «відлига» та «перебудова» у 1985-1990 рр.

Разом з тим, новий період у формуванні архітектури безпеки починається з 90-х років у зв'язку з розвалом Радянського Союзу, ліквідацією Варшавського договору та Ради економічної взаємодопомоги.

1.3. Етапи становлення сучасної системи європейської безпеки

Нові умови викликали необхідність реформування системи колективної безпеки у Європі та перехід до її нової архітекtonіки.

Перш за все, на зміни відреагували у НАТО. Основними подіями у перебудові НАТО стали:

1. Лондонський саміт (1990 р.) дав старт переформатуванню. Була визнана необхідність зміни стратегії та її пристосування до нових умов. Зокрема, члени Альянсу вважали, що загрози зменшилися, а тому можна ставити питання про скорочення збройних сил. З іншого боку, увага була акцентована на необхідності розширення співпраці з молодими демократіями Східної Європи.

2. Римський саміт (1991 р.) прийняв два важливих документи: Стратегічну концепцію та Декларацію про мир і співпрацю. Стратегічна концепція визнавала, що цілі Альянсу залишаються попередніми. Хоча загроза повномасштабної війни зменшилася, але є велика загроза локальних конфліктів (що скоро й підтвердилося). Тому потрібна реформація збройних сил. Наряду з їх скороченням, необхідно розвивати сили швидкого реагування, щоб вчасно мати можливість втрутитися, коли виникне така потреба. Декларація ж започаткувала створення Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС), яка мала за мету сприяти співпраці з країнами Центральної та Східної Європи. За станом на 1996 р. до РПАС приєдналися 40 країн Європи та Азії, зокрема, усі колишні республіки Радянського Союзу.

3. Важливою ініціативою НАТО стала програма «Партнерство заради миру», яку започаткували у 1994 р. Ця програма дозволяла партнерам проводити спільні навчання, краще планувати розвиток воєнної сфери, підвищувати рівень довіри один до одного. За станом на 1997 р. до програми долучилися 27 країн Європи та Азії. Україна була однією з перших. Учасником програми стала й російська федерація, що вселяло надію на зниження напруги у Європі.

4. Наступницею РПАС стала Рада євроатлантичного партнерства (РЄАП), створена у 1997 р. Вона займалася питаннями проведення консультацій щодо контролю та обмеження ядерної, хімічної та біологічної зброї.

5. 1999 р. відзначився важливою подією: до складу НАТО увійшли перші три постсоціалістичні країни: Чехія, Угорщина та Польща. У наступні роки до Альянсу приєдналися ще 12 країн.

Таким чином, ця організація налічує 31 країну. Ще кілька країн подали заявки на вступ. Серед них і Україна.

Звичайно становим хребтом архітектури європейської безпеки є НАТО. Однак європейська спільнота шукає і свої власні варіанти підвищення ступеню захищеності. Серед подій останнього десятиліття XX століття та перших двох десятиліть XXI століття, ініціаторами яких був перш за все **Європейський Союз**, можна виділити наступні:

1. Європейський Союз створювався у 1992 р. головним чином для вирішення питань економічної інтеграції. Однак життя показало, що є необхідність надання йому й певних воєнних повноважень. У 1999 р. ЄС започаткував нову ініціативу, яка отримала назву «Європейська політика безпеки та оборони» (ЄПБО). У тому ж році була прийнята так звана Гельсінська Основна мета, яка передбачала створення до 2003 р. європейських сил швидкого реагування. Це завдання було більш-менш успішно виконано, що підтверджується участю європейських сил швидкого реагування у кількох миротворчих операціях, як у Європі, так і за її межами.

2. У 2003 р. Європейський Союз затверджує новий документ - «Європейська стратегія безпеки». Стратегія виходила з припущення, що воєнний напад на одну з країн ЄС є неможливим (ця безпека гарантується, зокрема, НАТО), то основними завданнями є боротьба з загрозами тероризму, поширенням ядерної, хімічної та біологічної зброї, організованої злочинності, а також недопущення локальних збройних конфліктів.

3. Наступного року була затверджена так звана Основна Мета-2010, яка передбачала створення цілого ряду спеціальних інститутів, які б опікувалися європейською безпекою. Серед них:

- заснування Європейського оборонного агентства;
- завершення формування Сил швидкого реагування;
- подальший розвиток Європейського управління повітряних перевезень.

Разом з тим, не дивлячись на певні намагання Європейського Союзу посилити свою роль у забезпеченні європейської безпеки, провідна роль у цьому питанні продовжує належати НАТО.

Таким чином, сучасна модель, побудована на нових принципах, представлялася як надійний гарант безпеки не тільки для країн-членів НАТО, а й взагалі для Європи. На перевірку виявилось, що навіть така, добре продумана система не змогла вберегти Європу від повномасштабної війни, яку розв'язала росія проти суверенної України. А тому формування нової моделі як європейської, так і глобальної безпеки є очевидним.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Порівняйте моделі європейської безпеки, які сформувалися після наполеонівських воєн та після Першої світової війни. Що спільного у них та чим вони відрізняються? Чому, на вашу думку, перша проіснувала майже століття, а друга лише двадцять років?

2. Проаналізуйте історичні умови, за яких відбувся вступ Федеративної Республіки Німеччини до НАТО. Чому ця подія була важливою для зміцнення європейської безпеки?

3. Проаналізуйте події 70-х років ХХ століття. Які причини викликали розрядку, що змінилася новим загостренням протистояння?

4. «Холодна війна» - це уже лише історія чи й сучасність?

Список використаної літератури

1. Заплатинський В. М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «Безпека». Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. / [редкол.: П. С. Атаманчук (відп. Ред..) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. Випуск 5. С. 90-98.

2. Makinda, Samuel M. Sovereignty and Global Security, Security Dialogue, 1998, Sage Publications, Vol. 29(3) 29: 281-292.

3. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII «Про національну безпеку». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T182469?an=429>

4. Segun Osisanya. National Security versus Global Security. URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/national-security-versus-global-security>

5. Денисов В.Н. Західноєвропейський Союз [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zakhidnoevrop_sojuz

6. Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура, відносини з Україною: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів та слухачів магістерської підготовки за напрямом «Державне управління» / кол. авт.; за заг. ред. проф. Д.І. Дзвінчука. Івано-Франківськ, 2012. 604 с. URL: <https://web.archive.org/web/20140407080720/http://jmce.dsum.edu.ua/ru/files/Todorov.pdf>

Тема 2. Новітні виклики та загрози європейській безпеці

Питання, які розкривають зміст теми

2.1. Походження викликів та загроз європейській безпеці, їх класифікація

2.2. Зовнішні загрози європейській безпеці

2.3. Внутрішні виклики для європейської безпеки

Серйозним випробуванням для системи європейської безпеки стали так звані Югославські війни, які тривали практично усі 90-ті роки ХХ століття: війна Словенії за незалежність (1991 р.), війна Хорватії за незалежність (1991-1995 рр.), Боснійська війна (1992-1995 рр.), війна в Косово (1998-1999 рр.), конфлікти у Південній Сербії (2000-2001 рр.) та Македонії (2001 р.). У деяких випадках НАТО довелося проводити воєнні операції для того, щоб припинити кровопролиття (наприклад, операції НАТО в Боснії та Герцеговині у 1995 р. та у Македонії і Косово у 1999 р.).

У наступне десятиліття ситуація нібито стабілізувалася. Словенія (2004 р.) та Хорватія (2013 р.) стали членами Європейського Союзу. Офіційними кандидатами на вступ до цієї організації є Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Сербія і Чорногорія. Балканські країни також активно співпрацюють з НАТО. З метою інтеграції країн, які виникли на теренах колишньої Югославії, у 1999 р. НАТО прийняло спеціальний документ – «Південно-Східноєвропейська ініціатива НАТО». В рамках реалізації цих ініціатив Хорватія та Чорногорія стали членами НАТО, а Північна Македонія та Боснія і Герцеговина мають реалізувати Плани дій щодо членства у цій організації. І хоча напруга навколо Косово зберігається, ситуація є контрольованою і не несе особливих загроз самій системі європейської колективної безпеки.

У цілому, реакція НАТО та інших європейських структур на Югославські війни показала, що вирішення такого роду проблем є

посильним для тієї системи європейської колективної безпеки, яка сформувалася. Разом з тим, наступні події (особливо останніх років) створили такі виклики, які поставили під загрозу усю систему колективної безпеки та продемонстрували необхідність її докорінного реформування.

2.1. Походження викликів та загроз європейській безпеці, їх класифікація

Найчастіше безпеку розглядають через її протилежність – небезпеку. Тоді у загальних рисах безпеку можна визначати як **здатність системи обмежувати небезпеку та ефективно протистояти їй**. Отже для побудови дієвої системи європейської колективної безпеки потрібно глибоко вивчати можливі небезпеки та їх джерела.

Глибинним джерелом небезпеки є **відмінності**. **Відмінності – це певні риси, які відрізняють об'єкти чи суб'єкти один від одного**. Для питань безпеки найсуттєвішими можуть бути відмінності інтересів окремих осіб, їх груп, територій, країн та їх об'єднань. Самі по собі відмінності не створюють небезпеки. Інколи, навпаки, вони є джерелом прогресу, коли спрацьовує принцип синергії, який поліпшує загальний результат. Наприклад, є відмінності у рівні знань, здібностях та схильностях людей. Хтось більше схильний до написання віршів, а хтось музики. Їх об'єднання може привести до створення пісенних шедеврів.

Однак досить часто відмінності породжують **суперечності**. Відмінності можуть реально існувати, але не усвідомлюватися їх носіями. Вони реалізують через певні норми поведінки, цінності, традиції тощо. **Суперечність виникає тоді, коли реалізація відмінностей одних суб'єктів заважає (або обмежує) реалізації відмінностей інших**. Це можливо тоді, коли ресурси, які необхідні для реалізації відмінностей, обмежені, не достатні для задоволення усіх потреб. І у цьому випадку можливі два варіанти розвитку подій:

- Суб'єкти, які усвідомили суперечності, домовляються між собою про використання обмежених ресурсів, свідомо йдучи на певні добровільні обмеження у реалізації своїх відмінностей. У

цьому випадку суперечність не ліквідується, але ніби «консервується» та не породжує дій, які б завдавали шкоди іншим;

- Відмова від узгоджених дій. Суперечність перетворюється на конфлікт.

Прикладом першого варіанту розвитку подій може бути співіснування в одному селі двох приходів – православного та греко-католицького. Маючи одну церкву вони домовляються про черговість її використання для проведення богослужінь.

Прикладом же іншого є добре відома з історії та літератури Тридцятирічна війна (1618-1648 рр.), яка по суті була першим загальноєвропейським конфліктом між протестантизмом та католицизмом.

Конфлікт – це крайнє загострення суперечностей. Воно підштовхує суб'єктів до якихось активних дій. При цьому такі дії спрямовані на реалізацію свої інтересів за рахунок подавлення інтересів інших. **Саме конфлікт і створює загрозу** (рис.2.1). Тому система безпеки, перш за все, намагається не допустити трансформації суперечності у конфлікт.

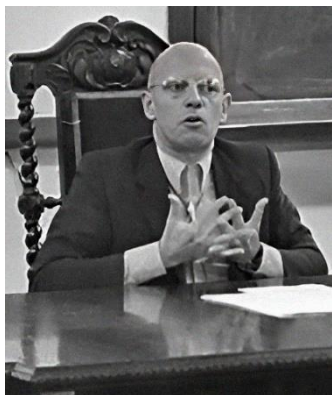
Тривалий час загроза безпеці ототожнювалася з воєнною загрозою. Це було характерним для періоду холодної війни, коли реально спостерігалася прискорена гонка озброєння. Ця концепція будувалася на так званому **неореалістичному підході**. Тому основними поняттями, які були присутні у документах, що спрямовувалися на формування європейської колективної безпеки, були «небезпека», «ймовірний противник», «ворог», «виживання» тощо.

Однак у 90-ті роки, коли загроза безпосереднього масштабного воєнного зіткнення ослабла, стало зрозумілим, що такий підхід є обмеженим. І говорячи про європейську безпеку потрібно мати на увазі й інші загрози (які реально почали себе проявляти), що тривалий час були ніби «на задньому плані», хоча науковці про них не забували ніколи.

На новому етапі домінуючим стає, так званий, **комплексний підхід** до безпеки. Інколи виділяють чотири її компоненти: 1) військові ризики та загрози; 2) загрози економічного характеру; 3) соціальні загрози та 4) політичні [1, с.380]. Сьогодні до них ще абсолютно справедливо додають й екологічний компонент.



Рис.2.1. Трансформація відмінностей у загрози



**Мішель Фуко
(1926-1984)**

Аналіз практики виявлення загроз та їх усунення показує, що досить популярним стає і третій підхід, який називають **суспільством нагляду** (surveillance studies). Фундаментальною основою такого підходу стала робота французького філософа та історика Мішеля Фуко (Michel Foucault) «Наглядати та карати: народження в'язниці» [2].

Ідея цього підходу полягає у тому, що суспільство намагається збирати інформацію про усіх суб'єктів, особливо тих, які на його думку можуть становити загрозу. І свою мету воно бачить у дії «на випередження»: не допустити, щоб суперечність переросла на конфлікт та відповідні небезпечні дії. Така діяльність держави може

мати певний безпековий ефект, але вона несе в собі загрози приватності та рівності, обмежуючи демократичні свободи та нехтуючи ліберальними цінностями.

Таким чином, стає очевидним, що загрози, як і безпека, є багатограним поняттям і має вивчатися різними галузями науки та охоплювати різні аспекти суспільного життя. У загальному вигляді загрози можна класифікувати за різними ознаками. Найважливішими з них є: за регіональною ознакою; за джерелом походження; за сферою прояву; за ступенем охоплення; за часом дії тощо (рис.2.2.). Наведена класифікація дає логічну схему наступного розгляду загроз для колективної безпеки.

Класифікаційна ознака	Види загрози
За регіональною ознакою	<i>Зовнішні</i>
	<i>Внутрішні</i>
За джерелом походження	<i>Природні</i>
	<i>Соціальні</i>
	<i>Техногенні</i>
За сферою прояву	<i>Воєнні</i>
	<i>Політичні</i>
	<i>Суспільні</i>
	<i>Економічні</i>
	<i>Екологічні</i>
За ступенем охоплення	<i>Місцеві</i>
	<i>Національні</i>
	<i>Регіональні</i>
	<i>Глобальні</i>
За часом дії	<i>Системні</i>
	<i>Кон'юнктурні</i>

Рис. 2.2. Класифікація загроз

Звичайно, як і усяка інша, ця класифікація є досить умовною та перехресною, оскільки, наприклад, зовнішні загрози можуть бути економічними, воєнними чи політичними, які можуть виявитися кон'юнктурними. Однак навіть вона допомагає систематизувати знання та більш ефективно їх використовувати.

2.2. Зовнішні загрози європейській безпеці

Існують численні загрози європейській безпеці, які можна класифікувати як зовнішні, оскільки основне їх джерело знаходиться за межами Європи взагалі або за межами Європейського Союзу, зокрема. Зупинимось тут лише на деяких з них, які мають чи не найбільшу вірогідність перетворитися з потенційних на реальні, а у деяких випадках таке перетворення уже відбулося.

Загроза прямого воєнного зіткнення з росією.

Основним джерелом загроз європейській безпеці та національній безпеці України є і впродовж найближчих років залишатиметься обраний керівництвом росії курс на закріплення за росією статусу глобального гравця та визнання так званих «російських інтересів». НАТО намагалася знайти варіант співробітництва з росією, який би послабив протистояння. У 2002 р. було створено Раду НАТО-Росія (РНР) «як механізм консультацій, досягнення консенсусу, співпраці, ухвалення спільних рішень і запровадження спільних дій. У рамках РНР окремі держави – члени Альянсу і Росія співпрацювали на засадах рівноправного партнерства з широкого кола питань безпеки, які становлять спільну зацікавленість сторін» [3]. Однак своїми діями росія постійно вносила напруженість як у європейські, так і світові відносини. Достатньо згадати хоча б напад на Грузію у 2008 р.

Після анексії росією українського Криму у 2014 р. практична співпраця НАТО з нею припинилася, хоча консультативні зустрічі відбувалися. Остання така зустріч була у січні 2022 р. А уже у лютому росія розпочала повномасштабну війну проти України з постійними погрозами країнам-членам НАТО. Висуваючи необґрунтовані та не підкріплені фактами звинувачення НАТО («НАТО є агресивною організацією», «Присутність НАТО у Балтійському регіоні створює небезпеку для Росії», «Альянс мав розпуститися ще наприкінці холодної війни», «НАТО обіцяла Росії, що після холодної війни не розширюватиметься» тощо [4]), росія вимагає отримання права на недопущення вступу до НАТО України та Грузії. Насправді ж така вимога повністю суперечить

Основоположному акту НАТО – Росія, в якому росія зобов'язалася «поважати суверенітет, незалежність та територіальну цілісність усіх держав та їхнє невіддільне право обирати механізми гарантування власної безпеки» [4].

Розв'язавши загарбницьку війну проти України, російська федерація намагається позиціонувати себе як впливового гравця світової політики. А чи має вона на це економічні підстави?

Сьогодні на перший план в оцінці лідерських позицій країни у світі виходять економічні показники. А саме за економічними показниками росія, яка вважає себе наступницею СРСР, значно поступається багатьом іншим країнам світу. Разом з тим, керівництво країни робить спроби повернути собі статус світового лідера, використовуючи далеко не цивілізовані прийоми [5].

Якщо провести порівняльний аналіз основних показників, за якими визначаються лідери (ВВП, ВВП на душу населення, участь у світовій торгівлі та світових інвестиціях, інноваційність економіки), то Росія сьогодні поступається досить багатьом країнам. Так, за обсягами ВВП вона у 5-6 разів поступається США та Китаю. За показником експорту Росія посідає лише 16 позицію і відстає від лідерів у 7 разів. Прямі закордонні інвестиції Росії у 20 разів менші ніж ЄС та у 12 разів менші ніж США [6]. За даними Глобального індексу інноваційності вона посідає 47 місце, далеко відставши від країн з більшими показниками ВВП (США – 2; Німеччина – 8; Китай – 11; Японія – 13; Індія – 40) [7].

Таким чином, Росія не має жодних об'єктивних підстав претендувати на світове лідерство. Імперська ж поведінка вилилась у найбільш масштабну війну у Європі з часів Другої світової війни та показала, що система європейської колективної безпеки потребує реформування.

Загроза розвалу існуючої міжнародно-правової системи.

Розв'язана росією війна породжує ще одну загрозу – руйнування існуючої міжнародно-правової системи. Формами прояву такої загрози є:

1. Нездатність Організації Об'єднаних Націй адекватно реагувати на дії агресора та зупинити їх. Свого часу ця організація створювалася як своєрідний «гарант» застосування усіх засобів

впливу (від дипломатичних до воєнних) до порушника миру. Використання воєнної сили можливе на підставі рішення Ради безпеки ООН. З метою ж недопущення використання сили в інтересах якоїсь країни постійні члени Радбезу отримали право вето. Однак Статут не передбачив ситуацію, коли агресором стає один з постійних членів Ради безпеки (у даному випадку – росія), який блокує будь-які рішення по приборканню агресивних дій. Тому назріла нагальна потреба реформування ООН для набуття нею більшої дієвості у питанні протидії агресору.

2. Поява значної кількості псевдо утворень в межах самостійних держав, які виникли після розпаду СРСР («Придністровська молдавська республіка», «Республіка Абхазія», «Республіка Південна Осетія», «Донецька народна республіка», «Луганська народна республіка»). Усе це відбувалося при безпосередньому воєнному втручанні росії. Однак світова система безпеки не спрацювала. Вона не змогла захистити молоді країни, які намагаються обрати свій шлях розвитку, вільний від імперського втручання росії. І це провокує застосування сили в інших регіонах світу (особливо в Африці) та ставить під загрозу ключову норму міжнародного права – територіальну цілісність країн.

3. Фактична безкарність росії після анексії нею українського Криму в 2014 р. породила спробу воєнним шляхом захопити ще частину території України та анексувати її також. Це мабуть стало найвищою формою прояву ігнорування міжнародно-правових норм та об'єднало демократичний світ для протидії агресору. Прийшло усвідомлення, що війна в Україні – це не тільки війна за незалежність нашої країни, але це й війна за європейські цінності взагалі. Разом з тим, як світова, так і європейська системи колективної безпеки не мають механізмів, які б не допускали подібних подій у майбутньому. А тому ці системи потребують реформування.

Активізація заморожених конфліктів.

У світі є велика кількість «заморожених» конфліктів. Це така ситуація, коли воєнні дії припинені, але суперечності залишаються, оскільки питання не вирішене, і вони у будь-який момент можуть перерости у новий активний конфлікт. В останні роки (багато в чому

знову ж таки як наслідок безкарності порушників міжнародного права) ці заморожені конфлікти активізувалися, інколи переходячи у «гарячу фазу». До таких конфліктів, які мають глобальне значення, можна віднести:

1. **Арабо-ізраїльський конфлікт.** У жовтні 2023 р. через масовану ракетну атаку території Ізраїлю з боку угруповання ХАМАС відновилися бойові дії у цьому регіоні.

2. **Китайсько-тайванський конфлікт.** Політичне протистояння Китаю та Тайваню у будь-який момент може перерости у воєнне. Китай усе більш наполегливо висловлює свої претензії на територію цього острова та включення його до складу Китайської Народної Республіки.

3. **Сирійська арабська республіка.** Громадянська війна, яка розпочалася ще у 2011 р., має різний ступінь гостроти у різні періоди. Тут перетинаються інтереси багатьох країн, які підтримують як офіційну владу, так і повстанців. Інколи ті чи інші події загострюють протистояння третіх країн (як, наприклад, це було після збиття турецькими силами військового літака РФ). Тому цей регіональний конфлікт може мати глобальні наслідки.

4. **Нагорний Карабах.** Ця територія є об'єктом протистояння Азербайджану та Вірменії. Воєнні дії, які там періодично виникають, можуть бути причиною залучення інших країн до конфлікту.

Війни, небезпека для життя, бідність підштовхують людей до масових переміщень у пошуку більш сприятливих умов проживання. Це породжує ще одну загрозу для європейських країн – нелегальну міграцію.

Нелегальна міграція.

В цілому Європа відчуває дефіцит робочої сили, особливо для виконання окремих видів робіт. Тому і певним чином заохочує трудову імміграцію. Однак коли процес міграції набуває неконтрольованого характеру, він створює реальні загрози. Адже це значне додаткове навантаження як на центральні, так і місцеві бюджети; розмивання традиційних цінностей та культури відповідної країни; часом зростання злочинності тощо. Крім того, нелегальна міграція стає причиною виникнення розбіжностей між самими країнами-членами ЄС.

Потік міжнародних нелегальних мігрантів в останні роки знову почав зростати. Особливою популярністю серед мігрантів користується Німеччина. Сюди подає заявки майже третина усіх мігрантів. Тільки за перше півріччя 2023 р. кількість поданих первинних заяв на притулок у цій країні на 17% перевищив показник за увесь 2014 р. (рис. 2.3).

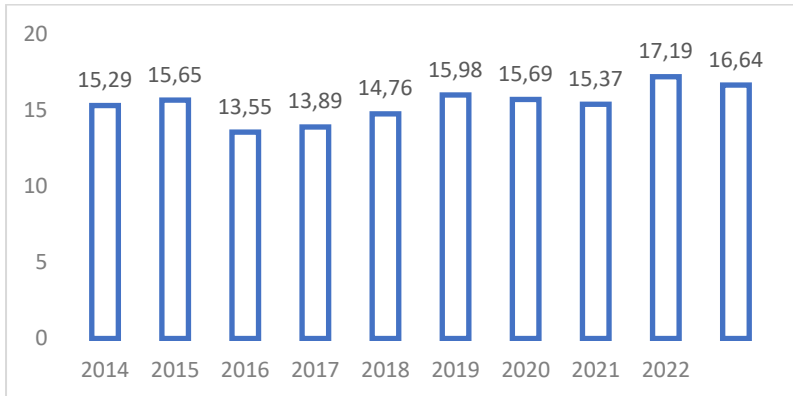


Рис. 2.3. Первинні заяви на притулок у Німеччині (тис. осіб) [8]

Станом на серпень 2023 р., за даними німецького МВС, у Німеччині перебували близько 1,1 мільйона біженців з України. Вони не враховані у статистиці щодо шукачів притулку, бо мають особливий статус і отримують тимчасовий захист автоматично [8].

Мігранти у Німеччині можуть набувати різного статусу (за станом на червень 2023 р.):

- **біженці: 44,5 тис. осіб.** Це здебільшого громадяни Туреччини, Ірану та Сирії;

- **втікачі, які отримали захист відповідно до Женевських конвенцій: 755 тис. осіб.** В основному це вихідці з Сирії, Іраку та Афганістану;

- **тимчасовий дозвіл на перебування через неможливість повернення на батьківщину: 307 тис. осіб.** Цей статус не передбачає офіційного захисту, однак він дозволяє залишитись на рік, якщо довести, що повертатися в країну походження небезпечно [8].

Разом з тим, налічується близько 280 тис. осіб, які не отримали жодного з перелічених статусів та мають покинути країну. Насправді ж депортація відбувається досить повільно й більшість цих осіб продовжують залишатися в країні. Це створює додатковий тиск на соціальну сферу Німеччини. Вона не в змозі забезпечити дітей садочками (дефіцит місць становить близько 400 тис.) та вчителями (дефіцит майже 14 тис. осіб) [8]. А без такої адаптації мігранти не можуть влаштуватися на роботу, не мають постійного доходу, що негативно позначається як на економічних показниках країни, так і на соціальному житті.

Міжнародний тероризм.

Міжнародний тероризм сьогодні не має кордонів. Він проникає у будь-яку країну й залишається однією з актуальних проблем безпеки. Заради справедливості слід зауважити, що антитерористичні дії в Європі дають свої результати. Так, за останні 20 років у Європі сталося 5 тис. терактів, у яких загинуло 2,5 тис. осіб. Тоді як у країнах Близького Сходу в середньому кожний теракт забирає життя 3 осіб [9]. Відомо, що 40% усіх європейських терористичних актів відбувається у Туреччині. Наприклад, у терористичному акті, який стався у листопаді 2022 р., загинуло 6 осіб та ще 81 постраждала [10].

Разом з тим, слід звернути увагу на кілька обставин, пов'язаних з тероризмом у Європі.

1. Організаторами більшості терористичних актів є не ісламські фундаменталісти, а представники європейських сепаратистських та радикальних рухів.

2. За останні 20 років цілі терористів модифікувалися. Якщо раніше їх метою було досягнення більшого резонансу від терористичного акту не намагаючись максимізувати кількість жертв (орієнтація на «максимальну аудиторію»), то в останні роки метою стає саме кількість жертв. І це робить тероризм ще більш небезпечним.

2.3. Внутрішні виклики для європейської безпеки

Досить часто зовнішні чинники трансформуються у певні внутрішні проблеми, які становлять загрозу для європейської безпеки. Серед них слід виділити наступні:

Істотні регіональні відмінності в політико-ідеологічних і зовнішньополітичних орієнтаціях населення, що створює передумови для розколу суспільства і дезінтеграційних процесів.

Як Європа в цілому, так і Європейський Союз, зокрема, є неоднорідними. Країни мають різний рівень розвитку, різний шлях до європейської спільноти, досить відмінні економічні інтереси та навіть цінності. Усе це ускладнює узгодження інтересів та досягнення повної єдності при прийнятті рішень. Адже як в ЄС, так і в НАТО рішення повинні прийматися консенсусом. А досягти його стає усе складніше.

Основними питаннями, де інтереси та позиції членів ЄС та НАТО можуть не співпадати та ускладнювати прийняття рішень, є:

1. *Прийняття нових членів.* Це проявляється, зокрема, в позиції окремих країн (Данії, Франції, Нідерландів) щодо вступу до ЄС країн Західних Балкан (Сербії, Косово, Боснії та Герцеговини, Албанії, Чорногорії та Північної Македонії). Країни ЄС побоюються некерованої міграції робочої сили, що буде породжувати нові проблеми у більш розвинених країнах [11]. Угорщина має особливу позицію щодо вступу до ЄС України. А Туреччина пред'являє вимоги до вступу Швеції до НАТО, що затримує цей процес.

2. *Відношення до нелегальних мігрантів.* За загальними домовленостями реєстрація мігрантів повинна відбуватися у першій країні прибуття. Оскільки більшість нелегальних мігрантів прибуває через Середземне море до Італії, ця країна має їх реєструвати. Однак у цьому випадку якщо країна, куди має намір попасти мігрант (наприклад, Німеччина), відмовиться його приймати, то він повертається до країни реєстрації. Не бажаючи мати додаткові проблеми у майбутньому, останнім часом Італія пропускає мігрантів далі без реєстрації, чим порушує домовленості. Цілий ряд країн відмовилися від квотування прийому мігрантів. У цілому ж політика ЄС щодо мігрантів була однією з причин Brexit.

3. *Санкції щодо росії.* Різна ступінь залежності економік країн Європи від постачання російських енергоносіїв та відмінності у політичних поглядах їх керівників часом позначаються на ставленні до війни в Україні та санкцій проти росії.

Як наслідок цих та інших суперечностей є можливим «пробуксовування» з прийняттям актуальних рішень та зниженні ефективності функціонування організацій. Усе це породжує пропозиції про відмову від принципу консенсусу при прийнятті рішення у ЄС та НАТО. І хоча ця ідея найчастіше висловлюється в експертному середовищі, немає сумнівів, що скоро про неї почнуть говорити й на офіційному рівні.

Зростання популярності право-радикальних рухів та партій.

В останні роки у цілому ряді країн Європи на виборах збільшується кількість голосів, які виборці віддають за право-радикальні рухи та партії. У Німеччині – це «Альтернатива для Німеччини» (АдН) (виступає проти євроінтеграції та іноземної імміграції, має 10% голосів у Бундестазі ФРН), у Швеції – «Шведські демократи», які хочуть припинити імміграцію з країн поза Європою та повернути мусульман до країн їхнього походження (партія, набрала найбільшу кількість голосів на виборах 2022 р.); в Іспанії – партія «Вокс» («Голос»; ісп. Vox), всіляко звеличує колишнього диктатора Франциско Франко, на виборах Конгресу депутатів посіла третє місце... Цей перелік можна розширити. Якщо радикалізм та популізм буде продовжуватися й надалі, то це створює загрозу перегляду властивих Європі демократичних цінностей.

Уповільнення економічного зростання та висока інфляція.

Кризові явища в економіці європейських країн становлять реальну загрозу. Криза 2020 р. виявилася ще глибшою за кризу 2008 р.: якщо у 2008 р. ВВП країн ЄС скоротився на 4,3%, то у 2020 р. він упав на 5,7%. Взагалі, якщо прослідкувати зміну обсягів ВВП Європейського Союзу (у трлн. дол. США за поточним курсом) (рис.2.4), то легко помітити, що з 2011 р. ВВП 5 разів у наступному році був меншим, ніж у попередньому. І хоча лінія тренду показує

загальне зростання, за 11 останніх років ВВП збільшився лише на 5,6%, що ніяк не можна вважати задовільним.

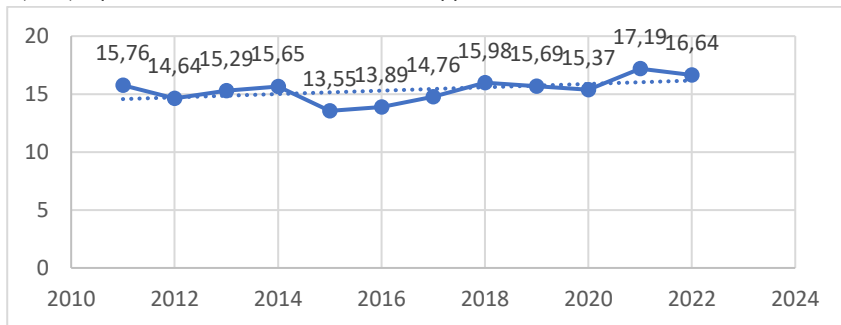


Рис. 2.4. ВВП країн Європейського союзу (трлн. дол., за поточним курсом) (розраховано за [12])

Не меншою проблемою є й зростання цін. Інфляція прискорилося в усіх провідних країнах ЄС (табл.2.1). І хоча це співпадає з загальносвітовою тенденцією, для розвинених країн така інфляція є виключенням, а не правилом для останніх десятиліть. І вона несе в собі загрозу європейській економічній стабільності. Звичайно, зростаючу інфляцію можна пояснювати світовою епідемією, війною в Україні, значними додатковими витратами на надання допомоги нашій країні та підтримку біженців, але сам факт прискореного зростання цін створює умови невизначеності та погіршує прогнозованість економічної ситуації.

Таблиця 2.1

Темпи приросту споживчих цін (у відсотках)*

<i>Країна</i>	<i>2021</i>	<i>2022</i>
Німеччина	3,1	6,9
Франція	1,6	5,2
Нідерланди	2,7	10,0
Італія	1,9	8,2

* Розраховано за: [12]

Таким чином, загострення суперечностей, інколи навіть їх трансформація у конфлікти підтверджує не ідеальність європейської колективної безпеки та її обмеженість щодо

упередження і протистояння численним загрозам. А тому виникає необхідність її удосконалення та розбудови нової архітектури.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Наведіть приклади, коли відмінності між країнами доповнюють одна одну та сприяють досягненню успіху і коли вони породжують суперечності. На вашу думку, від чого це залежить?

2. У чому відмінності політики ставлення до іммігрантів у різних країнах ЄС? Який би з варіантів цього ставлення підтримали б ви особисто?

3. Проаналізуйте відмінності у ставленні окремих країн ЄС до прийому нових членів. На вашу думку, у чому причина таких відмінностей? Як кандидати у члени ЄС можуть сприяти розв'язанню цієї проблеми?

4. Чому зростає популярність право-радикальних та популістських партій і рухів? Це об'єктивний процес чи це наслідок прорахунків інших партій? Як можна цьому протидіяти?

Список використаної літератури

1. Ursu V. Analysis of key threats to european security and the republic of Moldova. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 78: частина 2. С. 377-381. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.61>

2. Michel Foucault. Discipline and punish. The Birth of the Prison. Translated from the French by Alan Sheridan. VINTAGE BOOKS. 353 pages. URL: https://monoskop.org/images/4/43/Foucault_Michel_Discipline_and_Punish_The_Birth_of_the_Prison_1977_1995.pdf

3. Раду НАТО – Росія. Організація Північноатлантичного договору. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_50091.htm

4. Відносини НАТО – Росія: Факти. Організація Північноатлантичного договору. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_111767.htm#c203

5. Задоя А. Політичні амбіції та економічні реалії: чи може росія стати світовим лідером? *Конкурентоспроможність національної економіки: матеріали XX Міжнародної науково-практичної конференції* / за заг. ред. проф. Г.М. Филук: Київ, 2022. – С.78-80 [Електронний ресурс]. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2022. URL: <https://t1p.de/sc7ga>

6. The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/#economy>

7. Global Innovation Index 2022 What is the future of innovationdriven growth? URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>

8. Наплив мігрантів і дилема Німеччини. URL: <https://www.dw.com/uk/napliv-migrantiv-i-dilema-nimeccini/a-66848042>

9. Міфи про тероризм у Європі. URL: <https://www.unian.ua/world/terakti-u-yevropi-yaki-isnuyut-mifi-pro-terorizm-novini-svitu-11208128.html>

10. У столиці Туреччини стався теракт біля будівлі МВС. URL: <https://www.unian.ua/world/novini-turechchini-v-ankari-stavsya-terakt-bilya-budivli-mvs-12411213.html>

11. Євросоюз більше не дає гарантій інтеграції Західним Балканам – ЗМІ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3323863-evrosouz-bilse-ne-dae-garantij-integracii-zahidnim-balkanam-zmi.html>

12. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>

Тема 3. Майбутнє архітектури європейської безпеки: перспективи розвитку

Питання, які розкривають зміст теми

3.1. Етапи становлення європейської колективної безпеки

3.2. Діалектика внутрішньої та зовнішньої безпеки

3.3. Співробітництво з третіми країнами у формуванні нової системи європейської безпеки

Система європейської безпеки пройшла досить тривалий час свого становлення. Її сучасна архітектура вибудовувалася за три останні десятиліття після розвалу СРСР та Варшавського договору. Новим геостратегічним реаліям повинна була відповідати й нова архітектура європейської безпеки. В її основі – діяльність провідної європейської міжнародної організації – Європейського Союзу. Тому у цій темі ми головним чином зупинимось на тих рішеннях ЄС, які були спрямовані на формування сучасної системи колективної безпеки.

Звичайно, вибудовуючи безпекові архітектури, слід усвідомлювати, що існує певний діалектичний зв'язок між зовнішніми та внутрішніми загрозами. Вони можуть підсилювати одна одну, ставати детонатором, який може викликати соціальні вибухи. А отже і ці проблеми заслуговують спеціальної уваги.

Сьогодні безпека – це колегіальна справа. Тому не можна вирішувати проблеми боротьби з загрозами лише силами європейських країн. Насправді, Європа взагалі та ЄС, зокрема, активно співпрацюють у безпекових питаннях з іншими країнами та міжнародними організаціями. Основним партнером у транatlантичному співробітництві є ЄС та США.

3.1. Етапи становлення європейської колективної безпеки

Європейська колективна безпека на сьогодні є невід'ємною складовою інтеграційних процесів у рамках ЄС. У своєму становленні вона пройшла ряд етапів (рис.3.1).

Етап	Характеристика
I-й етап (1992-1997 рр.)	Підписання Маастрихтського та Амстердамського договорів
II-й етап (1998-2002 рр.)	Прийняття рішення про створення Європейської політики безпеки та оборони з наступною його конкретизацією (ЄПБО)
III-й етап (2003-2009 рр.)	Прийняття Радою Європи Європейської стратегії безпеки (ЄСБ) та її втілення у життя
IV-й етап (з грудня 2009 р.)	Підписання Лісабонського договору щодо Спільної політики безпеки і оборони (СПБО)

Рис. 3.1. Етапи становлення колективної Європейської безпеки в рамках ЄС [1]

Уже у першому документі, який знаменував створення ЄС (Маастрихтський договір), учасники намагалися сформувати основні принципи побудови безпекової політики цього інтеграційного об'єднання. Стаття 11 цього договору, зокрема, визначає цілі спільної міжнародної та безпекової політики. Таких цілей виділено п'ять:

«– захищати спільні цінності, фундаментальні інтереси, незалежність і цілісність Союзу відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй;

– усяляко зміцнювати безпеку Союзу;

– зберігати мир і зміцнювати міжнародну безпеку відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також принципів Гельсінського заключного акту та цілей Паризької хартії, в тому числі щодо зовнішніх кордонів;

- сприяти міжнародному співробітництву;
- розвивати та зміцнювати демократію та верховенство права, а також поважати права людини та основні свободи» [2].

Ця ж стаття передбачала, що усі держави-члени ЄС «повинні утримуватися від будь-яких дій, які суперечать інтересам Союзу або можуть зашкодити його ефективності як згуртованої сили в міжнародних відносинах» [2]. І хоча документ не передбачав якоїсь конкретної відповідальності за порушення цього принципу, сам факт появи цього запису свідчив, що ЄС тепер виступає як єдиний суб'єкт міжнародної політики.

Договір визначив шляхи реалізації зазначених цілей та права і обов'язки Європейської Ради у безпекових питаннях.

Спеціальна стаття присвячена Західноєвропейському союзу (ЗЄС), про який мова йшла у першій темі. Передбачалася узгоджена співпраця та поступова інтеграція ЗЄС у ЄС.

Окремі положення Маастрихтського договору стосовно безпекових питань (особливо в інституційному плані) були деталізовані у Амстердамському договорі (1997 р.). Разом з тим на цьому етапі становлення європейської колективної безпеки в основному передбачалися дипломатичні інструменти її забезпечення. Договори не передбачали створення жодних спільних військових формувань та проведення спільних операцій.

У грудні 1998 р. відбувся британсько-французький саміт, який ознаменував новий погляд на безпекові питання в Європі. **По-перше**, у заключній декларації звертається увага на необхідність більш ефективного виконання Європейською радою повноважень у сфері безпеки, які були визначені у Маастрихтському договорі. Такий наголос свідчив про досягнення згоди між різними поглядами на європейську безпеку. Справа у тому, що Франція та Німеччина були прихильниками формування власної європейської системи безпеки, тоді як Велика Британія була за значне залучення до цього процесу і США. Заключна ж декларація свідчить, що Велика Британія змінила свою позицію.

По-друге, у декларації наголошується, що ЄС повинен стати самостійним «гравцем» європейської безпеки. Він повинен мати свої збройні сили та визначитися з прийняттям рішень про порядок їх використання.

По-третє, учасники саміту висловили свою думку щодо можливостей ЄС використовувати як війська, що входять до складу НАТО, так і ті, які не задіяні в них. При цьому потрібно виключити зайве дублювання.

По-четверте, наголошується на необхідності розвитку власної воєнної промисловості, яка була б здатна забезпечити військові сили країн Союзу сучасним озброєнням [3].

Подібна позиція, але уже як спільна думка ЄС, була підтверджена на цілому ряді наступних самітів. Основна безпекова проблема, яка активно обговорювалася у той час, була готовність ЄС діяти в умовах криз. Члени ЄС були налаштовані на поступовий перехід функцій Західноєвропейського союзу до ЄС. Тому його структури почали активно ліквідуватися та вибудовуватися нові. Кілька разів у рішеннях підкреслювалась необхідність створення європейських сил швидкого реагування, особливо в умовах зростаючих терористичних загроз. Ці збройні сили мали б виконувати так звані «Петербурзькі завдання», які є частиною угоди про створення Європейського союзу:

- гуманітарні та рятувальні операції;
- операції на підтримку миру;
- застосування збройних сил для врегулювання кризових ситуацій, зокрема миротворчі операції [2, Article 17.2].

Насправді ж створення дієвих сил швидкого реагування наштовхувалося на розбіжності у поглядах окремих країн.



Хав'єр Солана,
Генеральний секретар Ради
Європейського союзу і
Верховний представник із
загальної зовнішньої політики і
політики безпеки

Новий етап становлення сучасної системи європейської колективної безпеки пов'язаний з прийняттям у 2003 р. Європейської стратегії безпеки. І, як зазначав один з її розробників Генеральний секретар Ради ЄС Хав'єр Солана, вона «стала віхою в розвитку зовнішньої політики та політики безпеки ЄС» [4]. Цей документ зафіксував домовленості щодо спільної оцінки загроз європейській безпеці та сформулював спільні цілі

для просування європейських інтересів на основі цінностей,

властивих Європі. Девіз, під яким розроблялася ця стратегія, описував її цілі: «Безпечна Європа у кращому світі».

У 2008 р. був підготовлений звіт при виконання цієї стратегії. У ньому, зокрема, наголошується на основних викликах та загрозах для європейської безпеки на той час. Це:

- конфлікти на Близькому Сході та у інших частинах світу, які залишаються невирішеними;
- нелегальна міграція та піратство;
- тероризм і організована злочинність;
- Іранська ядерна програма, яка створює загрозу світу.

Документ також звертає увагу на суперечливий характер впливу на безпеку процесів глобалізації. З одного боку, прискорення економічного прогресу у країнах, що розвиваються, дозволяє вирішувати, хоча б частково, проблему бідності. З іншого боку, загострюються екологічні проблеми (зокрема, глобальне потепління), стають більш вразливими інформаційні системи та системи енергопостачання. Стають загрозливими відмінності у цінностях, що може переростати у конфлікти.

Важливою частиною цього звіту став розділ «Безпека Європи у мінливому світі», де описані основні загрози безпеці та цілі й інструменти європейської безпекової політики [4, с. 27-43]. Цей документ підготував підґрунтя для нового етапу формування сучасної системи колективної європейської системи безпеки.

Лісабонська угода була підписана у 2007 р. та після ратифікації усіма країнами-членами ЄС набула чинності 1 грудня 2009 р. У сфері безпеки і оборони вона передбачала наступне:

- рішення з питань безпеки і оборони потребують одностайної підтримки усіма членами ЄС;
- повноваження Європейського Союзу в питання безпеки та оборони розширюються за рахунок включення до них операцій з роззброєння, консультацій та допомоги з військових питань, а також допомоги у відновленні стабільності після конфліктів;
- надання державами-членами цивільних та військових сил, потрібних для імплементації Спільної оборонної та безпекової політики;
- конкретизація ролі Європейської оборонної агенції [5].

І хоча більше докорінні засади європейської безпекової політики не змінювалися, важливі події продовжували відбуватися. Так, у 2016 р. було затверджено Глобальну стратегію зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу. Вона заклала основи подальшого розвитку СПБО. Зокрема, до Комплексного пакету заходів у сфері безпеки та оборони увійшли три такі основні частини:

- нові політичні цілі та прагнення європейців взяти на себе більшу відповідальність за власну безпеку та оборону;

- формування Європейського плану оборонних дій, який передбачав фінансову допомогу державам-членам ЄС та європейській оборонній промисловості;

- нові дії у відповідності до спільної декларації ЄС-НАТО [6].

Важливим етапом для формування сучасної системи європейсько колективної безпеки стало прийняття у 2017 р. документу, який отримав назву «Постійне структуроване співробітництва» (PESCO). Справа у тому, що через існування принципу консенсусу у прийнятті рішень у рамках ЄС виявилось досить складно досягти абсолютної єдності у таких чутливих питаннях, як безпека та оборона. Тому PESCO орієнтує на поглиблення оборонної співпраці **«між державами-членами ЄС, які здатні та бажають це робити»**.

Взагалі 2017 р. був дуже насичений подіями, пов'язаними з безпековими питаннями. Виділимо ще дві з них:

- запровадження Координованого щорічного огляду з питань оборони (CARD). Цей огляд був покликаний надавати аналіз реальної картини обороноздатності ЄС та визначати потенційні напрямки співпраці у цій сфері. З одного боку, це дозволяє краще узгоджувати оборонні плани країн-членів ЄС, а з іншого – більш ефективно використовувати ресурси, які виділяються на оборону;

- ініціатива Європейської Комісії про створення «Європейського оборонного фонду» (EDF). Фактично він почав функціонувати з 2021 р. та здійснює фінансування спільних оборонних проектів як на стадії досліджень і розробок, так і на стадії реалізації. Виділяються кошти, перш за все, на фінансування таких проектів, які можуть кардинально змінити ситуацію для

збройних сил держав-членів. Бюджет Фонду на період 2021 – 2027 рр. становить 8 мільярдів євро [7].

У 2018 р. була підписана угода «Європейська ініціатива з інтервенції – European Intervention Initiative». Це рамкова угода між групою країн-членів ЄС, яка укладена поза інституційними органами Євросоюзу. Підписанти мають намір поглибити співробітництва шляхом проведення спільних навчань та оперативної співпраці. До цієї ініціативи приєдналися Бельгія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Іспанія, Велика Британія та Італія [7].

У березні 2021 р. Європейською радою був створений «Європейський фонд миру (EPF)». Його метою є підвищення здатності ЄС попереджати конфлікти, підтримувати мир та укріплювати міжнародну стабільність та безпеку. За допомогою EPF ЄС фінансує спільні витрати на військові місії та операції Спільної політики безпеки та оборони (CSDP). Він також фінансує операції з підтримки миру, які проводять міжнародні та регіональні організації, а також країни-партнери по всьому світу, і зміцнює потенціал третіх держав та регіональних і міжнародних організацій, пов'язаних із військовими та оборонними питаннями (наприклад, надання летального та нелетального військового обладнання для збройних сил або інфраструктури з метою безпеки) [6].

Питання оборони та безпеки потребують стратегічного підходу. Саме тому у 2022 р. було затверджено «Стратегічний компас для безпеки та оборони». Це всеосяжний план, спрямований на зміцнення політики безпеки та оборони ЄС до 2030 р. Він надає спільну оцінку стратегічного середовища, в якому діє ЄС, а також загроз і викликів, з якими стикається Союз. У документі містяться конкретні та дієві пропозиції з дуже точним графіком реалізації, щоб покращити здатність ЄС діяти рішуче під час криз і захищати свою безпеку та своїх громадян. Компас охоплює всі аспекти політики безпеки та оборони та побудований навколо чотирьох стовпів: **діяти, інвестувати, партнерство та безпека**.

Таким чином, європейська система колективної безпеки набуває нових рис та характеристик. Вона активно реагує на мінливе середовище та намагається приймати рішення, які

адекватні новим викликам. Однак повномасштабна агресія росії проти України створює абсолютно нову ситуацію та потребує неординарних рішень з перебудови загальних принципів колективної безпеки, про що мова піде далі.

3.2. Діалектика внутрішньої та зовнішньої безпеки

У попередній темі мова уже йшла про класифікацію загроз безпеці на внутрішні та зовнішні. Ще раз підкреслимо певну умовність такого поділу. Адже найчастіше та чи інша зовнішня загроза певним чином трансформується у внутрішню і навпаки. Тому можна говорити про існування діалектичного взаємозв'язку між зовнішніми та внутрішніми джерелами загроз для європейської безпеки.

Діалектика зовнішніх та внутрішніх загроз для європейської безпеки є важливою темою у політичних, військових і стратегічних дискусіях в Європі. Ключовими зовнішніми загрозами, які певним чином трансформуються у внутрішні, можна вважати такі:

Геополітичні конфлікти. Європа стикається з потенційними загрозами від зовнішніх акторів, таких як росія, Китай та інші, що можуть впливати на безпеку регіону. Так, війна росії проти України не тільки підвищила ризики прямої воєнної агресії проти європейських країн (такі погрози постійно лунають з боку агресора), але й призвела до появи та загострення ряду внутрішніх загроз. Зокрема:

- *енергетична криза.* Тривалий час саме росія була основним постачальним енергоносієм до країн Європейського Союзу. Питома вага російського газу досягала 40% загального газового споживання у ЄС. Саме цю залежність росія почала використовувати як засіб шантажу. Спочатку було спровоковане значне підвищення цін на енергоносії, а потім обмеження їх постачання. Країнам ЄС довелося терміново розв'язувати проблему диверсифікації джерел постачання, що й було по суті вирішено протягом 2022-2023 р. Уже до середини 2023 р. питома вага російського газу скоротилася до 10% [8];

- *загроза політичній єдності ЄС*. Характерним прикладом таких загроз є поведінка політичного керівництва Угорщини. Його особлива позиція у питаннях санкцій проти росії та окремих осіб і підприємств, продовження співпраці з агресором, блокування надання допомоги Україні не дозволяє послідовно реалізовувати позицію абсолютної більшості членів ЄС, підштовхує часом до компромісів, які шкодять загальній безпековій ситуації у Європі.

Регіональні конфлікти та біженці. Регіональні конфлікти в Азії, Африці, на Близькому Сході породжують великі потоки біженців. Стабільна та багата Європа приваблює величезні маси нелегальних мігрантів, які хвилями наповнюють європейські країни. Це трансформується у цілий ряд внутрішніх проблем: *економічних* (значне зростання витрат центрального та місцевих бюджетів для надання допомоги біженцям), *культурних* (зіштовхуються різні культури, цінності, релігії тощо), *політичних* (виникають суперечності між країнами ЄС у питаннях міграційної політики), *зростання злочинності* (разом з тими, хто дійсно спасає своє життя від реальних загроз, до Європи проникають і ті, хто вважає ЄС хорошим місцем для злочинної діяльності).

Міжнародний тероризм. Терористичні організації, такі як Ісламська держава та Аль-Каїда, вчиняють теракти в Європі, ставши важливою загрозою для європейської безпеки. Одночасно це радикалізує європейське суспільство, породжуючи підстави для внутрішнього тероризму, нетерпимості до людей іншої віри та національності взагалі.

Діалектика між зовнішніми і внутрішніми загрозами полягає в тому, що зовнішні конфлікти та впливи можуть підживлювати внутрішні проблеми, і навпаки. Політичні рішення, які приймаються для зміцнення безпеки, можуть також мати внутрішні політичні наслідки.

Забезпечення європейської безпеки вимагає гнучкого та багатокомпонентного підходу, що враховує і зовнішні, і внутрішні аспекти цих загроз. Співпраця між країнами, розвиток кіберзахисту, контроль над поглибленням соціальних розривів і розвиток

міжнародних стратегій є ключовими елементами забезпечення безпеки в регіоні.

3.3. Співробітництво з третіми країнами у формуванні нової системи європейської безпеки

Основним партнером Європейського Союзу у питаннях колективної безпеки є Сполучені Штати Америки. Безпекові питання є важливою складовою трансатлантичного співробітництва. Обидві сторони мають багатий історичний досвід співпраці у багатьох аспектах безпеки, включаючи політичну, військову, розвідувальну та кібербезпеку. Ось деякі ключові аспекти співробітництва між ЄС та США у цій області.

Політичне співробітництво: ЄС і США регулярно проводять консультації та обмін інформацією стосовно міжнародних питань безпеки. Вони спільно реагують на глобальні виклики, такі як тероризм, поширення ядерної та ракетної зброї, транснаціональну злочинність, зміну клімату тощо. Це співробітництво відбувається як у рамках міжнародних організацій (наприклад, ООН, G7, G20 та інших), так і на двосторонній основі між конкретними країнами.

Військове співробітництво: ЄС і США розглядають можливості спільної військової співпраці, включаючи спільні військові навчання та операції. Наприклад, вони спільно діяли у миротворчих місіях і кризових ситуаціях, таких як операція у Лівані або Афганістані.

Розвідувальне співробітництво: Співпраця у сфері розвідки і обмін інформацією є важливою для боротьби з тероризмом та іншими загрозами. ЄС і США спільно працюють над збором та обробкою інформації, що стосується безпеки.

Кібербезпека: ЄС і США спільно працюють над питаннями кібербезпеки, в тому числі захисту критичної інфраструктури та вирішенням проблем кібератак. Вони також спільно розробляють стратегії та норми у цій області.

Глобальні виклики: ЄС і США спільно реагують на глобальні виклики, такі як поширення ядерної зброї, зміна клімату,

глобальний тероризм, міграція та інші питання, що впливають на безпеку.

Співробітництво між ЄС і США у сфері безпеки є важливим фактором для забезпечення міжнародної стабільності та безпеки. Вони розуміють необхідність спільно працювати над вирішенням глобальних проблем і спільно визначають стратегії для досягнення цих цілей.

Прикладом міждержавної співпраці у галузі європейської безпеки є створення та функціонування **Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ, OSCE)**. Організація була створена у 1975 р. за підсумками Наради з безпеки й співробітництва в Європі, що проходила з 3 липня 1973 р. до 1 серпня 1975 р. за участю 33-х держав Європи, США і Канади. Сьогодні до складу ОБСЄ входять 57 країн Європи, Азії та Північної Америки. ОБСЄ займається раннім попередженням, запобіганням конфліктам, врегулюванням кризових ситуацій та постконфліктним відновленням.



Насправді ж ОБСЄ реально займається лише моніторингом тих чи інших кризових ситуацій, обговорює їх та дає оцінку. Рішення цієї організації не мають обов'язкового до виконання характеру. Це, зокрема, продемонструвала місія ОБСЄ в Україні, яка під час повномасштабного вторгнення росії вимушена була займатися

лише аналітичною роботою та піти з окупованих територій через протидію з боку росії та реальну загрозу життю представників цієї організації.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Склад ЄС та НАТО не співпадає. Чи може це породжувати якісь проблеми взаємодії та участі НАТО у забезпеченні європейської безпеки?

2. Як на вашу думку, чому ЄС до цього часу не має власних збройних сил? Чи є у них потреба і чи будуть створені вони у майбутньому?

3. Чому виникають труднощі з розробкою єдиної європейської політики у сфері міграції? У чому корені різних поглядів на цю проблему: у економічних інтересах чи у базових цінностях?

4. Проаналізуйте місії ОБСЄ у XXI столітті. Як ви оцінюєте можливості цієї організації впливати на безпекову ситуацію в Європі?

Список використаної літератури

1. Шамраєва В.М. Політика безпеки та оборони ЄС: еволюція формування. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». Випуск 29, 2020, с. 369-377. DOI: 10.26565/2075-1834-2020-29-49

2. Consolidated Version of the Treaty on European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11997M/TXT>

3. British-French summit. St-Malo, 3-4 December 1998. Joint Declaration / From Nice to Laeken. European Defense: core documents / Compiled by Maartje Rutten. Institute for Security Studies, EU. Chaillot Paper No. 51. Paris, April 2002. P. 8-9. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/945e825d-b642-4b8f-9e97-b97628342c27>

4. European Security Strategy. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf>

5. Treaty of Lisbon Amending. The Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>

6. The shaping of a Common Security and Defence Policy. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/shaping-common-security-and-defence-policy_en

7. Чому в ЄС говорять про стратегічну автономію? URL: <https://prismua.org/%D1%87%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%B2-%D1%94%D1%81-%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%8F%D1%82%D1%8C-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%83-%D0%B0%D0%B2%D1%82/>

8. Залежність Європи від російського газу скоротилася до 10% від початку війни – МВФ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/>

9. Organization for Security and Co-operation in Europe. URL: <https://www.osce.org/>

Тема 4. Європейська безпека і Україна: можливий шлях послабити виклики і загрози

Питання, які розкривають зміст теми

4.1. Співробітництво України з європейськими країнами у безпекових питаннях

4.2. Оцінка потенційних наслідків для європейської безпеки вступу України до ЄС та НАТО

За більш ніж 30 років незалежності Україна пройшла складний шлях трансформації у розумінні безпекових питань. На момент досягнення незалежності Україна мала значний воєнний потенціал. Достатньо сказати, що вона не тільки мала на своїй території значну кількість ядерної зброї (загальновідомо, що у 1991 р. Україна мала третій у світі (після США та РФ) ядерний потенціал), але й виробляла необхідні ракети-носії. Однак у 1996 р. в результаті підписання 4 грудня 1994 р. так званого Будапештського меморандуму, Україна добровільно відмовлялася від ядерної зброї, а країни-підписанти (російська федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки) брали на себе зобов'язання «поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України», «утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй», «утримуватися від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги» [1].

Сьогодні багато хто дискутує з приводу того, чи правильно зробила Україна, відмовившись від ядерної зброї. Наводяться вагомні аргументи як «за», так і «проти» такого рішення. Однак як би там не було, насправді Будапештський меморандум ніяк не став гарантією безпеки нашої країни: один з підписантів цього

меморандуму став агресором, порушивши практично усі норми міжнародного права. Тому сьогодні Україна змушена вибудовувати свою політику безпеки з урахуванням нових обставин.

4.1. Співробітництво України з європейськими країнами у безпекових питаннях

Тривалий час Україна проголошувала свій нейтральний статус. Однак уже у 2003 р., коли виник конфлікт навколо о. Тузла, стало зрозумілим, що росія не має намірів дотримуватися своїх зобов'язань щодо поваги існуючих кордонів України. Українсько-російський газовий конфлікт 2008-2009 рр. підтвердив, що й «утримуватися від економічного тиску» росія не стане. Однак на той час ще досить сильною була віра у можливості нейтрального статусу забезпечити безпеку країни.

У січні 2011 р. значною мірою під тиском росії, яка побоювалася посилення прозахідних настроїв в українському суспільстві, Верховна Рада прийняла закон про позаблоковий статус України. Однак уже у грудні 2014 р. Верховна Рада нового скликання скасувала цей закон. Більше того, до Конституції України було внесено зміни, які фіксували вступ до НАТО як мету нашої країни. Таке рішення значно розширило можливості співпраці України з іншими країнами у питаннях безпеки.

Як відомо, на території Європи є три системи колективної безпеки. Це Європейський Союз, НАТО та Організація Договору про колективну безпеку країн Співдружності незалежних держав (ОДКБ). Остання організація була створена країнами-колишніми республіками СРСР. Склад постійно змінювався. Сьогодні до організації входять 6 країн (Білорусія, Вірменія, Казахстан, Киргизія, РФ та Таджикистан). Однак внутрішні суперечності через особливу позицію Вірменії та Казахстану з цілого ряду питань зробили цю організацію фактично недієздатною.

Україна не є членом жодної з цих організацій (так само як і ряд інших країн Європи, наприклад, Швейцарія, Молдова, Грузія та ряд інших). Але якщо від вступу до ОДКБ Україна відмовилася свідомо і не підтримує контактів з нею, то вступ до ЄС та НАТО є стратегічними цілями нашої країни. А тому в останні роки України

активно налаштовує різні форми співпраці з цими організаціями. Факторами, які актуалізують таку співпрацю, зокрема, є:

1. На відміну від деяких країн, які давно мають статус нейтральних та знаходяться в оточенні дружніх держав (наприклад, Швейцарія), Україна територіально знаходиться на межі двох цивілізацій, які протистоять одна одній. Кожна з них є значно потужнішою за Україну. Тому самостійно усунути небезпеку наша країна не зможе. І вона зробила свій вибір на користь європейських цінностей, оскільки вони є внутрішньо притаманними нашій нації.

2. Україна на сьогодні втратила той військовий та виробничий потенціал, який мала на момент відновлення незалежності. По суті зараз доведеться створювати наново виробничі потужності з виготовлення зброї та забезпечення потреб оборони.

3. Повномасштабна російська агресія не залишає часу на роздуми. Рух до ЄС та НАТО повинен бути швидким та ефективним.

Свою співпрацю з ЄС у безпекових питаннях Україна розпочала ще більше 20 років тому. Ключовими подіями цього партнерства можна вважати:

2007 р. План дій Україна — ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки. Цей документ був прийнятий 18 червня 2007 р. Звичайно, зміст розділу, присвяченого безпеці, сформульований виходячи з тогочасних уявлень. Основними напрямками співробітництва у сфері безпеки були визначені наступні:

- боротьба з організованою злочинністю і тероризмом;
- боротьба з відмиванням грошей, включаючи протидію фінансуванню тероризму;
- торгівля людьми;
- наркотики;
- митниця (правоохоронні аспекти);
- корупція.

У рамках реалізації цього плану 29 жовтня 2008 р. було започатковано безвізовий діалог Україна – ЄС. У ході Саміту Україна – ЄС 22 листопада 2010 р. в Брюсселі Україні було надано План дій лібералізації візового режиму для короткотермінових поїздок громадян України до ЄС.

2009 р. *Східне партнерство*. Європейський союз виступив із зовнішньополітичною ініціативою, яка була спрямована на шість східноєвропейських сусідів – Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну [3]. Підписання цієї угоди відкрило шлях до удосконалення як двосторонніх, так і багатосторонніх відносин. Україна використовувала цю платформу для узгодження з ЄС економічних та політичних реформ, проведення переговорів про укладання договору про асоціацію, безвізовий режим тощо. І хоча значною мірою співпраця в рамках Східного партнерства мала економічну та політичну спрямованість, слід окремо сказати й про безпекові питання. Так, у рамках Форуму громадянського суспільства Східного партнерства була створена робоча група за темою «Навколишнє природне середовище, зміна клімату та енергетична безпека» [4]. Саме питання енергетичної безпеки були і залишаються надзвичайно важливими для нашої держави. І вирішуються вони, зокрема, завдяки співпраці з ЄС. Коментуючи схвалені Радою ЄС Висновки щодо ініціативи «Східне партнерство» у 2020 р., Міністерство закордонних справ України особливо наголосило на співпраці з питань безпеки, включаючи боротьбу з тероризмом, гібридними і кібер загрозами [5].

2014 р. Новим поштовхом для розширення співпраці у галузі оборони та безпеки стало підписання *Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони*. У рамках її виконання Україною та ЄС було виділено чотири ключові пріоритети у оборонній сфері:

1. Розширення формату діалогу з ЄС за воєнно-політичним, військово-технічним та військовим напрямками.
2. Посилення практичного співробітництва з ЄС у рамках Спільної політики безпеки і оборони (залучення сил і засобів Збройних Сил України до міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки під проводом ЄС та бойових тактичних груп ЄС).
3. Участь в ініціативі ЄС «Східне партнерство».
4. Розвиток співпраці з Європейським оборонним агентством (EOA), залучення до проектів програми Постійного

структурованого співробітництва в сфері безпеки і оборони (PESCO) [6].

2022 р. З початком *повномасштабної війни росії проти України* видозмінюються та поглиблюються форми співпраці нашої країни з Європейським Союзом у сфері оборони та безпеки. Ключовими напрямками такої співпраці стали:

1. **Спільні закупівлі зброї.** Країни ЄС надають допомогу Україні зміцнити її оборонний потенціал у протистоянні агресору. Використання уже існуючої структури «Інститут підтримки миру (European Peace Facility)» дозволяє координувати зусилля європейських країн по забезпеченню Збройних сил України необхідним озброєнням.

2. **Військова місія для навчання бійців ЗСУ.** Постачання сучасних зразків зброї потребує відповідного навчання для їх успішного використання. Таке навчання організовано майже в усіх країнах-членах ЄС. Значну допомогу також надає Велика Британія.

3. **Макрофінансова допомога.** Україна вимушена витратити практично усі надходження до державного бюджету на фінансування захисту нашої країни від агресора. Але ж вона не може існувати без, скажімо, соціальних виплат, фінансування освіти, медицини тощо. Також потрібно здійснювати певні закупівлі за кордоном. Звичайно, Україна мала золотовалютні резерви. Але за розрахунками, якби вона витрачати лише їх, то ці резерви повністю закінчилися уже у листопаді 2022 р. Саме макрофінансова допомога ЄС та інших партнерів дозволяє Україні виживати та вірити у перемогу навіть у такі скрутні часи. За заявою Єврокомісії за станом на 1 грудня 2023 р. загалом підтримка Європейським Союзом досягла 85 млрд. євро і буде продовжуватися надалі. До 2027 р Євросоюз планує надати Україні ще 50 млрд. євро [7].

4. **Допомога у експорті сільськогосподарської продукції.** Блокада росією українських Чорноморських портів, окупація Криму та частини Херсонської області не тільки зробила неможливим експорт українського зерна, але й поставила під загрозу продовольчу безпеку світу, особливо країн Африки. У цих умовах Україна спільно з країнами ЄС почала використовувати альтернативні шляхи (як залізничні, так і морські) для

налагодження постачання української сільськогосподарської продукції на світові ринки.

5. **Допомога у розслідуванні воєнних злочинів.** Початок неспровокованої повномасштабної війни проти України уже сам по собі є воєнним злочином. Крім того, численні вбивства цивільного населення, тортури та знущання над людьми на тимчасово окупованих територіях, цільове намагання знищити цивільну інфраструктуру є воєнними злочинами. Вони повинні бути належним чином задокументовані та розслідувані, щоб була можливість потім їх подати до міжнародних судів. І тут Україні дуже корисною стала допомога юристів та прокурорів з країн ЄС. І ордер на арешт путіна, який видав Міжнародний кримінальний суд, підтверджує ефективність цієї роботи.

У кінці 2023 р. Європол створив Оперативну робочу групу (ОТГ) для надання допомоги в розслідуваннях воєнних злочинів, скоєних РФ в Україні. У проєкті беруть участь 14 країн: Бельгія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Литва, Нідерланди, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Норвегія, Велика Британія і США [8].

6. **Післявоєнна відбудова.** Війна ще триває, а багато країн-членів ЄС уже запропонували свою допомогу у повоєнній відбудові. Більше того, значною була допомога у відновленні енергетичної інфраструктури, значних збитків якій завдали російські цільові обстріли зимою 2022-2023 рр.

Однак найбільш вагомим результатом співпраці може стати повноправне членство України в ЄС та НАТО. Маючи загальну підтримку у своїх євроатлантичних устремліннях, разом з тим Україна зустрічається і з певним спротивом, який ґрунтується на неоднозначній оцінці наслідків її вступу до ЄС для окремих країн.

4.2. Оцінка потенційних наслідків для європейської безпеки вступу України до ЄС та НАТО

Агресія росії значно прискорила процес євроатлантичної інтеграції України. Уже на п'ятий день повномасштабного вторгнення Україна подала заявки на вступ до Європейського Союзу. І 23 червня 2022 р. Європейська Рада надала Україні статус

кандидата на вступ до Європейського Союзу. У вересні того ж року Україна також подала заявку на вступ до НАТО і розраховує пройти цей шлях за прискореною процедурою.

Сьогодні найчастіше обговорюють наслідки вступу до ЄС та НАТО для України. Разом з тим, важливо оцінити, а якими будуть наслідки її вступу для самих організацій та європейської безпеки в цілому. Адже зараз можна спостерігати не тільки активну підтримку України, але й певний спротив з боку окремих політиків, а то й цілих країн.

Якщо виділяти найбільш важливі здобутки Європейського Союзу та НАТО у сфері безпеки після вступу України, то варто звернути увагу на наступне:

1. На сьогодні Україна має найдосвідченішу та одну з найбільших армій серед європейських країн, яка має досвід протистояння потенційному агресору, від якого виходить загроза європейській безпеці. Так, Україні знадобиться додаткове озброєння, навчання, забезпечення. Своїх коштів на це наша країна не має, а тому фінансування має бути з фондів ЄС та НАТО. Однак в Україні є головне: високо мотивовані та досвідчені воїни. Тому обороноздатність Європейського Союзу та НАТО безперечно зросте.

2. Повномасштабна війна на виживання значно активізувала наукові та технічні розробки у сфері оборони. Українські зразки сучасного озброєння інколи не тільки не поступаються європейським, а й переважають їх (приклад – морські дрони). Україна може стати місцем прискореного розвитку підприємств з виробництва зброї, що посилить воєнно-промисловий комплекс Європи.

3. Повеєнна Україна буде величезним додатковим ринком. Його насичення стане драйвером для прискорення розвитку європейської економіки, розв'яже проблему надвиробництва та безробіття. З іншого боку, будучи інтегрованою у об'єднану Європу, Україна зможе поповнити ринки праці деяких країн, які уже зараз потерпають від дефіциту робочих рук (як, наприклад, Польща). Належність до однієї цивілізації, єдність цінностей та життєвих цілей спростить процес адаптації.

4. Зі вступом України до ЄС та НАТО кордони цих організацій пересунуться на схід. І саме Україна може стати тим бар'єром, який зупинить росію у її агресії проти європейських країн.

5. Територія України багата різноманітними природними ресурсами. Вхідження її до складу Європейського Союзу може значно зменшити залежність Європи від зовнішніх постачальників, що підвищить економічну безпеку регіону.

Разом з тим, слід розуміти й можливі негативні наслідки вступу України до ЄС та НАТО. І саме вони є висловленими чи невисловленими аргументами на користь притримування цього процесу.

По-перше, якщо росія збережеться у сучасному вигляді, то є загроза, що вона не відмовиться від посягання на Україну. Не визнаючи взагалі права нашої країни на існування, вона може розв'язати нову війну. А це буде означати уже пряме зіткнення з НАТО, що матиме наслідком гарячу фазу третьої світової війни.

По-друге, Україна не має власних коштів для забезпечення армії за стандартами НАТО. Тому щоб реально створити східний форпост НАТО його членам доведеться зі своїх бюджетів виділяти певні кошти.

По-третьє, рівень економічного розвитку України поступається аналогічним показникам усіх країн Європейського Союзу. З одного боку, це погіршить середні показники по цьому об'єднанню. А з іншого боку, згідно чинного у ЄС порядку, Україна може претендувати на значне фінансування зі спільного бюджету. За деякими розрахунками, наша країна матиме право на отримання 186 млрд. євро протягом перших семи років. Зокрема, 96,5 млрд євро наша країна може отримати в межах Спільної аграрної політики ЄС. Наслідком може стати скорочення сільськогосподарських субсидій для теперішніх країн-членів приблизно на 20%. Ще 61 млрд. євро Україна може отримати з фондів згуртованості ЄС, які спрямовані на покращення інфраструктури в бідніших країнах-членах [9]. Відповідно доєднання до ЄС такого великого реципієнта буде потребувати збільшення відрахувань до європейського бюджету як традиційними країнами-донорами, так і перетворення на донорів тих країн, які до цього часу залишаються реципієнтами.

По-четверте, навіть зараз, ще до вступу України в Європейський Союз, загострюється конкурентна боротьба. Вихід на європейський ринок українських виробників сільськогосподарської продукції погіршив становище фермерських господарств особливо у країнах-сусідах, які виявилися не готовими до такого рівня конкуренції. Те ж стосується й надання транспортних послуг. Відчуваючи загрозу економічній безпеці європейські країни почали протистояти українському експорту, використовуючи як дії держави, так і різноманітний вплив професійних об'єднань. Звичайно, поява нового постачальника на досить насичених ринках може загрожувати економічній стабільності.

По-п'яте, входження до європейського бізнес-простору українського бізнесу може привнести з собою певні риси, які властиві дня нього, але не є прийнятними у Європі: тіньові оборудки, ухиляння від сплати податків, корупція, хабарі, підкуп тощо. Це створить загрозу для соціальної стабільності та провокуватиме збільшення кількості економічних злочинів.

Звичайно, вступ України до ЄС та НАТО відбудеться не завтра. Існують різноманітні прогнози щодо можливих термінів набуття повноправного членства у цих організаціях: від 2-3 років до десятиліть. Але у будь-якому разі той час, який відділяє нас від досягнення стратегічної мети повинен бути використаним для розширення масштабів позитивного впливу цих подій на європейську та світову безпеку. З іншого ж боку, потрібні спільні зусилля України та НАТО і ЄС для мінімізації потенційних загроз. Внутрішні перетворення в Україні, які б наближали її до європейських стандартів у економічній, соціальній та правовій сферах, мають поєднуватися з реформуваннями у ЄС та НАТО, які б враховували нові сучасні геостратегічні реалії.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Проаналізуйте динаміку змін у настроях українців щодо вступу країни до НАТО за останні 10-15 років. Як на вашу думку,

такі зміни є наслідком внутрішніх процесів в Україні чи вони головним чином відображають вплив зовнішніх факторів?

2. Які основні досягнення участі України у програмі Східного партнерства? На скільки реальні результати відповідають очікуваням?

3. Порівняйте ступінь готовності до вступу у ЄС України та Молдови? За якими параметрами Україна найбільш готова до цього та за якими позиціями є найбільше відставання?

4. Що повинна зробити Україна, щоб мінімізувати можливі загрози для ЄС від вступу до нього нашої країни?

Список використаної літератури

1. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

2. План дій Україна - ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_956#Text

3. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit. Prague, 7 May 2009. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf

4. Представництво України при Європейському Союзі. Східне партнерство. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/spivpracya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/shidne-partnerstvo>

5. Коментар МЗС у зв'язку зі схваленням Радою ЄС Висновків щодо ініціативи ЄС "Східне партнерство". URL: [https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-u-zvyazku-zi-shvalennyam-radoyu-yes-visnovkiv-shchodo-iniciativi-yes-shidne-partnerstvo](https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-u-zvyazku-zi-shvalennyam-radoyu-yes-visnovkiv-shchodo-iniciativi-es-shidne-partnerstvo)

6. Представництво України при Європейському Союзі. Співробітництво у воєнно-політичній, військовій та військово-технічній сферах. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/spivpracya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/spivpracya-ukrayina-yes-u-ramkah-spilnoyi-politiki-bezpeki-i-oboroni>

7. Єврокомісія перерахувала Україні 1,5 млрд євро макрофінансової допомоги. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/evrokomisiya-pererahuvala-ukrayini-1-5-mlrd-1700650054.html>

8. Європол допомагатиме розслідувати воєнні злочини РФ в Україні. URL: <https://espreso.tv/evropol-dopomagatime-rozsliduvati-voenni-zlochini-rf-v-ukraini>

9. Після вступу до ЄС Україна може отримати право на 186 мільярдів євро підтримки. URL : (<https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/pislja-vstupu-do-jes-ukrajina-mozhe-otrimati-186-miljardiv-jevro-pidtrimki-protjahom-semi-rokiv-ft.html>)

Тема 5. Парадигма нової системи європейської безпеки

Питання, які розкривають зміст теми

5.1. Засадничі принципи функціонування системи європейської безпеки та проблеми їх дотримання

5.2. Інституційна архітектура європейської безпеки: шляхи розбудови

Система європейської безпеки ніколи не була застиглою. Вона постійно трансформувалася, додавалися усе нові і нові елементи, форми взаємодії та механізми реакції на загрози, що виникають. Однак концептуально вся архітектура будувалася на пануванні саме дипломатичних, ненасильницьких методів розв'язання проблем. Звичайно, певні зусилля спрямовувалися й на забезпечення воєнної міцї європейських країн. Однак основним гарантом європейської безпеки все-таки залишалось НАТО з провідною роллю США. Сьогодні архітектура європейської безпеки потребує свого чергового удосконалення. І відбутися це може не просто шляхом проведення якихось поліпшуючих реформ. Цього разу потребує зміни сама парадигма побудови системи колективної безпеки.

5.1. Засадничі принципи функціонування системи європейської безпеки та проблеми їх дотримання

Як з'ясувалося раніше, концепція європейської колективної безпеки базується на принципах співпраці та взаємодії країн Європи з метою забезпечення стабільності, миру та безпеки в регіоні. Можна виділити наступні засадничі принципи, які лежать в основі європейської колективної безпеки та закріплені у різноманітних документах:

1. *Партнерство та співпраця.*

Цей принцип мабуть є одним з найголовніших. Уся архітектура європейської колективної безпеки зорієнтована на партнерство та співпрацю. Раніше зазначалося, що перша система європейської колективної безпеки (після Наполеонівських війн) сформувалась на принципах панування переможців. Саме вони поділили Європу на зони впливу та силою примушували інших до миру. Вона також передбачала пониження та утиск тих, то програв. Здавалося б, що ці принципи взагалі були не прийнятними після Другої світової війни. Однак реалії виявилися іншими. При формуванні Організації Об'єднаних Націй переможці закріпили за собою два права: постійно бути членами Ради безпеки ООН та мати право вето. За таких умов Рада безпеки стає абсолютно безсилою, коли порушником миру є саме один з постійних членів Радбезу. Це яскраво проявилось під час агресії росії проти України, коли прийняття кожного більш-менш дієвого документа блокувалося росією. Це дало підставу багатьом говорити про втрату ООН своєї функції та необхідність її докорінного реформування.

Формування НАТО та Європейського Союзу як базових інститутів європейської колективної безпеки передбачало рівність усіх членів цих організацій. Більше того, механізм прийняття відповідальних рішень передбачає використання найдемократичнішої форми – консенсусу. Разом з тим, саме сьогодні стає очевидним, що консенсус не є ідеальною формою ухвалення рішень. По суті це те ж саме право вето. Тільки тут його має кожний член організації. Спочатку, наприклад, ЄС зіштовхнувся з проблемою прийняття рішень щодо когось з порушників загальних принципів функціонування організації. А зараз можна спостерігати, як окремі країни використовують своє право вето як інструмент шантажу, блокуючи прийняття рішень в інтересах всієї організації до тих пір, поки не будуть виконані їх вимоги (типovým прикладом такої поведінки була позиція Угорщини щодо прийняття рішення про надання допомоги Україні до тих пір, поки ЄС не розблокував виплати цій країні, які були призупинені через невиконання нею принципів функціонування організації). Тому виникає реальна потреба перегляду принципів прийняття рішень як у рамках ЄС, так і НАТО.

2. *Принцип трансатлантичного співробітництва.*

Трансатлантичне співробітництво у сфері безпеки включає в себе тісні відносини та спільні зусилля між країнами Європи та Північної Америки, зокрема між Європейським Союзом та Сполученими Штатами Америки. Ця співпраця базується на різних механізмах та структурах і має на меті забезпечення спільної безпеки, стабільності та відповіді на глобальні виклики. Трансатлантичне співробітництво має стратегічне значення для обох сторін та є важливим фактором для забезпечення безпеки та стабільності на міжнародному рівні. Взаємодія між ЄС та Сполученими Штатами спрямована на вирішення загальних викликів та підтримку міжнародного порядку.

Основною інституційною формою трансатлантичної співпраці у сфері безпеки є НАТО (Північноатлантичний альянс). Провідна роль у цій організації належить США. Саме вони мають найбільшу частку як у фінансуванні цієї організації, так і у забезпеченні її обороноздатності. І така ситуація тривалий час влаштовувала європейські країни. Однак коливання позиції США щодо НАТО у залежності від партії-переможниці на президентських виборах змусила цілий ряд європейських політиків задуматися над посиленням автономної європейської системи колективної безпеки.

Ще однією проблемою взаємодії ЄС та НАТО може бути не співпадіння членства: частина членів ЄС не є членами НАТО, тоді як частина членів НАТО не є членами ЄС. Ці проблеми загострилися після початку росією повномасштабної війни проти України. І вони потребують свого вирішення.

3. *Проведення миротворчих заходів.*

У рамках Спільної політики безпеки та оборони ЄС реалізує місії по усьому світу. Починаючи з 2009 р. таких місій було реалізовано 22 (з них 9 військових та 13 цивільних) (рис. 5.1). Країнами, де реалізувалися ці місії, зокрема були Боснія та Герцеговина (2004 р.), Чад та Центральноафриканська республіка (2008-2009 рр.), Косово (2009 р.), Сомалі (2013 р.) [1].

Ці місії та ініціативи свідчать про зобов'язання Європейського Союзу до сприяння миротворчості, врегулюванню конфліктів та забезпеченню стабільності в різних регіонах світу. ЄС працює в тісному партнерстві з іншими міжнародними організаціями, такими як ООН, для досягнення цих цілей. Разом з тим, кількість та масштаби миротворчої діяльності ЄС свідчать про обмеженість можливостей.

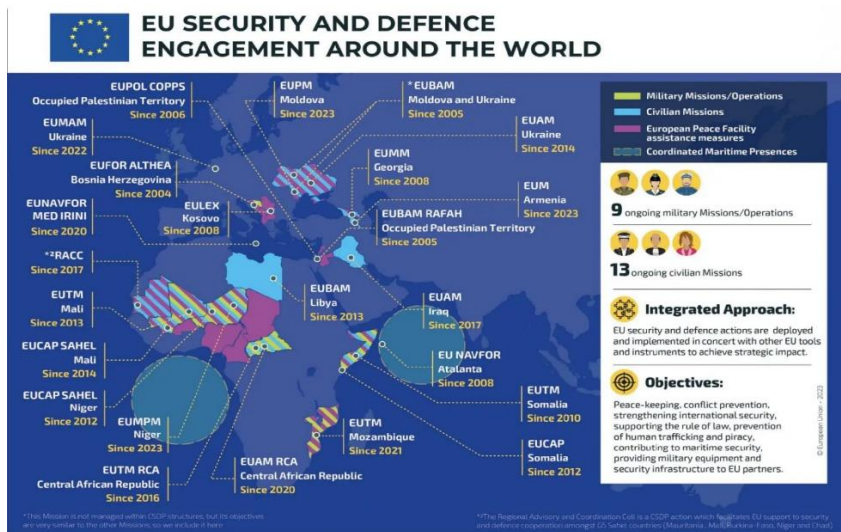


Рис. 5.1. Місії Європейського Союзу у світі [1]

4. Безпека енергетичних джерел.

Безпека енергетичних джерел для Європи є важливим аспектом національної та міжнародної політики, оскільки енергетичні ресурси грають ключову роль у господарському розвитку та функціонуванні суспільства. Європейський Союз активно займається різними питаннями енергетичної безпеки. Ключовими проблемами енергетичної безпеки для Європейського Союзу є такі:

Диверсифікація джерел та постачальників. Відомо, що напередодні війни основним постачальником енергоресурсів до Європи була росія. Тому російський енергетичний шантаж був досить болючим для економіки ЄС. Заради справедливості слід

сказати, що у досить короткий час більшу частину проблем, пов'язаних з цим, вдалось розв'язати. Однак робота у цьому напрямку має продовжуватися.

Розвиток внутрішніх енергетичних ресурсів. ЄС усвідомлює, що найкращою гарантією енергетичної безпеки є зростання виробництва та використання внутрішніх енергетичних ресурсів, таких як вугілля, газ та відновлювана енергія. Останнім часом змінюється ставлення до ядерної енергетики. У лютому 2023 р. 11 країн Євросоюзу підписали у Стокгольмі декларацію з метою підтвердити своє прагнення зміцнювати європейське співробітництво у галузі атомної енергетики. Серед підписантів - Болгарія, Хорватія, Чехія, Фінляндія, Франція, Угорщина, Нідерланди, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія та Фінляндія. На думку учасників Альянсу атомна енергетика не тільки здатна поліпшити навколишнє середовище (екологічна безпека), але й підвищити ступінь енергетичної незалежності, що є надзвичайно актуальним сьогодні [2].

У листопаді 2023 р. Європейський парламент проголосував за включення ядерної енергії до переліку 17 так званих «зелених» технологій, вказаних у Законі ЄС про промисловість з нульовим рівнем викидів [3]. Однак це лише перший крок. З таким рішенням ще повинні погодитися усі країни-члени ЄС.

У цьому питанні існує ще одна проблема. Якщо газову залежність від росії Європі вдалось подолати за більш-менш короткий термін, то зробити це з ядерною залежністю не можливо. Країна-агресор контролює 38% глобального ринку збагачення урану, 17% постачання ядерного палива і займає перше місце з будівництва атомних станцій за кордоном [4]. Навіть під час повномасштабної війни російські компанії продовжують будівництво атомних енергоблоків у європейських країнах та отримують консультативні послуги від європейських партнерів. Серед членів ЄС немає єдності щодо запровадження санкцій проти «Росатома». Якщо Німеччина активно виступає за такі санкції, то Угорщина щоразу готова накласти вето на ці рішення. І тут ми знову повертаємося до проблеми консенсусу як принципу прийняття рішень.

Політика енергоефективності. Зменшення енергозалежності можливе за допомогою покращення енергоефективності. Ефективне використання енергії дозволяє зменшити загальний обсяг споживаної енергії та зробити економіку менш чутливою до змін у постачанні енергоресурсів. У Європейському Союзі діє цілий ряд програм, які прямо чи опосередковано сприяють підвищенню енергоефективності («Європейська енергетична ефективність», «Цифрова Європа», «Розумні міста та громади» тощо).

Ці стратегії та підходи взаємодіють у рамках комплексної політики, спрямованої на забезпечення стабільного та безпечного енергетичного майбутнього для Європи.

5. Забезпечення економічної стабільності.

Основною сферою діяльності Європейського Союзу є економіка. Це інтеграційне об'єднання якраз і створювалося для розв'язання перш за все економічних проблем. Тому серед принципів діяльності ЄС ключовим є забезпечення економічної стабільності як у ЄС взагалі, так і у кожній країні, зокрема.

Економічна стабільність в Європі може стикатися з різними викликами, такими як фінансові кризи, економічні нерівності, безробіття та інші економічні труднощі. Забезпечення економічної стабільності вимагає комплексу заходів та координації з боку держав та міжнародних організацій. Найбільшими загрозами економічній безпеці ЄС є:

- **фінансові кризи.** Вони можуть проявлятися особливо гостро в окремих країнах або в ЄС в цілому. В останні десятиліття найвідомішими були кризи в Іспанії (2008-2014 рр.) та Греції (2010-2018 рр.). Навіть така країна як Німеччина, відома своєю економічною стабільністю, зіткнулась з проблемою бюджетної кризи. При плануванні федерального бюджету на 2024 р. його дефіцит виявився на рівні 60 млрд. євро. Навіть було запропоновано зняти обмеження на запозичення, щоб подолати цю бюджетну кризу [5];

- **безробіття та соціальні нерівності.** Загально визнано, що високий рівень безробіття та соціальні нерівності можуть порушувати соціальну стабільність та загрожувати економічній

безпеці. Рівень безробіття по ЄС в цілому на середину 2023 р. становив 6%. Однак спостерігається дуже велика диференціація цього показника по країнах. Так, в Іспанії безробітними є 12,7% економічно активного населення. Для Греції цей показник становить 11,2%, а в Італії, Литві, Швеції та Франції безробітними є від 7 до 8% тих, хто хотів би працювати. Одночасно для таких країн, як Німеччина, Мальта, Польща та Чехія рівень безробіття не перевищує 3% [6]. Здавалося б, що мобільність робочої сили, яка формально не обмежується в рамках ЄС, повинна була б призводити до вирівнювання цього показника, однак через існування цілого ряду бар'єрів неформального та соціального характеру цього не відбувається. Така диференціація може породжувати суперечності та навіть конфлікти.

Ще більшою є нерівність країн за показником ВВП на душу населення (рис.5.2). Найбіднішою країною серед членів ЄС за цим показником є Болгарія, де він складає 12,4 тис. євро, а найбагатшою – Люксембург, де цей показник практично у 10 разів більший (119,2 тис. євро)! [7].

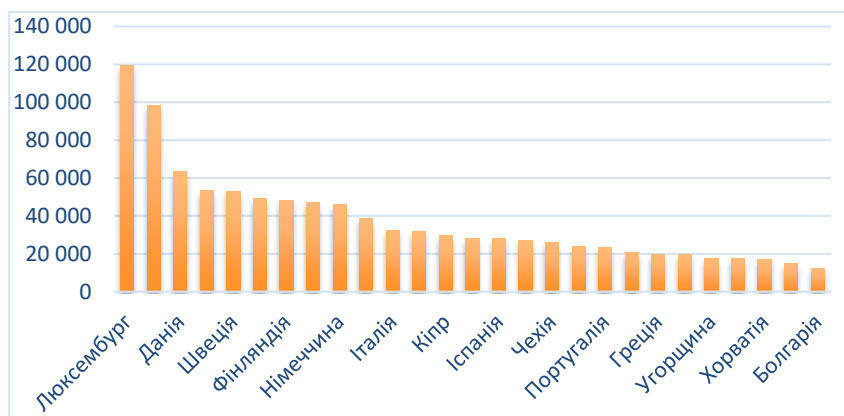


Рис. 5.2. ВВП на душу населення у 2022 р. (євро) [7]

І хоча у ЄС існує механізм надання допомоги країнам з нижчим рівнем розвитку і їх показники постійно зростають, однак за майже два десятиліття перебування цих країн в ЄС розрив у рівні розвитку майже не скоротився. Такі суттєві відмінності у показниках можуть

породжувати відмінності у інтересах, а вони, у свою чергу, провокують конфлікти, підриваючи безпеку регіону.

Таким чином, реалізація кожного з принципів побудови колективної європейської безпеки наштовхується на певні перешкоди та проблеми. У більшості випадків ці перешкоди не є зовнішніми, а породжуються самими принципами. Іншими словами, потребує зміни не форма реалізації того чи іншого принципу, а сама парадигма, закладена в його основу.

5.2. Інституційна архітектоніка європейської безпеки: шляхи розбудови

Європейська колективна безпека базується на інтеграції країн та використанні різних організаційних структур для досягнення спільних цілей у галузі безпеки та оборони. Зрозуміло, що основним інтеграційним об'єднанням у цьому регіоні є Європейський Союз. Безпекова напруга сьогодні сформувалася у тих європейських країнах, які оточують ЄС. З одного боку, це ускладнює процес їх інтеграції у ЄС, а з іншого – саме членство у ЄС може зняти цю напругу. Можливо якраз бажання підвищити ступінь безпеки в Європі і стало однією з причин коригування політики ЄС щодо розширення. Зараз Албанія, Грузія, Ісландія, Туреччина, Північна Македонія, Чорногорія, Сербія, Молдова та Україна мають офіційний статус кандидатів у члени ЄС. Звичайно, малоймовірно, що усі кандидати одночасно (і у найближчі роки) стануть повноправними членами (тим більше, що позиція Ісландії та Туреччини у цьому питанні взагалі особлива). Однак у будь-якому разі поява нових членів ЄС буде потребувати перегляду як процедури прийняття рішень, так і фінансових потоків (про це мова йшла у попередній темі).

У листопаді 2023 р. Єврокомісія опублікувала щорічний звіт про розширення Євросоюзу [8]. У цьому звіті мова йде про 10 країн. Це три країни Східного партнерства, які скали кандидатами у члени ЄС лише у 2022 р. (Україна, Молдова, Грузія). Ще 4 країни з Західних Балкан уже знаходяться у стані переговорного процесу (Албанія, Північна Македонія, Сербія і Чорногорія). І три країни, які можливо колись стануть кандидатами (Боснія і Герцеговина та

Косово) або з якими переговорний процес припинився (Туреччина). Табл. 5.1 містить в узагальненому вигляді оцінку Європейською комісією ступеню виконання вимог кандидатами та потенційними кандидатами до вступу у ЄС. У таблиці використані наступні умовні позначення: 1 – початковий рівень; 2 – деяка відповідність праву ЄС; 3 – помірно відповідає; 4 – добра відповідність; 5 – просунутий рівень.

Якщо розрахувати середній показник за усіма 33 позиціями, то Україна має найкращий результат серед нових кандидатів – 2,3. Однак він значно нижчий від аналогічного показника тих, з ким уже йдуть перемовини. Хороші результати (добра відповідність) наша країна демонструє за показниками «митний союз», «енергетика», «зовнішні зносини» і «міжнародна та безпекова політика». Разом з тим, за деякими параметрами Україна має взагалі початковий рівень: фінансовий контроль, вільний рух робочої сили, соціальна політика і зайнятість, аграрна галузь і сільський розвиток, фінансові та бюджетні положення. Тому слід налаштуватися на складну та тривалу процедуру просування, яка буде включати виконання певних «домашніх завдань» у поєднанні з веденням переговорів.

Крім перевірки відповідності національного законодавства європейським стандартам Єврокомісія також оцінює інші параметри, зокрема, судочинство та дотримання окремих прав. Тут оцінка України на рівні «деяка відповідність праву ЄС». Найгірші справи з готовністю економіки України до вступу в ЄС. За показником «здатність конкурувати на ринках ЄС» наша економіка отримала 1 [9]. Однак не дивлячись на таку низьку оцінку є маса фактів, які підтверджують високу конкурентоспроможність українських товарів та послуг на європейських ринках. Підтвердженням тому можуть бути протести фермерів та перевізників країн-сусідів проти відкриття ринків для українського бізнесу, які відбувалися у 2023-2024 рр. В цілому ж підвищення рівня конкурентоспроможності нашої економіки стане однією з найскладніших задач на шляху до ЄС.

Формою співпраці між державами Євросоюзу в галузі забезпечення безпеки та оборони в рамках ЄС є Спільна політика безпеки і оборони (СПБО). Вона передбачає розробку та

реалізацію спільних заходів у цих сферах, активну та узгоджену співпрацю з НАТО та іншими структурами.

Таблиця 5.1

Рівень відповідності стандартам ЄС на осінь-2023

(більше зеленого - кращий показник країни; червоне - проблемні сфери)

	Глава №	Східне партнерство			Провідні кандидати				Потенційні / заморожені		
		УКРАЇНА	МОЛДОВА	ГРУЗІЯ	АЛБАНІЯ	ПІМАКЕДОНІЯ	ЧОРНОГОРІЯ	СЕРБІЯ	БОСНІЯ	ТУРЕЧЧИНА	КОСОВО
ПЕРЕГОВОРНІ ГЛАВИ											
КЛАСТЕР 1: Засадничі розділи розширення											
Судочинство та основні права	23	2	2	2	2,5	2,5	3	2	2	1	1,5
Юстиція, свобода, безпека	24	2	2	2	2,5	3	3	2	2	3	1,5
Публічні закупівлі	5	2	2	2	3	3	3,5	3	2	3	2,5
Статистика	18	2	2	2	3	3	3	3	1	3	2
Фінансовий контроль	32	1	1	2	3	3	3	3	2	4	2
КЛАСТЕР 2: Внутрішній ринок											
Вільна торгівля товарами	1	3	2	2	2,5	3	3	3	1	4	2,5
Вільний рух робочої сили	2	1	1	1	2	1	2	3	2	3	2
Надання послуг та відкриття бізнесу	3	2	2	3	3	3	3	3	1	1	3
Вільний рух капіталу	4	2,5	2,5	3	3	3	3	3	3	3	3
Корпоративне право	6	2	1,5	2	3	4	4	4	2	5	2
Інтелектуальна власність	7	2	2	2	3	3	4	4	3	4	3
Політика щодо конкуренції	8	2	2	1	2,5	3	3	3	2	2	2
Фінансові послуги	9	2	2	2	3,5	3	3	3	2,5	4	3
Захист споживачів та здоров'я	28	2	2	2	1	3	3	3	1	4	1
КЛАСТЕР 3: Конкуренція та інтенсивне зростання											
Цифрова трансформація та медіа	10	3,5	2	2	3	3	3	3	1	2	2
Оподаткування	16	2	2	2,5	3	3	3	3	2	3	2
Економічна та монетарна політика	17	3	2	3	3,5	3,5	3	3,5	1	2	3
Соціальна політика і зайнятість	19	1	2	2	3	3	2	3	2	2	1
Підприємництво та виробництво	20	2	2	3	3	3	3,5	3	1	3	3
Наука та дослідження	25	3	3	3	2	4	4	4	2	5	1
Освіта та культура	26	2	2	3	3	3	4	4	1	3	2
Митний союз	29	4	2,5	3	3	4	3	4	2	4	3
КЛАСТЕР 4: Зелений порядок денний та стале сполучення											
Транспортна політика	14	2	2	2	2	3	3,5	4	2	3	1
Енергетика	15	4	2,5	2	3,5	3	4	3	1	3	2
Транс'європейські мережі	21	2	2	2	2	4	3,5	3	2	5	2
Довкілля та зміни клімату	27	2	1	1	2	2	2	2	1,5	2	1
КЛАСТЕР 5: Ресурси, сільське господарство і згуртованість											
Аграрна галузь і сільський розвиток	11	1	1	1	2	3	3	2	1	2	2
Харчова безпека, вет., фітосанітарія	12	3	2	2	2	4	3	3	2	2	2,5
Рибальство	13	2	1	2	3	3	2	3	1	3	1
Реґіон.політика, структ.інструменти	22	2	1	1	3	3	3	3	1	3	1
Фінансові та бюджетні положення	33	1	1	1	2	1	2	2	1	2	
КЛАСТЕР 6: Міжнародні відносини											
Зовнішні зносини	30	4	3	3	4	3	4	3	2	3	1
Міжнародна та безпекова політика	31	4	3,5	3	4	4	4	3	2	2	
СЕРЕДНІЙ РІВЕНЬ:		2,3	1,9	2,1	2,7	3	3,1	3	1,7	2,9	2

Джерело: [9]

У цілому, слід зазначити, що інтеграція країн ЄС у сфері зовнішньої політики та політики безпеки відбувається значно повільніше, ніж у економічній сфері. Основні принципи діяльності

СПБО сформувалися на 2011 р. і більше практично не змінювалися [10]. Хоча світ за останнє десятиліття змінився докорінно. Тому виникає потреба реформувати й цей аспект безпекової архітектури ЄС.

Крім загальних інституцій ЄС країни можуть створювати й певні альянси та партнерства. У ході надання допомоги Україні у боротьбі з агресором досить позитивно зарекомендувало себе Європейське оборонне агентство (EDA). Воно було створене у 2004 р. та мало за мету координацію діяльності країн-членів щодо нарощування оборонного потенціалу ЄС, створення конкурентного європейського ринку озброєння, поширення провідних технологій у галузі оборонної промисловості. У роботі Агентства приймають участь 26 країн ЄС (усі, крім Данії) та Норвегія (яка не є членом ЄС).

Посередництво EDA у формуванні заказів для оборонної промисловості дозволяє не тільки прискорити виконання замовлень, але ще й економить кошти, оскільки спрацьовує ефект масштабу.

Сьогодні саме через цю структуру здійснюються замовлення на постачання снарядів в Україну. EDA укладає рамкові угоди з виробниками, збирає заявки від замовників та формує комплексний заказ [11]. Однак, не дивлячись на досить вдалу адаптацію цього Агентства до викликів сьогодення, війна виявила й серйозну проблему у роботі європейської оборонної промисловості. Зокрема, до цього часу не вирішене питання, скажімо, з уніфікацією боєприпасів, що зараз особливо гостро відчують ЗСУ.

Ще одна інституційна проблема, про яку зазначалося і яка потребує вирішення, - це порядок прийняття рішень у ЄС. З 2009 р., коли набула чинності нинішня версія угоди про ЄС, багато чого змінилося. Тому у листопаді 2023 р. Європарламент ухвалив резолюцію, яка містить пропозицію про запровадження принципу «кваліфікованої більшості» при прийнятті деяких рішень замість консенсусу. Цей механізм має використовуватися при ухваленні рішень щодо:

- питання спільної зовнішньої, безпекової та оборонної політики ЄС, включаючи рішення щодо застосування санкцій;
- внутрішніх процедур у процесі розширення ЄС;

- спільного менеджменту кордонів та інших питань зовнішньої політики [12].

Таким чином, уже зараз можна спостерігати започаткування серйозного реформування системи колективної безпеки ЄС, в основу якого закладаються нові парадигми. Однак розв'язати проблему можна лише комплексним підходом, який би передбачав дію певним «влаштованих стабілізаторів», що починали б діяти автоматично, без прийняття додаткових рішень за умови виникнення загроз безпеці у будь-якій формі.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Проаналізуйте, які проблеми безпекового характеру для Європи можуть виникати через не співпадіння складу НАТО та ЄС.

2. Проаналізуйте, як змінювалися витрати на оборону (у абсолютних та відносних показниках) 4-5 європейських країн НАТО. На вашу думку, які причини викликають відмінності у національних показниках?

3. На вашу думку, які з відмінностей України від стандартів ЄС буде найскладніше подолати. Що потрібно зробити, щоб прискорити цей процес?

4. Які питання у діяльності ЄС ви вважаєте за можливе вирішувати «кваліфікованою більшістю», а які обов'язково консенсусом? І що розуміти під поняттям «кваліфікована більшість»?

Список використаної літератури

1. Місії ЄС у світі. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/our-mission/eu-missions-worldwide/>

2. Країни ЄС створюють альянс для розвитку атомної енергетики в Європі. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3676673-kraini-es-stvoruut-alans-dla-rozvitku-atomnoi-energetiki-v-evropi.html>

3. Європарламент проголосував за включення атомної енергетики до переліку «зелених технологій». URL:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3790459-evroparlament-vkluciv-atomnu-energetiku-do-pereliku-zelenih-tehnologij.html>

4. Санкції ядерної сили: як Європі позбутися залежності від атомної енергетики РФ. URL:

<https://www.euointegration.com.ua/articles/2023/05/3/7160888/>

5. Німеччина готова збільшити держборг для подолання бюджетної кризи. URL:

<https://www.euointegration.com.ua/news/2023/11/24/7174213/>

6. Statista. Unemployment rate in the European Union as of April 2023, by country. URL:

<https://www.statista.com/statistics/1115276/unemployment-in-europe-by-country/>

7. Statista. Gross Domestic Product per capita in the European Union in 2022, by member state. URL:

<https://www.statista.com/statistics/1373462/gdp-per-capita-eu-member-states-2022/>

8. European Commission. Commissioner Várhelyi presented the 2023 Enlargement Report during the European Parliament debate on Commission statement - EU enlargement policy 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_23_5655

9. Кандидатські перегони: хто випереджає Україну на шляху до ЄС та чи реально їх наздогнати. URL:

<https://www.euointegration.com.ua/articles/2023/11/13/7173415/>

10. Шамраєва В.М. політика безпеки та оборони ЄС: еволюція формування. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». Випуск 29, 2020, с.29-40. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-29-49>

11. Європейське оборонне агентство уклало низку контрактів на спільну закупівлю 155-мм боєприпасів для України. URL:

<https://armyinform.com.ua/2023/09/06/yevropejske-oboronne-agentstvo-uklalo-nyzku-kontraktiv-na-spilnu-zakupivlyu-155-mm-boeyprypasiv-dlya-ukrayiny/>

12. Європарламент пропонує ухвалювати рішення ЄС не консенсусом, а "кваліфікованою більшістю". URL:

<https://newsyou.info/2023/11/yevroparlament-proponuye-uxvalyuvati-rishennya-yes-ne-konsensusom-a-kvalifikovanoyu-bilshistyu>

Тема 6. Сценарії розвитку системи європейської безпеки

Питання, які розкривають зміст теми

6.1. Міжнародне співробітництво з безпекових питань та проблеми розбудови нової архітектури міжнародних організацій

6.2. Київський безпековий договір. Міжнародні гарантії безпеки для України

У попередній темі мова йшла про цілий ряд проблем, які виникають останнім часом у реалізації засадничих принципів побудови європейської колективної безпеки. Тому є усі підстави вважати, що найближчим часом будуть відбуватися зміни. Країни шукають нову модель, яка б відповідала викликам останніх років. Особливо актуальним такий пошук став на тлі повномасштабної війни росії проти України. З одного боку, це безпосередньо загрожує безпеці європейських країн. З іншого боку, масштаби та роль Європи у сучасному світі робить її відповідальною за світову безпеку в цілому.

У цій темі мова піде про ті напрямки, за якими європейська безпека пов'язана зі світовою, та про можливі сценарії вибудови нової системи колективної безпеки, основні засади якої запропонувала Україна.

6.1. Міжнародне співробітництво з безпекових питань та проблеми розбудови нової архітектури міжнародних організацій

Європейська система безпеки є ключовим елементом світової системи безпеки, і її роль визначається геополітичним, економічним та історичним контекстом. Європа є однією з найбільш густонаселених частин світу. Густота населення у цій частині світу у двічі більша, ніж у середньому на Землі. Історично

склалося так, що протягом кількох століть Європа була одним з ключових центрів прогресу людства. Саме тут розпочалася промислова революція, яка стала матеріальною основою формування сучасного суспільства. Європейська цивілізація відіграла й відіграє важливу роль у становленні визнаних світом цінностей.



Європа на карті світу

З іншого боку, Європа породила таке явище як колоніалізм, негативні наслідки якого відчуються й донині. У Європі розпочалися дві світові війни, які були найжорстокішими та наймасштабнішими за усю історію. І сьогодні знову є загроза, що з Європи може розпочатися третя світова війна, яку провокує росія своїм нападом на Україну. Тому світова безпека багато в чому залежить від ефективності саме європейської безпеки.

Справедливим може бути й зворотне твердження: ефективність європейської безпеки визначається загальним рівнем світової безпеки.

Усвідомлюючи взаємозалежність сучасного світу європейські країни та їх об'єднання не обмежуються питаннями безпеки лише на своєму континенті, а є активними учасниками світових безпекових процесів. Серед основних форм такої участі є співпраця з міжнародними організаціями.

Найбільшою світовою організацією є **Організація Об'єднаних Націй**. Із 193 членів цієї організації Європу представляють 43 країни. Із загальновизнаних країн лише Ватикан не є членом ООН. У Раді безпеки ООН з 5 постійних членів 3 представляють європейські країни. У цілому Рада безпеки складається з 15 членів (5 постійних та 10 непостійних) та приймає рішення щодо підтримання миру та забезпечення безпеки у світі. У разі прийняття Радою безпеки рішення щодо дій з приводу якогось конфлікту, що загрожує миру, може бути обраний невійськовий або

військовий варіант. У першому випадку можуть бути задіяні економічні та дипломатичні важелі впливу на учасників конфлікту. У другому до участі у розв'язанні конфлікту залучаються збройні сили країн-членів ООН.

Рішення Радою безпеки буде прийнято, якщо за нього проголосує більшість членів за умови, що ніхто з постійних членів Ради безпеки не був проти. Іншими словами, постійні члени мають право **вето**. І вони ним досить активно користуються. Усього за період з 1946 по першу половину 2022 р. вето використовувалося 265 разів. Найбільше цим правом користувались СРСР та росія (121 раз), найменше – Франція та Китай (16 та 17 разів, відповідно). У різні періоди активність країн з ветовання була різною. Так, з 1946 по 1968 р. 93 відсотки усіх вето було накладено Радянським Союзом. Навпаки, з 1970 по 1991 р. особлива активність належала США (56% вето). Після початку російської агресії в Україні (2014-2022 рр.) майже 90% усіх вето накладала росія (21 з 24 випадків) [1]. Тому не дивлячись на зусилля європейських країн-членів Ради безпеки та їх союзників ця структура Організації Об'єднаних Націй так і не змогла суттєво вплинути на агресора.

Події останніх років показують, що необхідно або суттєво реформувати Організацію Об'єднаних Націй, або створювати нову систему світової безпеки. Неспроможність ООН покласти край анексії росією територій незалежної України підштовхує інші країни до спроб повторити її дії. Прикладом може служити намагання Венесуели реалізувати силою свої претензії на частину території Гаяни, які розпочалися у 2023 р. з проведення відповідного референдуму.

Пропозиції щодо реформування Ради безпеки ООН висловлювалися уже давно. Їх можна об'єднати у три групи:

- *розширення кількості членів*. Останній раз таке розширення відбулося у 1966 р., коли кількість непостійних членів росла з 6 до 10. Однак вважається, що за цей час ситуація у світі змінилася, а тому потрібно більш адекватно враховувати позиції усіх світових гравців. Так, пропонується, зокрема, збільшити представництво африканських та латиноамериканських країн;

- *збільшення числа постійних членів Ради безпеки*. Таке збільшення пропонують здійснити як за рахунок країн, які дійсно є

вагомими гравцями сучасного світу (наприклад, Німеччина та Японія), так і шляхом більшого врахування інтересів окремих регіонів та груп країн: додати країни з Латинської Америки та Африки, а також ісламську країну. Однак ці пропозиції не знаходять підтримки. Адже збільшення кількості постійних членів за умови збереження права вето зробить ще складнішим прийняття рішень Радою безпеки та фактично перетворить її у простий «міжнародний дискусійний клуб»;

- *обмеження кола питань, щодо яких може бути використане право вето.* На перший погляд, консенсусний варіант прийняття рішень є найдемократичнішим, адже у цьому випадку враховуються інтереси усіх і є неможливим домінування більшості над меншістю. Однак, як показує власний досвід Ради безпеки, так і інших організацій, де застосовується принцип консенсусу (наприклад, ЄС та НАТО), при такому варіант виникає щонайменше три проблеми: неможливість застосувати санкції до учасника конфлікту, якщо він має право вето; тривалий бюрократичний процес прийняття рішення, тоді як сучасний динамічний світ вимагає оперативності; створення передумов для шантажу з боку когось з тих, хто має право вето. Тому об'єктивно реформування повинне йти у напрямку: обмеження права вето для тих постійних членів, кого безпосередньо стосується рішення Ради безпеки; розширення кола питань, з яких рішення приймається більшістю (без використання права вето); розробка таких безпекових механізмів, які б починали працювати автоматично без необхідності прийняття додаткових рішень. Однак малоімовірно, що за такі реформи проголосують нинішні постійні члени Ради безпеки. А тому її реформування знаходиться під великим знаком питання.

Досить впливовою міжнародною організацією є **Європейський Союз**. Його безпековій діяльності буде присвячена наступна тема. Тут зазначимо лише наступне. Якщо у вирішенні військових конфліктів збройні сили країн ЄС приймали досить обмежену участь, то у питаннях надання фінансової та економічної допомоги ЄС є провідною світовою організацією. Особливо це проявилось під час воєнної агресії росії проти України. Також досить вагомою є участь Європейського Союзу у розв'язанні проблеми

бідності, екології, міграції тощо. Разом з тим, і ця організація потребуватиме свого реформування, про що говорилося у попередніх темах.

Найбільшою регіональною організацією, яка на сьогодні об'єднує 57 країн, є **Організація з безпеки і співробітництва в Європі** (ОБСЄ). І хоча дійсно сюди головним чином входять європейські країни, членами ОБСЄ стали країни з Північної Америки (Канада, США) та Азії (Азербайджан, Монголія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан). Крім того, з ОБСЄ активно співпрацюють країни Середземномор'я (Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Марокко, Туніс) та Далекого Сходу (Південна Корея, Тайланд, Японія) [2]. За свою півстолітню історію (у 1973 р. була започаткована Конференція з безпеки та співробітництва в Європі, яка з 1995 р. змінила назву на ОБСЄ) ОБСЄ докладала немало зусиль для зменшення напруги у Європі. При цьому використовувалися два основні методи: польові операції та діяльність Центру запобігання конфліктам. Якщо у першому випадку представники ОБСЄ працюють в умовах уже сформованого конфлікту, намагаючись знизити ступінь напруги, організувати діалог, вести спостереження за дотриманням досягнутих домовленостей, Центр запобігання конфліктам працює на ранніх етапах виникнення розбіжностей, щоб не допустити їх перетворення на конфлікт. З цією метою, зокрема ОБСЄ намагається здійснювати контроль за озброєнням, обмінюватися інформацією тощо. Особливу увагу ця організація надає питанням прав людини, гендерним проблемам, захисту прав меншин тощо.



Представники ОБСЄ в Донецькій області. Фото: ОБСЄ

Україна співпрацює з ОБСЄ з 1992 р. З 1999 р. в нашій країні працює Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Співпраця особливо активізувалася після 2014 р., коли була створена Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ. Спостерігачі ОБСЄ мали працювати як на території,

підконтрольній Україні, так і на окупованій території. На жаль, через

протидію росії з 2022 р. спостерігачі вимушені були залишити окуповану територію.

Важливим органом ОБСЄ є **Парламентська асамблея**, яка об'єднує 323 депутати парламентів з усіх 57 країн-членів. Основним завданням Асамблеї є сприяння міжпарламентському діалогу, який відіграє важливу роль у загальних зусиллях з реагування на виклики та загрози миру і стабільності. Ще у 2014 р. Парламентська асамблея засудила росію за анексію Криму та сприяння розвитку збройного конфлікту в Україні.

30 червня 2023 року, після одноголосного рішення, ухваленого Постійним комітетом під час 30-ї щорічної сесії Парламентської асамблеї ОБСЄ у Ванкувері, Канада, Асамблея заснувала парламентську групу підтримки України для консолідації практичних та політичних зусиль ПА ОБСЄ з питань підтримки України. Основна мета групи підтримки України – забезпечити, щоб війна залишалася у центрі діяльності ПА ОБСЄ та щоб потреби України повністю враховувалися Асамблеєю.



Микита Потураєв, віце-президент Парламентської асамблеї ОБСЄ

Не дивлячись на вагому роль у підтримці безпеки в Європі, яку відігравала ОБСЄ, сьогодні її подальша діяльність знаходиться під загрозою. І ця загроза виходить від росії. На думку Міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби «Москва фактично взяла ОБСЄ в заручники, маніпулюючи принципом консенсусу і таким чином руйнуючи організацію зсередини» [4]. Таке руйнування почалося не сьогодні. Ще у 1999 р. на Стамбульському саміті ОБСЄ було прийнято рішення, яке зобов'язувало росію вивести свої війська з Молдови та Грузії. Однак вона так і не виконала свої обіцянки. Навпаки, з часом за безпосередньої участі росії з'явилися невизнані Придністровська молдавська республіка та Південна Осетія. Росія неодноразово заявляла про погрозу вийти зі складу ОБСЄ, обмежила свій внесок у фінансування цієї організації. Руйнівним ударом по принципах європейської безпеки

став вихід росії з Договору про звичайні збройні сили в Європі, який діяв ще з 1990 р. та створював обмеження на ключові види звичайного озброєння в Європі (від Атлантики до Уралу). Як реакція на такі дії росії, НАТО вимушена була теж призупинити дію цього Договору, що відкриває загрози подальшої гонки озброєння в Європі, руйнуючи існуючу архітектуру безпеки [5].

Таким чином, існуючі міжнародні безпекові організації у нинішньому форматі функціонування не в змозі забезпечити стабільність в Європі. Вони не можуть зупинити агресора та потребують перебудови. Особливо незахищеними виявляються порівняно невеликі країни, які або оголосили про свій нейтральний статус, або поки що не повністю готові для вступу до НАТО. Тому нова архітектура європейської безпеки повинна гарантувати захищеність і таких країн теж. Перспективним варіантом таких гарантій може стати так званий «Київський безпековий договір», запропонований Україною і про який мова піде у наступному підрозділі.

6.2. Київський безпековий договір. Міжнародні гарантії безпеки для України

Уже після анексії росією Криму та безпосередньої участі у створення так званих Донецької та Луганської народних республік стало зрозумілим, що Будапештський меморандум, не дивлячись на його красиву назву (Будапештський меморандум про гарантії безпеки), ніяких гарантій безпеки Україні не забезпечив. Як і інші численні міжнародні організації, що згідно їх статутних цілей повинні опікуватися безпекою, виявилися нездатними зупинити агресора. Завдяки героїзму українського народу та за підтримки партнерів з демократичного світу плани росії щодо швидкого захоплення України, які почали реалізовуватися з лютого 2022 р., були зірвані.

Повномасштабна війна росії проти України зробила очевидною необхідність пошуку нової моделі як європейської, так і світової безпеки, яка б створювала гарантії для нейтральних країн та позаблокових країн і передбачала рішучі адекватні дії з боку

гарантів у разі виникнення умов, передбачених відповідним договором.

Уже у перші місяці після повномасштабного вторгнення за ініціативи України була створена міжнародна робоча група, до якої увійшли колишні прем'єр-міністри, міністри, високопосадовці та науковці, для розробки нової моделі договірних відносин, що могли б гарантувати безпеку України на той час, поки вона не стане членом НАТО. Уже у вересні 2022 р. групою було презентовано документ, який отримав назву «Київський безпековий договір. The Kyiv security compact. Міжнародні гарантії безпеки для України: рекомендації» [6]. І хоча його безпосередня мета – це забезпечення гарантій для України, запропонована модель може бути використана як алгоритм гарантування безпеки для будь-якої країни.

Гарантії безпеки мають дві складові: превентивного стримування (яка має не допустити збройного нападу чи агресії) та покарання (у разі, якщо напад відбувся) (рис. 6.1).



Рис. 6.1. Складові гарантій безпеки

Механізмом, через який реалізуються гарантії, є система договорів. Перш за все, партнерами та Україною підписується спільний документ про стратегічне партнерство, а також окремі договори з кожною країною-гарантом, де деталізуються взаємні зобов'язання.

Слід виділити два ключових принципи, які закладаються у нову модель партнерства щодо безпекових гарантій:

1. Основою гарантії безпеки є **здатність України протистояти агресору**. Тобто, Україна повинна мати досить чисельну сучасну відповідним чином оснащену армію. Звичайно, досягти цього самостійно у короткі терміни Україна не зможе. Тому країни-гаранти беруть на себе зобов'язання надати відповідну допомогу.

2. **Гарантії безпеки повинні бути чітко сформульованими та обов'язковими для виконання**. Потрібно врахувати гіркий досвід Будапештського меморандуму, де розмиті формулювання дозволяли по-різному тлумачити гарантії та зобов'язання, що зробило цей документ нікчемним.

Втілення в життя першого принципу досягається шляхом значної воєнної, економічної, фінансової та політичної допомоги. За період війни країни-партнери (США, Велика Британія, Європейський Союз та багато інших) навіть без підписання відповідного договору уже надали Україні величезну допомогу. Без неї ЗСУ навряд чи змогли б зупинити противника та навіть звільнити значну частину території, захопленої у перші тижні війни. Сьогодні робляться нові кроки, щоб зробити Україну самодостатньою у забезпечення своєї обороноздатності. Так, у кінці 2023 р. Україна та США підписали Меморандум про спільне виробництво та обмін технічними даними. Цим Меморандумом передбачено будівництво в Україні виробничих потужностей задля забезпечення ЗСУ необхідною зброєю у сферах протиповітряної оборони, виробництві критично важливих боєприпасів, а також ремонті й технічному обслуговуванні [7].

І це далеко не єдиний приклад. Державне підприємство «Антонов» та французька компанія мають намір уже у 2024 р. розпочати спільне виробництво безпілотників Aarok MALE на території України. Також Німецький оборонний концерн Rheinmetall та «Українська оборонна промисловість» («Укроборонпром») утворили спільне підприємство. Воно буде здійснювати обслуговування та ремонт техніки, поставленої партнерами України. На цьому підприємстві буде проходити локалізація виробництва провідних зразків техніки Rheinmetall AG. З 2024 р. ця

німецька компанія має намір виробляти в Україні бронетранспортери Fuchs і бойові машин піхоти Lynx [8]. Важливим поштовхом до розвитку співпраці в оборонній галузі стало проведення в Києві у вересні 2023 р. Міжнародного форуму оборонних індустрій, у якому прийняли участь 252 провідні оборонні компанії з 30 країн світу.

«Київський безпековий договір» пропонує особливий механізм спрацювання розширених гарантів на випадок збройного нападу або акту агресії. Основними компонентами цього механізму має стати наступне:

1. **Надання певного ступеню автоматизму запуску механізму гарантій.** Раніше уже мова йшла про неспроможність цілого ряду міжнародних організацій оперативно приймати ефективні рішення щодо захисту жертви агресії. Тому пропонується не залучати треті сторони, а безпосередньо проводити консультації між Україною та країнами-гарантами у разі факту нападу або збройної агресії.

2. **Посідання принципу колективних консультацій та індивідуальної співпраці.** У разі нападу Україна має звернутися до гарантів, які у найкоротші терміни (можливо протягом доби) збираються для проведення консультацій. Важливо зазначити, що у жодного підписанта немає право вето. Згідно рекомендацій уже протягом трьох днів коаліція повинна активувати ті дії, які передбачені безпековим договором.

3. **Безпекові гарантії не є застиглими.** Хоча безпековий договір має бути безстроковим, він повинен постійно доповнюватися та удосконалюватися з урахуванням нових обставин. Тому консультації та наради повинні відбуватися постійно, щоб забезпечити реальну актуальність усіх складових безпеки.

4. **Постійний моніторинг загроз та безпекових викликів.** Це передбачає постійний обмін оперативною інформацією між Україною та країнами-гарантами, а також створення механізму збору, обміну, обробки та аналізу розвідувальних даних, у тому числі з метою виявлення підготовки до збройної агресії на ранніх етапах [6].

Слід зазначити, що ідеї, викладені у Київському безпековому договорі, знаходять широку підтримку серед країн-партнерів України. У липні 2023 р. лідери «Великої сімки» (G7) прийняли



Президент США Джо Байден оголосив Спільну декларацію "Великої сімки" щодо підтримки України під час саміту НАТО у Вільнюсі / Фото: Associated Press

декларацію щодо надання безпекових гарантій Україні. Зокрема, у цій Декларації міститься наступне положення, яке співзвучне з ідеями Київського безпекового договору: «Ми, лідери "Групи семи" (G7), підтверджуємо нашу непохитну відданість стратегічній меті створення вільної, незалежної, демократичної та суверенної України в межах її міжнародно

визнаних кордонів, **здатної захистити себе та стримати майбутню агресію**. Ми підтверджуємо, що безпека України є невід'ємною частиною безпеки євроатлантичного регіону» [9]. До цієї декларації також доєдналися такі країни, як: Албанія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Фінляндія, Греція, Ісландія, Ірландія, Косово, Латвія, Литва, Люксембург, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія, Норвегія, Португалія, Румунія, Словенія, Іспанія, Швеція. Таким чином, більше 30 країн приєдналися до гарантів української безпеки. Звичайно, це поки що наміри, які не підтверджені договором, але уряди цих країн отримали доручення розробити відповідні двосторонні угоди для перетворення намірів у реальні зобов'язання.

Отже, сьогоднішня архітектура як європейської, так і світової колективно безпеки потребує перебудови. Можливо Договір безпекових гарантій Україні стане прикладом нової моделі, яка дозволить зробити світ безпечнішим, а гарантії надійнішими.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Які варіанти реформування Організації Об'єднаних Націй сьогодні пропонуються? Оцініть можливі переваги та загрози такого реформування.

2. Якщо росія постійно порушує принципи функціонування ОБСЄ та не виконує її рішення, то чому ця організація не позбавиться від такого члена? Які потенційні виграти та програші для ОБСЄ без участі росії?

3. Оцініть можливі наслідки для економіки України створення спільних з європейськими країнами підприємств з виробництва зброї?

4. Сьогодні не всі країни Євросоюзу приєдналися до Спільної декларації G7 щодо підтримки України. Серед них немає навіть тих країн, які активно підтримують нас в інших питаннях. Як ви думаєте, чому?

Список використаної літератури

1. Пархітько О. Міжнародні організації: Рада Безпеки ООН. URL: <https://intent.press/publications/world/2022/mizhnarodni-organizaciyi-rada-bezpeki-oon/>

2. OSCE. URL: <https://www.osce.org/participating-states>

3. Organization for Security and Co-operation in Europe. Parliamentary Assembly. URL: <https://www.oscepa.org/en/>

4. Кулеба: Якщо ми хочемо врятувати ОБСЄ, маємо виставити Росію за двері організації і за двері Європи. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/941532.html>

5. НАТО призупиняє дію Договору про звичайні збройні сили в Європі після рішення РФ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3783797-nato-prizupinae-diu-dogovoru-pro-zvicajni-zbrojni-sili-v-evropi-pisla-risenna-rf.html>

6. Київський безпековий договір. The Kyiv security compact. Міжнародні гарантії безпеки для України: рекомендації. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/15/93/cf0b512b41823b01f15fa24a1325edf4_1663050954.pdf

7. У США заявили, що змусять Росію піти на переговори з Україною: Кремлю доведеться зробити вибір. URL:

<https://expres.online/podrobitsi/u-ssha-zayavili-shcho-zmusyat-rosiyu-piti-na-peregovori-z-ukrainoyu-kremlyu-dovedetsya-zrobiti-vibir>

8. Україна разом з двома американськими компаніями вироблятиме 155-мм снаряди. URL: https://lb.ua/economics/2023/12/07/587980_ukraina_razom_z_dvoma_amerikanskimi.html

9. Спільна декларація про підтримку України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini-84277>

Тема 7. Європейський Союз як актор в сфері безпеки: сучасні дискусії з питань безпеки у Європі

Питання, які розкривають зміст теми

7.1. Європейський Союз як основна дійова особа на європейському континенті

7.2. Українська формула миру та її міжнародна підтримка

Історія людства постійно висуває на позиції лідерів якісь країни. Тривалий час світовим лідером була Англія, яка першою здійснила промислову революцію та отримала статус «фабрики світу». Після Першої світової війни лідируючі позиції перейшли до США, які практично за усіма параметрами випереджали інші країни світу. Такі моделі, де є один лідер, отримали назву моноцентричних. Однак після Другої світової війни ситуація докорінно змінюється: світ стає біполярним (саме «біполярним», а не «біцентричним»). Формується два «полюси»: «капіталістичний» на чолі з США та «соціалістичний» на чолі з СРСР.

Після розвалу Радянського Союзу та краху «соціалістичної» системи, а також як наслідок прискорення економічного розвитку та зростання впливу на світ у цілому ряді країн сформувалися умови для становлення поліцентричного світового порядку. На роль «центрів» претендують США, Китай, Японія, Велика Британія, Німеччина, росія, Індія ... Однак останнім часом все більше мова йде про становлення двоцентричної світової моделі, у якій лідерами є США та Китай. Дійсно, на сьогодні це дві найбільші економіки світу з приблизно однаковими потенціалами, які на багато випереджають інших. То ж чи може до них доеднатися хтось третій?

Якщо порівнювати, наприклад, ВВП США та Китаю з якоюсь іншою конкретною країною, то розрив буде у кілька разів. Так, ВВП США у 6 разів більше ВВП Німеччини та Японії і у 12 разів більше ВВП росії та Індії. Тому реальної можливості створити конкуренцію США та Китаю в окремих країн немає. А чи може інтеграційне

об'єднання країн втрутитися у цю ситуацію та перетворити світ на трицентричний?

7.1. Європейський Союз як основна дійова особа на європейському континенті

Європейські інтеграційні об'єднання, які почали створюватися після Другої світової війни, не ставили перед собою завдання вийти у світові лідери. Метою було розв'язання, перш за все, економічних проблем регіону, згуртування європейських країн для прискорення економічного розвитку. Однак з приєднанням все нових і нових країн, поглибленням інтеграційних процесів ЄС стає самостійним суб'єктом не тільки світової економіки, але й світової політики. Сьогодні за своїми основними параметрами Європейський союз є співставним з кранами-лідерами світу (табл. 7.1)

Таблиця 7.1

Основні показники ЄС, США та Китаю*

Показники	ЄС		США		Китай		Світ
	Абсолютне значення	% від світового	Абсолютне значення	% від світового	Абсолютне значення	% від світового	
Населення (млн. осіб)	451	5,6	340	4,2	1426	17,6	8078
ВВП (трлн. дол., поточний курс)	16,64	16,5	25,46	25,3	17,96	17,9	100,56
ВВП (трлн. дол., ПКС, ціни 2017 р.)	20,28	14,7	21,56	15,5	25,68	18,5	139,03
ВВП на душу населення (тис. дол., поточний курс)	37,15	294	76,40	604	12,72	101	17,64
ВВП на душу населення (тис. дол., ПКС, ціни 2017 р.)	45,71	261	64,70	370	18,19	104	17,49
Експорт товарів і послуг (у % до ВВП)	55,9	-	10,9	-	20,7	-	30,6

Розраховано за: [1; 2]

За чисельністю населення ЄС поступається лише двом країнам – Індії та Китаю. У разі приєднання до Євросоюзу країн, які зараз є кандидатами, його населення у півтора рази перевищить населення США. Це створює додаткові умови для розвитку

економіки. Чому сьогодні саме чисельність населення стає фактором економічного зростання? Абсолютно очевидним є той факт, що найбільшу питому вагу у формуванні ВВП посідає сфера послуг. Основними ж споживачами послуг є населення. Воно створює необхідний попит, що й слугує рушієм економічного зростання. На думку науковців, мінімальна чисельність населення, яка дозволяє сформувати завершений цикл сучасного виробництва, становить 400-500 млн. осіб. Євросоюз якраз і має такий потенціал.

Валовий внутрішній продукт ЄС, як основний макроекономічний показник, є повністю співставним з лідерами. Якщо розраховувати цей показник за поточним курсом долару, то питома вага ЄС у світовому ВВП була лише на 1,4 відсоткових пункти меншою, ніж Китаю. Коли ж ми використаємо для розрахунку ПКС (паритет купівельної спроможності) у цінах 2017 р., то у цьому випадку ЄС поступатиметься США лише 0,8 відсоткових пункти. Таке відставання може бути подоланим як за рахунок прискорення темпів зростання, так і за рахунок розширення ЄС.

Важливим показником, який характеризує рівень економічного розвитку, є ВВП на душу населення. Як видно з таблиці 7.1, ЄС значно випереджає за цим показником Китай, але поступається США. Слід також звернути увагу на той факти, що за останні 10 років цей розрив практично не змінився. Більше того, якщо будуть реалізовані плани розширення ЄС, то відставання ще зросте, оскільки потенційні нові члени ЄС мають значно нижчі показники, ніж середні по усьому інтеграційному об'єднанню.

Європейський Союз є безперечним лідером за показником відкритості економіки: питома вага експорту у ВВП сягає майже 60%, тоді як у США цей показник становить 10,9%, а у Китаї 20,7%. Відповідно й за абсолютними показниками участі у світовій торгівлі ЄС не має собі рівних. На долю ЄС припадає близько 20% світового експорту та імпорту, а зовнішньоторговий оборот є найбільшим у світі.

Валюта європейського союзу є загальновизнаною. Вона входить до кошика, за яким Міжнародний валютний фонд визначає курс спеціальних прав запозичення (SDR). За популярністю серед

валют офіційного резервування євро поступається лише долару США.

Європейський Союз є суб'єктом міжнародного права. Він є повноправним членом численних міжнародних організацій: G7, G10, G20, Банк міжнародних розрахунків (BIS), Світова організація торгівлі (WTO), Рада держав Балтійського моря (CBSS), Міжнародне агентство з енергетики (IEA), Організація з продовольства та сільського господарства ООН (FAO) тощо. В інших він має статус спостерігача (наприклад, Організація Об'єднаних Націй).

Ще у 1992 р. у Маастрихтській угоді офіційно був закріплений принцип Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ). Деяко пізніше була розроблена Спільна політика безпеки і оборони, яка є частиною СЗППБ.

Таким чином, за цілим рядом об'єктивних показників Європейський Союз міг би стати третім світовим економічним та політичним центром. Однак є цілий ряд обставин, які заважають сьогодні цьому процесу. Слід не забувати ту обставину, що **США та Китай є самостійними державами, а ЄС – об'єднанням самостійних держав**. А тому не дивлячись на глибокий рівень інтеграції та вироблення спільної позиції країни Європейського Союзу не можуть діяти як єдине ціле. Кожна з них залишається самостійним суб'єктом міжнародних відносин, кожна формує свій бюджет та веде свою внутрішню політику (звичайно, дотримуючись певних зобов'язань, які накладає членство у ЄС). Всередині ЄС досить часто виникають розбіжності щодо оцінки тих чи інших подій та реакції на них. Навіть коли ЄС налічував 15 членів у 2003 р. було досить складно знати спільну позицію щодо санкціонування Радою безпеки ООН воєнних дій проти Іраку під проводом США. Ще складніше стало ухвалювати рішення консенсусом після того, як у складі ЄС стало 27 країн. Зараз це можна спостерігати, коли окремі країни блокують прийняття рішення щодо розширення ЄС чи надання фінансової і воєнної допомоги країнам, які не є членами Європейського Союзу.

Отже, не дивлячись на наявність економічного та політичного потенціалу малоймовірно, що Європейський Союз сьогодні складе конкуренцію США та Китаю як центрам світоустрою. Разом з тим,

на європейському континенті ЄС є основним актором як у питаннях економічних, так і безпекових. Це визначається наступними обставинами:

1. Із 46 країн Європи до складу ЄС входять 27. Ще 9 країн (серед яких одна частково європейська) є офіційними кандидатами на вступ до цієї організації. В країнах Євросоюзу проживає більше 60% населення Європи.

2. Євросоюз є структурованою організацією, яка має можливість об'єднувати ресурси країн-членів для вирішення спільних економічних та політичних проблем.

3. ЄС довів свою здатність вирішувати безпекові питання не тільки в Європі, але й за її межами. Зокрема, це було реалізовано під час Балканської кризи на території колишньої Югославії, де приймали участь поліцейські та військові підрозділи ЄС.

4. Європейський Союз створює спеціальні інституції, які опікуються питаннями безпеки та оборони (СЗППБ). Добре зарекомендував себе Європейський фонд миру (European Peace Facility), створений у 2021 р. Саме ресурси цього фонду використовуються головним чином для надання допомоги Україні у її боротьбу проти російських агресорів.

5. ЄС очолює боротьбу проти тероризму в Європі. Ці питання знаходяться постійно у центрі уваги. На думку багатьох політиків та експертів, антитерористична діяльність ЄС потребує подальшого удосконалення. Зокрема, існує реальна потреба у формуванні спільних баз даних, обміні інформацією, зміцнення кримінальної поліції. Висловлюються пропозиції щодо обмежень свободи для ісламістів, які повертаються з районів бойових дій та які відбувають термін покарання в тюрмах. Також потребує докорінного реформування європейська система надання притулку.

6. Саме країни ЄС складають основу частину НАТО (з 31 країни НАТО 22 є членами ЄС), яка є найбільш впливовою організацією з питань безпеки не тільки в Європі, але у світі.

Разом з тим, як уже відзначалося у попередні темах, безпекова діяльність Європейського Союзу потребує подальшого удосконалення. Вибір шляхів цього удосконалення є досить дискусійним. Основними питаннями, навколо яких ведеться

дискусія серед політиків та експертів, можна сформулювати наступним чином:

1. **Чи потрібна Європі стратегічна автономія?**

«Стратегічна автономія Європейського Союзу – концепт, який передбачає, що Європейський Союз має підвищувати свою здатність діяти самостійно, якщо це необхідно, і разом з партнерами – якщо це можливо» [3]. І у цьому випадку мова йде не тільки про створення власних збройних сил ЄС та зменшення залежності від безпекової «парасольки» США. Активно дискутуються питання енергетичної безпеки, щоб звільнившись від російської газової залежності не потрапити у залежність до інших країн.

2. **Як змінювати міграційну політику Євросоюзу?**

Масовий наплив мігрантів у ЄС з охоплених війнами та іншими катастрофами країн Африки та Близького Сходу реально створив міграційну кризу, до якої Європейський Союз виявився не готовим. Разом зі зростанням міграції зростала й терористична загроза. Думки політиків та експертів розділилися у питаннях обмеження міграції, розподілу її навантаження більш-менш рівномірно між усіма країнами-членами, компенсації додаткових витрат тим країнам, які першими приймають потоки нелегальних мігрантів.

3. **Які санкції застосовувати проти країни-агресора?**

Це питання виникло ще у 2014 р., коли росія анексувала український Крим. Однак особливого загострення воно набуло після початку повномасштабної війни. Оскільки ступінь залежності економік різних країн ЄС від співпраці з росією була різною, то й ставлення до санкцій відрізнялося. Прийняття кожного нового пакету санкцій супроводжувалося складними та тривалими переговорами, компромісними рішеннями та виключеннями, що знижувало дієвість цього засобу впливу на агресора.

4. **Чи варто надавати воєнну та фінансову допомогу Україні?**

Усі розуміють, що надання допомоги Україні у її захисті власних територій обмежує можливості використання коштів на потреби країн ЄС. Однак далеко не всі розуміють, що недостатня підтримка України може обернутися у значно більші витрати на власну оборону. Загальна тенденція щодо успіхів на виборах популістів охопила і країни ЄС. Це активізувало обговорення

питань надання допомоги Україні. Звичайно, не обійшлося тут і без спеціальних операцій росії.

5. Чи варто розширювати коло питань, для прийняття рішень з яких не потрібно досягати консенсусу?

Європейський Союз зіштовхнувся з неможливістю прийняття ефективних рішень за умови дотримання ключового принципу його діяльності – консенсус при прийнятті рішень. Мова йде не тільки про рішення, які стосуються, скажімо, розширення ЄС чи фінансування окремих проектів (тут достатньо, щоб якась одна країна була проти і рішення не буде прийнятим). Цей принцип не дозволяє застосувати санкції навіть до порушників внутрішніх нормативів функціонування організації. Якщо дві країни домовилися страхувати одна одну під час голосування таких питань, то вони завжди можуть уникнути санкцій. Адже країна, проти якої мають намір застосувати санкції, не приймає участь у голосуванні, а її «партнер» все-одно блокує прийняття рішення. Таку практику, зокрема, застосовували Польща та Угорщина.

6. Як швидко потрібно вирішувати питання прийому нових членів ЄС?

У стратегічному плані, зокрема і з точки зору безпеки, якнайшвидший вступ України до Європейського Союзу є вигідним. Україна багата природними ресурсами, має значний людський потенціал, великий потенційний ринок для готових товарів та інвестицій. Достатньо вкласти інвестиції у видобувну та переробні промисловість, щоб вирішити залежність від цілого ряду країн щодо урану та, так званих, «металів майбутнього». Разом з тим, багато кого лякає поява України у цьому співтоваристві. Уже сьогодні виникають проблеми з неготовністю у деяких країнах конкурувати з українським сільським господарством чи українськими перевізниками. Це викликає спротив як на рівні окремих надавачів послуг, так і на рівні країн. Крім того, вступ України призведе до певного перерозподілу коштів і нинішні реципієнти можуть перетворитися на донорів. Тому розраховувати на швидкий та безпроблемний вступ України до ЄС не доводиться.

Звичайно, це далеко не всі питання безпекового характеру, відповіді на які сьогодні шукають у Європейському Союзі. Є багато зауважень й до європейської дипломатії. Потребують удосконалення питання митного кордону. Особливо коли мова йде

про країни, які межують з не-членами ЄС. Адже у цьому випадку мова повинна йти не просто про кордон конкретної країни, а про кордон Європейського Союзу в цілому. Однак є надія, що добра воля, стратегічне мислення та здоровий глузд допоможуть розв'язати усі ці проблеми.

7.2. Українська формула миру та її міжнародна підтримка

Якщо у перші дні повномасштабного вторгнення росії в Україну більшість у світі була готова до швидкого закінчення війни поразкою України, то сьогодні усі зрозуміли, що Україна буде боротися за свою незалежність та повернення своїх територій у межах загальноновизнаних кордонів 1991 р. Разом з тим, війна продовжується уже тривалий час і з'являються різні сценарії щодо її закінчення. Дехто пропонує скористатися формулою «території в обмін на мир», «враховувати реальний стан речей» чи «піти по корейському сценарію». Україна відкидає будь-які територіальні поступки чи перемир'я на умовах росії, добре розуміючи, що це буде використане агресором лише для підготовки нового наступу, оскільки його мета – ліквідація України як такої.

Натомість Україною було запропоновано своє бачення шляхів досягнення миру, які були викладені Президентом України у Зверненні до учасників саміту G20, що відбувся 14-15 листопада 2022 р. на Балі в Індонезії [4]. Перш за все було підкреслено неприйнятність для України будь-яких пропозицій, що передбачають принесення в жертву територій, незалежності чи суверенітету. Не слід орієнтуватися на замороження війни, оскільки це насправді стане лише перервою для накопичення росією сил здійснювати нові агресивні дії. Президент виділив 10 позицій, дотримання яких здатне припинити війну:



Звернення Президента України до учасників саміту G20 14 листопада 2022 р.

1. **Радіаційна та ядерна безпека.** Абсолютно неприйнятними були погрози застосувати ядерну зброю, які активно звучали на початку війни. І хоча зараз про це уже майже не говорять, величезною потенційною загрозою є окупація російськими військами Запорізької атомної електростанції у Енергодарі. Звіди постійно надходить інформація про аварійні ситуації. І хоча там постійно працює місія МEGATE, справжнім кроком зняття цієї загрози може стати повернення станції під контроль України.

Однак це не єдиний ядерний об'єкт, який може становити загрозу. Постійні обстріли росією енергетичної інфраструктури не виключають якщо й не цільового, то випадкового попадання, наприклад, у Хмельницьку атомну електростанцію, що може причинити ядерну катастрофу, наслідки якої будуть планетарними. Ця позиція повинна об'єднати навколо себе усю світову спільноту, оскільки ядерна загроза стосується усіх.

2. **Продовольча безпека.** Блокування росією українських портів поставила під загрозу продовольчу безпеку у світі. Вихід росії з так званої угоди про зерновий коридор, яким протягом кількох місяців було хоча б частково відновлено експорт української сільськогосподарської продукції, змісив шукати нові варіанти постачання. Успіхи українських збройних сил у Чорному морі, співпраця з іншими Причорноморськими країнами дозволили продовжити постачання українського зерна до країн Африки та Близького сходу. Однак без відновлення повноцінної роботи усіх портів України загроза світовій продовольчій безпеці буде існувати. І до вирішення цієї проблеми можуть долучитися усі небайдужі країни.

3. **Енергетична безпека.** У гібридній війні росія використала енергоносії як зброю. Спочатку була ідея «заморозити» Європу, шантажуючи її припиненням постачання російських енергоносіїв. Потім росія спробувала «заморозити» Україну через руйнування енергетичної інфраструктури масованими ракетними обстрілами. Звичайно, без допомоги партнерів Україна не змогла б вистояти. Однак Україна потребує подальшого постачання засобів ППО, щоб захистити свої об'єкти критичної інфраструктури. Крім того потрібно чинити тиск на агресора, щоб він відчував відповідальність за свої дії. Так, за пропозицією України були встановлені обмеження цін на

частину російських енергоносіїв. І ця робота потребує продовження.

4. **Звільнення усіх полонених і депортованих.** Війна призвела до величезної гуманітарної катастрофи. Тисячі українців виявилися у російському полоні, більше 10 тисяч українських дітей були депортованими до росії. Вони усі повинні повернутися на Батьківщину. Україна запропонувала єдиний правильний варіант: обміняти «усіх на усіх». Однак останнім часом росія по суті заблокувала будь-який обмін. Тому потрібна допомога міжнародних організацій, щоб повернути на Батьківщину усіх українських громадян.

5. **Виконання Статуту ООН і відновлення територіальної цілісності України та світового порядку.** Війною проти України росія порушила засадничі положення Статуту ООН про територіальну цілісність. Відновлення цієї цілісності у межах загальновизнаних кордонів 1991 р. має стати умовою встановлення миру в Україні.

6. **Виведення російських військ та припинення бойових дій.** Російські війська повинні бути виведені з території України, де вони знаходяться незаконно. Україна має відновити контроль за усім кордоном. Саме це дозволить повністю припинити ведення бойових дій.

7. **Справедливість.** Зло має бути покараним. За станом на



Наслідки удару російською ракетою по житловому будинку у м. Дніпро 14 січня 2023 р.

грудень 2023 р. задокументовано більше 110 тисяч випадків порушення росією законів та звичаїв війни на території України [5]. У жовтні 2023 р. слідча комісія Організації Об'єднаних Націй заявила, що знайшла додаткові докази російської військової

агресії та воєнних злочинів в Україні, включаючи згвалтування та

депортацію дітей до РФ [6]. Допомогу Україні у фіксації та розслідуванні російських злочинів надають міжнародні організації. У листопаді 2023 р. Європол створив спеціальну нову оперативну групу, яка буде надавати Україні допомогу у виявленні підозрюваних у скоєнні воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. До участі у цих заходах долучилося уже 14 країн [7].

Пам'ятаємо ... Не пробачимо!
Унаслідок російського удару ракетою по житловому будинку в Дніпрі 14 січня 2023 р. загинули 46 осіб. Найменшому загиблому було менше року

Україна запропонувала створити спеціальний трибунал для покарання воєнних злочинців. Ця ініціатива знайшла широкий відклик серед міжнародної спільноти. Лише на середину 2023 р. її підтримали близько 40 країн. І робота триває.



Країни, які на початок 2023 р. підтримали створення спеціального трибуналу

Принцип справедливості передбачає відшкодування агресором збитків, завданих Україні війною. За підрахунками Київської школи економіки загальна сума збитків, завданих війною лише інфраструктурі за станом на червень 2023 р. становила більше 150 млрд. дол. [8]. Україна активно співпрацює з партнерами у пошуку варіантів використання російських коштів, заблокованих у західних країнах, для відшкодування втрат України від дій агресора.

8. ***Екоцид, потреба негайного захисту природи.***

Звичайно, війна завдає шкоди не тільки людям, а й навколишньому середовищу. Забруднення атмосфери, руйнування очисних споруд, мінне забруднення – ось лише деякі форми такого негативного впливу. По справді наймасштабнішою катастрофою став підрив окупантами дамби Каховської ГЕС. Тільки повернення України

контролю над її територіями зможе зупинити процес руйнування навколишнього середовища, яке має наслідки не тільки для нашої країни, але й для сусідніх.

9. **Недопущення ескалації.** Поки Україна не стала членом НАТО, їй потрібні гарантії безпеки, які б не допустили нової ескалації з боку росії. Такими гарантіями міг би стати Київський безпековий договір, про який мова йшла у попередній темі. Він уже набув масштабної міжнародної підтримки та може бути підписаним після завершення підготовчих переговорів.

10. **Фіксація закінчення війни.** І лише після виконання зазначених пунктів сторони підписують документ про фіксацію завершення війни.

З метою отримання міжнародної підтримки української Формули миру використовуються різні міжнародні площадки. Зокрема:

- *зустрічі з послами, акредитованими в Україні.* Якщо на першій зустрічі було присутніми представники 21 країни, то на десятій уже 86;

- *зустрічі радників з питань національної безпеки.* Станом на грудень 2023 р. таких зустрічей відбулося три: у Копенгагені (Данія, січень 2023 р., 15 учасників), у Джидді (Саудівська Аравія, серпень 2023 р., майже 40 учасників) та у Валетті (Мальта, жовтень 2023 р., близько 60 учасників);

- *Глобальний саміт миру.* Це має бути зібранням лідерів світу, відданих якомога швидшому досягненню справедливого, тривалого та всеосяжного миру. Поки-що потенційна дата його проведення не відома. Йде підготовча робота. Працюють численні міжнародні робочі групи, які напрацьовують можливі моделі забезпечення стійкого миру не тільки в Україні, але й на усій планеті.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Проаналізуйте, за якими показниками Європейський Союз є світовим лідером та у чому він поступається іншим. Яке підґрунтя

потрібне для того, щоб реалізувати концепцію європейської стратегічної автономії?

2. Які варіанти розв'язання європейської міграційної кризи пропонують політики та експерти? Що з запропонованого ви вважаєте найбільш перспективним для реалізації?

3. Оцініть ефективність санкцій, які ЄС запровадив проти росії? Що негативно позначається на цій ефективності?

4. Які проблеми виникають на шляху використання заблокованих російських коштів у західних країнах для компенсації шкоди, завданої війною росії проти України?

Список використаної літератури

1. World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>

2. Worldometer. URL: <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>

3. Посилити ЄС: чому членство України потрібне самому Євросоюзу. URL: <https://rpr.org.ua/news/posylyty-yes-chomu-chlenstvo-ukrainy-potribne-samomu-yevrosoiuzu/>

4. Формула миру: Зеленський назвав 10 умов припинення війни в Україні. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3614525-formula-miru-zelenskij-nazvav-10-umov-privinenna-vijni-v-ukraini.html>

5. Зеленський назвав кількість задокументованих воєнних злочинів росіян в Україні. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/zelenskiy-nazvav-kilkist-zadokumentovanih-1701445629.html>

6. ООН знайшла нові докази військової агресії в Україні. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/oon-znayshlo-novi-dokazi-viyskovoyi-agresiyi-1697808319.html>

7. Європол створив робочу групу з розслідування воєнних злочинів РФ. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/evropol-stvoriv-robochu-grupu-rozsliduvannya-1700746698.html>

8. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, за підсумками червня 2023 року перевищила \$150 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zapidsumkami-cheravnja-2023-roku-perevishhila-150-mlrd/>

Розділ 2

ВІДНОСИНИ МІЖ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ТА США: РОЗУМІННЯ МАЙБУТНЬОГО БАЧЕННЯ У СВІТЛІ НОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Тема 1. Процеси європейської інтеграції та регіоналізації: еволюція та сучасність

Питання, які розкривають зміст теми

- 1.1. Європа: концептуалізація поняття**
- 1.2. Європейська цивілізація: ретроспективний аналіз**
- 1.3. На шляху до створення Євросоюзу**
- 1.4. Європейський Союз: становлення**

Протягом усієї історії незалежної України одна з центральних тем політичного дискурсу – європейська інтеграція. Це поняття вживається і в контексті приєднання України до європейських структур, і стосовно інтеграційних об'єднань, які зараз функціонують без участі нашої країни. Європейська інтеграція сприймається як дещо апіорі позитивне, те, до чого слід прагнути. Але Європа не є якимось ідеальним місцем, де немає проблем і протиріч. Сучасна європейська цивілізація – продукт тривалих конфліктів та результатів їх вирішення. Те, чого досягли сучасна Франція, Німеччина, Італія, Швеція та інші країни, – це продукт самовідданої праці, інтелектуальних та фізичних зусиль багатьох поколінь. Також це історія боротьби народів за право жити в цивілізованому суспільстві. Сучасний стан справ у Європі, яка живе за високими соціальними стандартами – це результат і суспільно-політичних компромісів у кожній окремій країні. Спробуємо ж розглянути європейську інтеграцію в історичній ретроспективі.

1.1. Європа: концептуалізація поняття

У вітчизняному дискурсі поняття «Європа», «європейський», «європеїзація», «євроінтеграція» мають позитивну конотацію.

Концепт «Європа» не є поняттям цілком географічним. Визначаючи Європу як осередок західної культури, маємо на увазі певний синтетичний тип культури, який склався протягом доступного для огляду періоду історичного розвитку європейських народів і відзначений сукупністю спільних позачасових та позанаціональних рис: ментальних, ідейно-естетичних та естетико-художніх, тобто, йдеться як про специфіку засобів конкретного втілення естетичних ідеалів у літературі й мистецтві, так і відповідну соціокультурну спільноту [1, с. 211].

Отже, Європу можна розглядати як:

- частину світу
- субконтинент
- культурний простір
- політичний простір і т.д.

Існує дискусія, чи включати до складу Європи: Гренландію, Туреччину, Росію, Казахстан, Грузію тощо. Це часто залежить від позиції дослідника.

У загальному розумінні, **Європа — це частина світу в**

Північній півкулі (частина Євразії).

Омивається Північним Льодовитим океаном на півночі, Атлантичним океаном на заході та Середземним морем на півдні. На сході та південному сході відокремлена від Азії Уральськими та Кавказькими горами, р. Урал, Каспійським і Чорним морями. Більша частина Європи розташована в зоні



Мис Рока в Португалії – крайня західна точка континентальної Європи

помірного і субтропічного клімату. Європа досить багата на водні ресурси.

Розвиток цивілізації в Європі почався пізніше, ніж на Близькому Сході, але досить швидко європейські держави стали локомотивом розвитку людства. Протягом багатьох століть передові досягнення науки та культури з'являлися саме на цій порівняно невеликій частині земної суші.

Спробуємо розглянути розвиток європейської цивілізації з найдавніших часів. Звичайно, найдавніші люди мешкали тут багато тисячоліть, про що свідчать численні археологічні культури доісторичної Європи. Втім, в рамках нашого курсу є доцільним розглядати той період європейської історії, від якого залишилися принаймні якісь письмові пам'ятки. Давні цивілізації Європи, Давню Грецію та Давній Рим, ще називають **античними**. За межами античного світу тривала доісторична епоха, яка характеризувалася відсутністю як держави, так і писемності.

1.2. Європейська цивілізація: ретроспективний аналіз

Найдавніша цивілізація на території Європи – **Давня Греція**. Вона являла собою міста-держави (поліси), які воювали, торгували, утворювали союзи. Під час вторгнення Персії (V ст. до н.е.) грецькі поліси об'єдналися, що стало одним з перших прикладів інтеграції на європейському просторі, хоч і локальної.

Давній Рим став першою великою державою Європи. Він об'єднав велику кількість держав, у тому числі грецьких, та поширив свою владу на частину Азії та Африки. Він заклав початки деяких основ сучасної європейської цивілізації:



Виступ Цицерона в римському Сенаті

- **латинська мова** стала основою для багатьох мов Європи, латинський алфавіт – для більшості з них;

- **римське право** – основа права сучасності;
- **християнство** – домінуюча релігія Європи;
- римські **досягнення в науці, техніці та мистецтві**, що стали поштовхом до подальшого розвитку культури Європи.

Середньовіччя стало часом феодальної роздробленості. Після розпаду Римської імперії тривали війни між численними державами, які утворилися на її уламках. **Імперія Карла Великого** (IX ст.) стала першим інтеграційним проектом у середньовічній Європі (займала території сучасної Франції, частини Німеччини та Італії), але існувала вона недовго.

У часи Середньовіччя майже на всій території Європи (включно зі Скандинавією) затверджується християнство як основна релігія. Піренейський півострів повернувся під владу християнських правителів у XV ст., але в цю ж історичну епоху відбувалася турецька експансія на Балканах.

З 962 по 1806 рр. у Європі існувала **Священна Римська імперія** як наднаціональне утворення переважно німецькомовних держав. Втім, ці держави далеко не завжди підтримували мирні відносини, що довела, наприклад, Тридцятилітня війна (1618-1648). Поступово замість феодальних держав створювалися централізовані абсолютні монархії: Велика Британія, Франція, Іспанія, Португалія, Швеція. Значні території Європи у XV-XIX ст. контролювала Османська імперія. Європейські країни проводили колоніальну експансію, експлуатуючи населення колоній.

У XVIII-XIX ст. сталися буржуазні революції, що призвело до обмеження влади монархів, нових війн (у т.ч. Наполеонівських) та переділу кордонів. Було створено **Священний союз** – одну з форм систем колективної безпеки. У XIX ст. відбувається **промисловий переворот**, що призводить до **урбанізації** та деформації традиційного суспільства, заміни його індустріальним.

Що можна сказати про ці трансформації? Уявімо собі людську спільноту (село або містечко) з дуже обмеженим доступом до інформації про те, що відбувається навколо. Людина має професію або рід занять не через власний вибір, а через панування жорстких соціальних норм, відповідно до яких кожен займається тим, чим займалися батьки та інші родичі. Такими були реалії традиційного суспільства, яке існувало століттями. Так, за рідкісними винятками,

жили і давні греки часів Перікла, і римляни за Юлія Цезаря, і англійці часів Генріха III, і шведи епохи Карла XII.

Соціальна мобільність у такому суспільстві була близькою до нуля, а приклади людей, які змогли самі побудувати власне життя, незважаючи на незнатне походження, були рідкісними (як-от римлянин Катон Старший, який став політиком, або англійський вчений епохи Просвітництва І. Ньютон). Представники ж влади, починаючи від античних часів і аж до XIX ст., за дуже рідкісними випадками, народжувалися в сім'ях знаті, і ця система самовідтворювалася. Так, династія Габсбургів правила Австрією з невеликими перервами з XIII до початку XX ст.

Промисловий переворот відзначився міграцією великої кількості людей у міста. Щоб стати робітником на заводі,



Будівництво метрополітену в Лондоні

колишньому селянину необхідно було навчитися читати, мати основи знань щодо техніки, постійно підвищувати свою кваліфікацію.

Отримавши знання та вміння від батьків, можна обробляти землю та випасати худобу, але з цими знаннями не можна,

наприклад, будувати метро. Робітник проживав у місті, де життя було більш динамічним, що впливало на його світогляд. Він працював на заводі, шахті чи будівництві. Також він читав газети, слухав людей, які приїхали з інших регіонів, і розумів вади того суспільного, політичного, економічного устрою, в якому жив. Концентрація в містах великих мас людей (населення деяких із них перевищувало мільйон вже до кінця XIX ст.) призвела до активного обміну думками та створення груп інтересів.

У даному контексті важливим є концепт **делегітимації влади**, яка виражається в зниженні рівня підтримки влади з боку населення [2, с. 392]. У Європі кінця XIX – початку XX ст.

делегітимація влади спостерігалася в багатьох країнах: піддани дедалі менше вірили в те, що король (князь, цар, імператор) має право кимось управляти. Так формувалися нелегальні соціал-демократичні та анархістські гуртки, терористи здійснювали замах на коронованих осіб, чиновників, підприємців. Убивства короля Італії Умберто I (1900 р.), голови російського уряду П. Столипіна (1911 р.), грецького короля Георга I (1913 р.) – це приклади терору радикальних груп проти представників тодішньої еліти.

Криза легітимності змусила європейських правителів шукати вихід, але найочевиднішим вирішенням цієї проблеми стали **територіальні претензії до сусідів** (для традиційного способу управління суспільством захопити територію сусіда – не просто нормальний, але й бажаний сценарій зміцнення влади). Слід додати, що після Франко-пруської та Балканських війн у Європі залишилося багато невирішених питань. Так, Франція прагнула повернути Ельзас та Лотарингію, втрачені у 1871 р., а Болгарія – території, якими вона була вимушена поступитися за умовами Бухарестського миру 1913 р.

Також колоніальна система, у рамках якої Велика Британія та Франція мали в багато разів більше територій, ніж Німеччина та Італія, викликала реваншистські настрої та бажання переглянути status quo. Додамо, що економіка європейських країн у перші роки ХХ ст. все ще розвивалася екстенсивно: було необхідно більше колоній, більше ресурсів та ринків збуту. Крім того, виробники зброї та інших товарів, пов'язаних із війною, лобіювали саме силовий сценарій вирішення протиріч. Зрощення монополій з державою, формування трестів та синдикатів надавало державній політиці все більш експансіоністського характеру [3, с. 5]. Великому бізнесу потрібні були ресурси, а держава підтримувала великий бізнес.

Отже, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. між європейськими країнами загострилися принципові протиріччя, які посилювалися внутрішньополітичними конфліктами. Усе це призвело до **Першої світової війни (1914-1918 рр.)**, у якій традиційні режими намагалися розширити територію свого панування. У цій війні вперше було масово застосовано авіацію та отруйні гази, також вперше було випробувано танки. Результатом війни стало **остаточне руйнування залишків традиційного суспільства**

у Європі. Зруйновано імперії, зведено до мінімуму вплив дворянства на суспільне життя. Фактично аристократія припиняє своє існування як соціальний прошарок. Твір іспанського філософа Х. Ортеги-і-Гассета «Повстання мас» дещо відбиває атмосферу становлення масового суспільства і появи «масової людини». Державне управління та ідеологія, наука та освіта, мистецтво та література, одним словом, уся сфера духовного виробництва, яка століттями перебувала в руках привілейованої меншості, виявилася доступною «примітивній» більшості [4, с. 114].

Після підписання Версальського миру в 1919 р. карта Європи змінилася докорінно. Німецька, Російська, Австро-Угорська та Османська імперії припиняють своє існування. З'явилися нові держави: Фінляндія, Латвія, Литва, Естонія, Польща, Чехословаччина, Югославія, деякі з яких існують і сьогодні. Створено **Лігу Націй**, куди увійшли більшість впливових держав того часу.

У 1920-1930-х роках у деяких країнах набирають популярності реваншисти. У 1922 р. до влади в Італії приходять Муссоліні, лідер фашистів. У Німеччині формується умовно демократичний режим Веймарської республіки, але колишні ветерани Першої світової об'єднуються в радикальні групи; особливо активно вони впливають в лави NSDAP, нацистської партії. Після початку Великої депресії німецькі



Німецькі нацисти спалюють книги

нацисти на чолі з Гітлером очолюють країну та встановлюють жорстокий тоталітарний режим. Цей режим відкидав гуманістичні цінності та проголошував курс на територіальну експансію. В Іспанії після громадянської війни встановлюється диктатура Франко. Політичний режим СРСР еволюціонує від умовно вільного (період НЕПу) до тоталітарної диктатури 1930-х. Авторитарні режими

встановлюються в Румунії, Угорщині, Литві, Польщі. Майже всі режими невдоволені існуючим порядком речей та мають претензії до інших країн. У 1936 р. Німеччина та Японія підписали **Антикомінтернівський пакт**, до якого приєдналися деякі недемократичні країни Європи.

Нацистська Німеччина починає мілітаризацію та порушує умови Версальського договору. При цьому західні демократії не вводять санкції та продовжують торговельні відносини з режимом Гітлера. У 1938 р. за згоди Великої Британії та Франції підписано **Мюнхенську угоду** про поділ Чехословаччини (пізніше цю подію розглядатимуть як невинуватий поступок нацистам). У 1939 р. фашистська Італія анексувала Албанію.

У серпні 1939 р. було підписано **пакт Молотова-Ріббентропа** між СРСР та Німеччиною про розподіл сфер впливу в Європі. Радянський Союз безкарно анексував території Литви, Латвії, Естонії. Було відторгнуто частину Польщі, Румунії та Фінляндії. Так почалася **Друга світова війна (1939-1945 рр.)**, яка змінила баланс сил у Європі та світі.

В основі цієї війни – конфлікт між країнами «Осі» (Німеччина, Італія, Японія та їх союзники) та країнами Антигітлерівської коаліції (СРСР, США, Велика Британія, Франція та їх союзники).

Друга світова війна (1939-1945) – наймасштабніший збройний конфлікт в історії людства та ключова подія в новітній історії Європи

Поразка «Осі» зараз є загальновідомою історичною подією. Проте, наприклад, у 1940 р. вона була ще зовсім не очевидною. Німецькі війська захопили майже всю Європу, готувалися до висадки у Великій Британії, СРСР був фактичним союзником Рейху, а на Далекому Сході готувалася до загарбницької війни Японія. У численних боях загинуло багато військових, під час репресій проти мирного населення та килимових бомбардувань міст європейські країни втратили значну частину мирного населення. **Лише спільні зусилля країн Антигітлерівської коаліції змогли завдати поразки Третьому Рейху та його союзникам.**

1.3. На шляху до створення Євросоюзу

У 1945 р. було створено ООН як організацію, яка має забезпечувати мир та міжнародний порядок. Одночасно з цим розпочалася Холодна війна між двома міжнародно-політичними блоками, соціалістичним та капіталістичним. Після перемоги над нацизмом у Європі частина європейських країн стала соціалістичною (Польща, Чехословаччина, Югославія, Угорщина, Румунія тощо). Німеччина була розділена на дві частини: капіталістичну ФРН та соціалістичну НДР.

Постраждалі від війни країни Західної Європи отримали допомогу від США у вигляді **«плану Маршалла»**. Він мав і політичну складову: нові політичні еліти країн, у тому числі Німеччини та Італії, були інтегровані в новий геополітичний простір, де домінуючу роль відігравали США.

У 1950 р. міністр закордонних справ Франції Р. Шуман висловив ідею **«Декларація Шумана»**) щодо створення наднаціонального об'єднання у Європі.

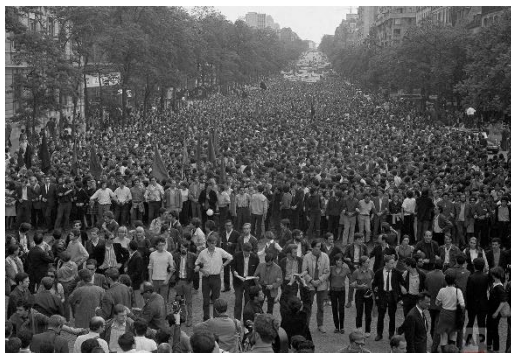
Першим кроком до створення Євросоюзу стало **Європейське об'єднання вугілля та сталі** (European Coal and Steel Community), створене в 1952 р. Ідеологом об'єднання став французький підприємець **Жан Моне**. До складу організації увійшли ФРН, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія та Люксембург. У 1957 р. інтеграційні процеси продовжилися: було укладено **Римський договір**, відповідно до якого створювалося Європейське економічне співтовариство. Разом із прийняттям ФРН до НАТО у 1955 р., цей акт можна вважати остаточним примиренням між Союзниками та Німеччиною. Це контрастувало з принизливим Версальським миром 1919 р.

Римський договір передбачав поступову відмову від мит, гармонізацію соціального життя, а також вільне пересування людей, товарів, послуг та капіталу на території країн Європейського співтовариства. У майбутньому передбачалося проводити загальну торговельну та економічну політику стосовно третіх держав. Створений тоді ж Євроатом був покликаний забезпечити контроль за мирним використанням атомної енергії.

На нашу думку, важливою віхою у становленні Європейського Союзу та європейських цінностей стали студентські рухи 1968 р., які набули особливого розмаху у Франції. Якщо початок Першої світової війни молодь європейських країн зустріла з певним піднесенням та ентузіазмом, то війни 1960-х років розцінювалися як безглузді і викликали обурення народних мас. Русійними силами подій кінця 1960-х років стали, за визначенням Р. Інглхарта, носії «цінностей самовираження», тоді як владні структури очолювали носії «цінностей виживання», для яких силовий спосіб вирішення конфліктів вважався прийнятним [5]. Масові протести 1960-х років стали певною мірою прикладом для наступних поколінь, які організували «оксамитові» та «кольорові» революції. Студентські протести 1968 р. стали одним з перших проявів міжгенераційної кризи, що призвела до відставки президента Шарля де Голля. Крім того, аксіологічна (ціннісна) криза 1960-х років стала основою для утвердження цінностей **толерантності** [6].

Для нас здається звичним, що європейці здебільшого нейтрально або позитивно сприймають представників різних рас, етносів, соціальних груп тощо на політичних посадах. Наприклад, представники ЛГБТ+ спільноти займають керівні посади в бізнесі та політиці (є депутатами, міністрами, мерами). Але після Другої світової війни рівність людей була зовсім не очевидною. Відповідно, соціально-політичні зміни 1960-х років певною мірою заклали соціокультурні підвалини сучасної Європи.

У 1965 р. був підписаний, а у 1967 р. вступив у силу **Брюссельський договір (Договір злиття)**, який об'єднав усі європейські інституції в єдину організаційну структуру.



Акції протесту у Франції (1968 р.)

У 1986 р. був підписаний, а у 1987 р. вступив у силу **Єдиний європейський акт**, який став першим серйозним переглядом Римського договору. Мета акту – створення до 1992 р. спільного ринку.

1.4. Європейський Союз: становлення

У 1992 р. було підписано **Маастрихтський договір**, згідно з яким було створено Європейський Союз. Було закріплено курс на спільну зовнішню та безпекову політику і співпрацю у сфері правосуддя і внутрішніх справ. Було введено **Маастрихтські критерії**, згідно з якими країна може бути прийнята до Євросони:

- відношення державного бюджетного дефіциту до ВВП не має перевищувати 3 %;

- відношення державного боргу до ВВП не має перевищувати 60 %;

- стабільність цін і сталість інфляції протягом одного року перед проведенням оцінювання; при цьому показник зростання інфляції не може більш ніж на 1,5% перевищувати відповідні показники трьох найкращих (за даним показником) країн-членів;

- довгострокова номінальна відсоткова ставка не має перевищувати більш ніж на 2% відповідні показники трьох найкращих (за даним показником) країн-членів;

- протягом щонайменше двох років і без значного напруження з боку відповідної країни, нормальне відхилення величини обмінного курсу не повинно виходити за граничні значення, передбачені механізмом обмінного курсу країн-членів [7].

У 1999 р. було введено європейську валюту, **євро**, для безготівкових розрахунків. У 2002 р. вона стала доступною у вигляді готівки. Станом на 2023 р. євро використовують 20 членів ЄС, Ватикан, Андорра, Сан-Марино, Монако, Чорногорія та частково визнана держава Косово. Євро є другою резервною валютою світу (після долара США).

У жовтні 2004 р. було підписано **Конституцію ЄС**, опубліковану 20-ма мовами (це був один з найбільших конституційних документів у світовій історії). Але проєкт повинен був бути схвалений кожною країною ЄС. Деякі країни (Австрія,

Латвія, Фінляндія) схвалили його в парламенті. Але деякі країни призначили референдуми. 29 травня 2005 р. громадяни Франції відхилили проєкт Конституції ЄС, 1 червня 2005 р. те ж саме зробили піддані Нідерландів. Відповідно, проєкт Конституції не було ухвалено. Інші країни (Польща, Велика Британія, Ірландія та інші) скасували референдуми, адже в них не було сенсу. Люксембург провів голосування в липні, але його позитивний результат також мав лише символічний характер.

У 2007 р. був підписаний, а в 2009 р. вступив у силу **Лісабонський договір** (найдовше його ратифікувала Чехія). Було введено посаду Голови Європейської Ради, який представляє ЄС на міжнародній арені. Першим на посаді став Х. ван Ромпей.

До 2010-х років Європейський Союз лише розширювався, приймаючи нових членів. Але у Великій Британії розгорнулася суспільна дискусія щодо доцільності перебування королівства в об'єднанні. Прибічником виходу з ЄС (**Brexit**) був тодішній мер Лондона Б. Джонсон. У 2016 р. було проведено референдум, за результатами якого було ухвалено рішення про вихід з ЄС. Сама процедура завершилася в 2020 р.

У 2020 р. європейські країни зіштовхнулися з особливим викликом: **пандемією COVID-19**. У реагуванні на пандемію коронавірусу ЄС дотримується підходу «Team Europe»; його мета – зберегти життя шляхом надання швидкої цільової підтримки партнерам в боротьбі з пандемією. Така підтримка складається з ресурсів, які надає Євросоюз, країни-члени та фінансові інституції, зокрема Європейський інвестиційний банк і Європейський банк реконструкції та розвитку [8]. Офіційні європейські структури одними з перших визнали небезпеку дезінформації щодо пандемії.

У сучасному європейському просторі важливу роль відіграють **єврорегіони** – транскордонні об'єднання, які включають прикордонні регіони країн, не лише тих, що входять у ЄС.

У 2022 р. всі країни ЄС та сама організація засудили вторгнення Росії в Україну. ЄС та країни-члени називають вторгнення жорстокою агресивною війною, а анексію територій Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей називають незаконною [9]. Усі країни надають гуманітарну допомогу, а більшість з них і військову.

Таким чином, європейська інтеграція має довгу історію. Передумови її простежуються у державах минулого, починаючи з Античності. У Новий час політичні та економічні діячі усвідомили необхідність кооперації в Європі. Європейський Союз став одним з найбільш успішних інтеграційних проєктів. Утім, він зіштовхується з викликами та проблемами, над вирішенням яких працюють його політичні інституції.

Проблемні питання для індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Як вплинула Давня Греція на розвиток Європи? Що ми запозичили у давніх греків?

2. Охарактеризуйте епоху Середньовіччя в Європі. Чи коректно називати її періодом занепаду? Обґрунтуйте свою думку.

3. Яким чином індустріалізація та урбанізація змінили соціальну структуру європейських країн?

4. Чи можна вважати вбивство в Сараєво причиною Першої світової війни? Обґрунтуйте свою думку.

5. У чому причина піднесення тоталітарних і авторитарних режимів у 1920-1930-і роки?

6. Охарактеризуйте вплив перемоги над нацизмом та фашизмом на подальший розвиток Європи та світу.

7. Окресліть роль студентських рухів 1960-х рока у створенні нової системи цінностей.

8. Охарактеризуйте основні віхи європейської інтеграції.

Список використаної літератури

1. Яроцька Г., Пономаренко Т. Метафоричне моделювання концепту «Європа» в українському медіадискурсі. Діалог: медіа-студії. 2020. № 26. С. 208–225.

2. Ключник Р.М. Легітимність влади та політичний протест. I International scientific conference «Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities»: Conference proceedings, February 22th, 2019. Kaunas: Izdevniecība «Baltija Publishing». P. 392–394.

3. Перша світова війна у фокусі історії (дипломатичні та політичні колізії Великої війни) : монографія / Наукова редакція д.і.н. проф. С.С. Трояна. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 352 с.

4. Рилова О. Концепція масового суспільства Хосе Ортеги-і-Гасета. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2020. Вип. 30. С. 109-115.

5. Inglehart R. F. Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006 / R. F. Inglehart. West European Politics. 2008. Vol. 31. № 1–2. P. 130–146.

6. Ключник Р.М. Аксіологічна криза як чинник розвитку політичної системи. Стратегічні пріоритети. Серія «Політика». 2016. № 1 (38). С. 13-21.

7. Convergence criteria for joining. European Commission. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/euro/enlargement-euro-area/convergence-criteria-joining_en

8. Вакцина COVID-19: За підтримки ЄС, країни-члени поставлять в Україну більше 3 млн. вакцин. Представництво Європейського Союзу в Україні. URL: <http://surl.li/jsjox>

9. EU response to Russia's invasion of Ukraine. European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/>

Тема 2. Процеси політичної інтеграції та регіоналізації на Американському континенті

Питання, які розкривають зміст теми

2.1. Сполучені Штати Америки: становлення держави та її регіональної політики

2.2. Інтеграційні та регіоналізаційні процеси в Латинській Америці

2.3. Сполучені Штати Америки: становлення першої сучасної федерації

Американський континент, або Новий Світ, далеко не одразу став центром політичного та економічного життя планети. Уявімо собі жителів Європи середини XV ст., наприклад, шведів або французів. Навіть якщо вони досить освічені, щоб читати книги, та достатньо мобільні, щоб дізнаватися поточні новини (раніше ми з'ясували, що в традиційному суспільстві це було винятком, а не правилом), то про які країни ці люди знали? Здебільшого про свою власну та про найближчих сусідів. Можливо, до них доходила інформація про більш екзотичні країни: Туреччину, монгольські ханства, Китай. Але вони навіть не могли собі уявити, що в іншій півкулі існують народи, настільки не схожі на них. Саме зіткнення європейської цивілізації з доколумбовими цивілізаціями Америки в XVI ст. і поразка останніх зумовили включення Америки в глобальні світові процеси. Але, розглядаючи географічні назви (наприклад, назви штатів США) та історію і культуру сучасних країн Америки, як Північної, так і Південної, ми бачимо вплив як європейських, так і місцевих, автохтонних культур.

2.1. Сполучені Штати Америки: становлення держави та її регіональної політики

У сучасному політико-правовому дискурсі важко знайти країну, яка не привертала б такої уваги, як США. Саме ця держава є

світовим лідером у різних сферах суспільного життя: політичному, економічному, технологічному, військовому, культурному. Саме у США було створено та юридично закріплено першу демократичну політичну систему сучасного світу.

Ми звикли до того, що держави створюються стихійно, князівства змінюються королівствами, імперіями, республіками тощо. Так виникли Франція, Велика Британія, Іспанія, Швеція та інші країни. Сполучені Штати, натомість, виникли як втілення теорії суспільного договору (13 штатів об'єдналися у єдину державу на рівних правах).

Згідно з теорією суспільного договору, люди погоджуються на створення держави та обмеження своїх свобод заради забезпечення своїх прав. Держава є продуктом спільної волі людей, а не творінням Бога чи результатом стихійних процесів

Територія Північної Америки була населена людьми за багато тисячоліть до нашої ери. Першим європейцем, який досяг цього континенту, став Лейф Еріксон близько 1000 р., але його плавання не справило впливу на життя місцевих племен. Наприкінці XV ст. європейці почали регулярні подорожі до цих земель. У 1513 р. іспанцями було відкрито півострів Флорида, а в 1607 р. у Вірджинії було засновано перше поселення англійських колоністів. Протягом XVII-XVIII ст. на Атлантичне узбережжя Північної Америки масово переселялися європейці, які розбудовували свої поселення, одночасно захоплюючи землі у місцевих племен, американських індіанців, які зараз іменуються корінними американцями. У другій половині XVIII ст. вже існували 13 колоній, які мали вагомий вплив на економіку Британської імперії. При цьому колоністам відмовляли у політичному представництві. Саме під гаслом *No taxation without representation* («Ні податкам без представництва») почалася Американська революція 1775-1783 рр. У 1776 р. було проголошено незалежність США. Принципи першої в новітній історії демократії було прописано у трактаті Т. Пейна «Здоровий глузд», Декларації незалежності США, Конституції США та Біллі

про права. Перші роки існування США являли собою конфедерацію з дуже слабким центральним урядом. Внаслідок політичної боротьби між федералістами (прибічниками сильних штатів) та республіканцями (прибічниками сильної центральної влади) перемогли останні. Відповідно, США почали розвиватися як федеративна республіка з президентською формою правління.

Усі республіки можна поділити на президентські, парламентські та змішані, залежно від співвідношення повноважень глави держави та законодавчого органу

Практично із самого початку існування США проводили політику експансії в західному напрямі. Помітний опір чинили корінні американці (індіанці), але після англо-американської війни 1812-1815 рр. вони втратили підтримку Британії. Американські колоністи («піонери») брали під контроль та освоювали нові землі, у той час як корінні американці піддавалися депортаціям.

Майже чверть сучасних територій США було куплено у Франції у 1803 р. У 1821 р. було досягнуто домовленостей з Іспанією щодо передачі Флориди, а в 1845 р. анексовано Техас. Каліфорнія стала американським штатом у 1850 р., одразу після початку «золотої лихоманки». Бурхливий розвиток видобутку золота спричинив швидке зростання населення та розвиток економіки на Тихоокеанському узбережжі. Навіть сьогодні штат Каліфорнія – один з найрозвиненіших у США.

Приєднані території іноді швидко, іноді згодом отримували статус штатів США, з відповідними правами. При цьому рівень автономії штатів та територій був настільки значним, що деякі з них були вільними, а деякі – рабовласницькими.

Рабство у британських колоніях та США полягало в експлуатації, жорсткому та нелюдському поводженні з рабами, переважну частину яких складали невільники з Африки та їх нащадки

Північні (вільні) штати стрімко переходили від аграрної до індустріальної економіки, з відповідними наслідками для суспільства. Південні (рабовласницькі) штати залишалися аграрними, з економікою, що розвивалася екстенсивно. Ці дві групи штатів розвивалися як окремі економічні системи. Політична та бізнес-еліта Півночі намагалася домогтися скасування рабства на Півдні, у тому числі з економічних причин.

Після обрання А. Лінкольна президентом південні штати відокремилися та утворили Конфедерацію. У 1861-1865 рр.

тривала кровопролитна Громадянська війна, яка забрала більше життів американців, ніж будь-яка інша в історії. Сили Півдня були розгромлені, а рабство скасовано у всіх штатах та територіях. Після 1865 р. тривала Реконструкція – процес відновлення економіки південних штатів.



Мітинг у Вашингтоні на підтримку А. Лінкольна на початку Громадянської війни

Незважаючи на зусилля федерального уряду, у південних штатах залишалися релікти старого порядку, як-от «чорні кодекси», які гарантували сегрегацію, та расистські організації, що загрожували національній безпеці країни. Остаточна ліквідація расової нерівності затягнулася ще на століття.

Після Громадянської війни територіальна експансія США вповільнилася: із придбанням у 1867 р. Аляски карта США набула майже сучасного вигляду. Одночасно всі території США від Атлантичного до Тихого океану набули статусу штатів. Останні з них, Нью-Мексико та Аризона, стали штатами у 1912 р. Аляска отримала статус штату лише у 1959 р.

У 1869 р. було відкрито першу трансконтинентальну залізницю в США, яка з'єднала два узбережжя, що дало потужний поштовх регіональному розвитку.

У першій половині ХХ ст. США зіштовхнулися з двома потужними викликами: Великою депресією та Другою світовою

війною. Велика депресія загострила ті проблеми в регіонах країни, які визрівали й до того, особливо це стосувалося фермерських господарств. У південних штатах, які все ще поступалися північним за рівнем розвитку, особливо тяжким було становище афроамериканців. Перед новим президентом Ф. Рузвельтом, який виграв вибори 1932 р., постала складна задача: зберегти безпеку у кризовий момент розвитку країни. Адже національній безпеці загрожував не тільки економічний колапс (розорення фермерів), але й політичний (можливість приходу до влади правих або лівих радикалів).

Новий курс – масштабна програма відновлення економіки США, запроваджена Ф. Рузвельтом

Одним з масштабних проєктів регіонального розвитку стало заснування **Адміністрації долини річки Теннессі (TVA)**, яка охопила декілька штатів. Сьогодні TVA є провідною інституцією у забезпеченні регіону електроенергією та іншими благами, виробництво яких базується на використанні природних ресурсів [1].

Ф. Рузвельту та його команді вдалося зберегти демократичний курс розвитку країни в умовах, коли у багатьох європейських країнах до влади приходили диктатори. У той же час у 1942 р. було проведено депортацію осіб японського походження з Каліфорнії та інших місць їх компактного проживання, що суперечило демократичним нормам.

Час після Другої світової війни ознаменувався боротьбою за остаточну ліквідацію расової сегрегації у південних штатах. Незважаючи на опір расистського істеблішменту, представники усіх рас та етносів усіх штатів отримали законодавчо закріплені права на навчання, лікування, користування транспортом та публічними закладами нарівні з білими.

Показовою для регіонального розвитку США стала проблема Детройта. У першій половині ХХ ст. на заводах міста у надзвичайно великій кількості виробляли автомобілі та танки, але перенесення промислових потужностей з міста воно почало занепадати, а населення збідніло. У 2013 р. місто Детройт було визнано банкрутом.

Незважаючи на формальну рівність, різні расові групи в США мають різний рівень доступу до благ. Не є секретом іноді упереджене ставлення поліціантів до представників



Расова сегрегація в південних штатах діяла до 1960-х років

афроамериканської спільноти. Після вбивства афроамериканського правопорушника Дж. Флойда у 2020 р. країною поширився рух **Black Lives Matter**, учасники якого іноді також порушували закон та норми моралі, займаючись мародерством та вандалізмом. Втім, 96,4% акцій протесту цього руху були мирними [2].

Незважаючи на помітні успіхи у внутрішній політиці та збалансований федералізм, США є країною із значною кількістю внутрішніх проблем.

Сполучені Штати Америки із самого початку стали повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Ідея *Manifest Destiny* стала важливою геополітичною тезою, поширеною в інтелектуальному середовищі американців ХІХ ст. Згідно з нею, американські колоністи мали заселити всю територію Північної Америки. Цю тезу можна вважати однією з концепцій регіональної безпеки свого часу.

У 1823 р. було проголошено доктрину Монро, згідно з якою будь-яка експансія європейських держав у Північній та Південній Америках розглядалася як недружній крок щодо США. У 1889 р. було створено Панамериканський союз під егідою США. Одночасно Вашингтон дотримувався помірної ізоляціонізму, не втручаючися

в європейські конфлікти. Лише в 1917 р. США вступили у Першу світову війну на боці Антанти, а згодом, після перемоги цього альянсу, стали одним з архітекторів Версальсько-Вашингтонської системи. Участь США у Другій світовій війні та набуття статусу першої у світі ядерної держави остаточно залишили в минулому політику «невтручання». З 1945 р. і до сьогодні США – ключовий гравець у міжнародній політиці. Холодна війна та крах комуністичних режимів лише посилили роль США.

США стали ініціатором і ключовим гравцем у міжнародній організації **NAFTA**, створеній у 1992 р. Вона включала США, Канаду та Мексику. Серед позитивних наслідків створення організації дослідники називають зростання виробництва, зайнятості, доходів корпорацій та податкових надходжень унаслідок зростання торговельного обороту між країнами-членами в чотири рази за період дії договору (1993–2017 рр.) [3, с. 90].

У 2020 р. NAFTA було реорганізовано в **USMCA**, яка змінює попередню угоду в декількох напрямках. Так, важлива новація полягає в тому, що тепер автомобільні компанії повинні виробляти не менше 75% автокомпонентів у торговельній зоні USMCA [4, с. 73]. Новий етап інтеграції передбачає кооперацію у сферах біотехнологій та генної модифікації, а також зміни у праві інтелектуальної власності [3, с. 92]. Дане об'єднання є особливо важливим, адже об'єднує країни Англо-Америку та Латинської Америки.

Дискусійною залишається роль США у локальних конфліктах, які відбувалися під час та після Холодної війни.



Вторгнення США в Ірак (2003 р.)

Безумовно, США допомогли Південній Кореї зберегти під контролем територію країни, яка могла цілком потрапити під владу комуністів Півночі. У той же час війна США у В'єтнамі стала болючою сторінкою американського суспільства, адже більшість американських громадян виступили проти війни

(і влада була змушена вивести війська). У 2000-х роках США

проводили війну проти тероризму, окремі епізоди якої (вторгнення в Афганістан та особливо в Ірак) викликали неоднозначну реакцію у світі. Варто зазначити, що після виведення американських військ з Іраку значну частину країни на певний час захопило угруповання «Ісламська держава», а Афганістан потрапив під владу талібів.

Таким чином, США як перша у сучасному світі демократія та федеративна республіка є надзвичайно цікавим об'єктом для дослідження. Її внутрішня та зовнішня політика продовжує чинити вагомий вплив на всю архітектуру безпеки у світі. При цьому не слід забувати, що США, як і будь-яка країна, керується політичними діями, які діють із власних міркувань та не завжди можуть передбачити наслідки певних рішень.

2.2. Інтеграційні та регіоналізаційні процеси в Латинській Америці

Розглядаючи розвиток країн та цивілізацій Західної півкулі, не можна не відзначити, що саме в Латинській Америці відбувся перший контакт європейців з корінними американцями, адже Колумб уперше відкрив саме ту частину Америки, яка потім стала іспаномовною. Відбулося це у 1492 р., як ми знаємо зі шкільних підручників, випадково. Доколумбова Америка являла собою унікальне місце, де існували цивілізації, зовсім не схожі на європейські та азійські. Найбільш потужними у майбутній Латинській Америці були цивілізації ацтеків, інків та майя. Вони мали досить розвинену культуру, мови та писемність, але не користувалися колесом та майже не вміли приручати тварин. Натомість вони практикували жорстокі звичаї (у тому числі людські жертвоприношення). Іспанські завойовники (конкістадори) порівняно швидко захопили основні міста жителів доколумбової Америки та знищили їх державний лад, розпочавши колонізацію цих територій.

Включення обширних територій до складу іспанської колоніальної імперії супроводжувалося нав'язуванням іспанської мови та католицької релігії. Було утворено іспанські **віцекоролівства, губернаторства та генерал-капітанства**, які в XVI-XIX ст. керувалися з Мадрида. При цьому населення цих

адміністративних одиниць складалося з етнічних іспанців, корінних американців та метисів (кількість останніх дедалі збільшувалася). Влада віцекоролів та генерал-губернаторів дедалі менше сприймалася як «своя» і дедалі більше викликала невдоволення.

Не вся територія Латинської Америки була колонізована іспанцями. Бразилія належала Португалії, а Гвіана та Гаїті – Франції. Назва «Латинська Америка» пояснюється тим, що левову частку населення регіону становлять носії іспанської та португальської мов, які походять від латини. Суринам був колонізований Нідерландами, тому він відноситься до Південної, але в той же час не до Латинської Америки.

Після Великої французької революції 1789 р. Європа зіштовхнулася з численними збройними конфліктами, відомими як Наполеонівські війни. Значна частина Іспанії була окупована французькими військами. Це мотивувало жителів іспанських колоній, які страждали від дискримінації, експлуатації та високих податків, розпочати боротьбу за незалежність. Прикладами для колоністів стали буржуазні революції в Європі, Війна за незалежність США та успішне повстання рабів (!) на Гаїті (єдине подібне в історії).

На відміну від 13 британських колоній, колишні іспанські колонії не об'єдналися в єдину державу.

У 1810 р. розпочалося повстання в Каракасі (нинішня Венесуела), внаслідок чого було проголошено першу Венесуельську республіку. У тому ж році було проголошено незалежність Аргентини. Протягом двох наступних десятиліть більша частина іспанських колоній отримала незалежність та започаткувала свою державність. Вагому роль у створенні нових держав та їх боротьби за незалежність відіграв С. Болівар.

Кордони тогочасних держав, які оголосили незалежність, не співпадали з сучасними. Так, існувала ***Велика Колумбія***, яка охоплювала території нинішніх Колумбії, Венесуели, Еквадора та Панами.

Єдина португаломовна країна континенту, Бразилія, також проголосила незалежність від Португалії у 1822 р. Але, на відміну від колишніх іспанських колоній, у Бразилії було встановлено монархічну форму правління (до 1889 р.).

Латиноамериканські країни відставали у своєму розвитку від європейських. Їх розвиток був екстенсивним, а добробут залежав від кількості земель. Відповідно, ці держави розпочинали війни, які за масштабами не поступалися європейським конфліктам того часу. Так, у 1864-1865 рр. відбулося вторгнення Бразилії в Уругвай, а в 1864-1870 рр. тривала **Парагвайська війна**, бойові дії під час якої відрізнялися особливою жорстокістю.

Для ведення війн латиноамериканські країни створювали регіональні коаліції, які носили тимчасовий характер. Так, під час уже згаданої Парагвайської війни проти Парагваю об'єдналися Бразилія, Уругвай та Аргентина. Під час Першої тихоокеанської війни (1864-1971 рр.), яка фактично була спробою Іспанії відновити свою колоніальну імперію, Чилі, Перу, Еквадор та Болівія об'єдналися для захисту свого суверенітету.

Збройним конфліктам на континенті сприяли специфічні соціально-політичні умови, що сформувалися в цих країнах. Високі темпи зростання чисельності населення, значна кількість бідних, переважання традиційних цінностей зумовили зростання престижу армії в латиноамериканських республіках. Армія у такого роду суспільствах часто акумулювала найбільш освічених громадян, але, тим не менш, досить реакційно налаштованих. У переважній більшості цих країн у ХІХ-ХХ ст. правила військові хунти, які змінювали одна одну. Сьогодні військові (за винятком окремих режимів на кшталт М'янми чи Нігеру) не мають політичної влади. Але так було не завжди. Якщо політичний лідер є військовим, то вирішення буд-якої проблеми він шукатиме у військовій площині. Відповідно, збройні конфлікти і в ХХ ст. були не винятковим явищем для континенту. Так, десятки тисяч життів забрала **Чакська війна** між Болівією та Парагваєм у 1932-1935 р. У 1969 р. відбулася короткострокова **Футбольна війна** між Сальвадором та Гондурасом. У 1982 р. аргентинська військова хунта розпочала війну з Великою Британією за Фолклендські острови (війна була невдалою для Аргентини, а хунта втратила владу).

Протягом останніх 40 років країни Латинської Америки не брали участі в масштабних збройних конфліктах.

Втім, з плином часу політичні еліти латиноамериканських країн усвідомили, що мирні інтеграційні процеси можуть зміцнити міжнародну безпеку, на відміну від руйнівних збройних конфліктів. У 1948 р. на базі



Аргентинські війська на Фолклендських островах

Панамериканського союзу було створено **Організацію американських держав**, куди станом на сьогодні входять майже всі держави обох Америк, окрім Куби, Венесуели та Нікарагуа. Втім, не можна не відзначити, що ця організація відчуває значний вплив США, а її штаб-квартира розташована у Вашингтоні.

У 2010 р. було створено **Співтовариство країн Латинської Америки та Карибського басейну** (CELAC). До нього входять усі країни обох Америк, окрім США та Канади. Таким чином, це об'єднання можна вважати суто латиноамериканським. Організація декларує наміри стосовно налагодження діалогу між країнами регіону щодо соціального розвитку, освіти, ядерного роззброєння, розвитку сімейних фермерських господарств, культури, фінансів, енергетики та охорони довкілля [5].



Саміт EU-CELAC у 2023 р.

Проводяться спільні саміти CELAC та Європейського Союзу, останній на сьогодні з яких відбувся у 2023 р. у Брюсселі. У резолюції цього саміту знаходимо, зокрема, занепокоєння ситуацією з громадською безпекою на Гаїті. Так, було порушено проблему щодо гуманітарної ситуації, громадського діалогу між урядом, політичними партіями, інституціями та іншими акторами гаїтянського суспільства, щоб виробити дорожню карту з метою подолати наслідки кризи [6].

Цікаво! На острові Гаїті розташовані Домініканська Республіка та Республіка Гаїті; остання є однією з найбільш небезпечних країн світу.

Крім того, існує досить потужне об'єднання **Mercosur**, яке об'єднує Аргентину, Бразилію, Уругвай та Парагвай (членство Венесуели було призупинено). Організація являє собою спільний ринок зазначених країн. Серед проєктів можна зазначити Фонд структурної конвергенції Меркосур (FOCEM). Так, завдяки внескам FOCEM будуються залізниці, житлові будинки, об'єкти комунальної сфери тощо [7].

Андське співтовариство є ще одним регіональним об'єднанням країн Латинської Америки, до якого входять Болівія, Колумбія, Еквадор та Перу. Організація реалізує проєкти у сфері сільського господарства, екологічної безпеки, культури тощо [8].

Таким чином, у Північній та Південній Америках тривалий час спостерігалися процеси як інтеграційного, так і дезінтеграційного характеру. Саме виникнення та еволюція держав континенту були пов'язані з підкоренням місцевих етносів європейцям та створенням нових політичних структур та етнічних спільнот. Після отримання незалежності від колишніх колонізаторів країни пережили тривалий період конфліктів, але зараз на континенті домінує тенденція до співпраці заради безпеки та взаємної вигоди.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Порівняйте колонізацію Америки англійцями та іспанцями. Що спільного та відмінного можна знайти у цих процесах?

2. У чому секрет швидкої територіальної експансії США та стабільності їх політичної системи?

3. Проаналізуйте історичні умови, за яких відбувалася деколонізація Латинської Америки. Чому ці країни на тривалий час потрапили під владу диктатур?

4. На конкретних прикладах доведіть ефективність / неефективність сучасних інтеграційних утворень на Американському континенті.

5. З чим, на вашу думку, пов'язаний наднизький рівень життя та гуманітарна криза на Гаїті?

Список використаної літератури

1. Tennessee Valley Authority. Our Service Commitment. TVA. URL: <https://www.tva.com/about-tva/our-service-commitment>
2. Black Lives Matter: Power, Perception, and Press. Carr Center. 2021. URL: https://carrcenter.hks.harvard.edu/files/cchr/files/21_chen_topol_paper.pdf
3. Дзяд О.В., Гречин К.О. Результати та перспективи модернізації НАФТА в контексті політики Д. Трампа. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2019. Вип. 1. Ч. 1. С. 88-95.
4. Варламова М.Л., Ковальова О.І., Козачишина А.С. Особливості інтеграційних процесів країн НАФТА. Економіка і організація управління. 2021. № 2 (42). С. 66-75.
5. CELAC. URL: <https://celacinternational.org/>
6. Declaration of the EU-CELAC Summit 2023. Council of the European Union. URL: <https://eulacfoundation.org/sites/default/files/attachments/2023-07/st12000.en23.pdf>
7. Noticias Focem. Mercosur Focem. URL: <https://focem.mercosur.int/es/>
8. Notas de Prensa. Comunidad Andina. URL: <https://www.comunidadandina.org/notas-de-prensa/page/2/>

Тема 3. Еволюція відносин Європейського Союзу та США

Питання, які розкривають зміст теми

3.1. Європейські інтеграційні утворення та США після Другої світової війни. План Маршалла

3.2. Політико-економічний вимір відносин ЄС та США (з 1992 р.)

Із самого початку колонізації Америки між американськими колоніями та їх європейськими метрополіями існував тісний зв'язок. Навіть отримавши незалежність, колишні колонії багато в чому запозичували політичні, правові та економічні зразки з Європи. Після участі в Першій світовій війні США остаточно заявили про себе як про потужну геополітичну силу. Слід також додати, що американські країни, перш за все США, були цілком десятків мільйонів мігрантів, які не могли знайти себе в Європі. Після Другої світової війни та остаточного утвердження США в якості наддержави відносини між США та Європою стали вибудовуватися відповідно до нових геополітичних реалій, що ми й плануємо розглянути.

3.1. Європейські інтеграційні утворення та США після Другої світової війни. План Маршалла

Ми вже говорили про те, що ключовою подією в історії новітньої Європи стала Друга світова війна. Вона охопила понад 60 держав, у яких жили понад 80% жителів світу. Усі воюючі держави об'єдналися у дві коаліції, що доцільніше зобразити у вигляді табл. 2.1.

У вересні 1944 р., коли поразка Німеччини вже видавалася очевидним фактом, відбулася Друга квебекська конференція, на якій міністр фінансів США Г. Моргентау виклав план

деіндустріалізації Німеччини із відторгненням у неї промислових регіонів. **«План Моргантау»** був покликаний унеможливити розв'язання Німеччиною чергової війни, перетворивши її на слабозвинену аграрну країну на кшталт Болгарії чи Румунії, якщо не країн Азії. Але реалізація цього плану призвела б до голоду та катастрофічного збідніння населення.

Таблиця 2.1

Основні учасники Другої світової війни

Країни «Осі»	Країни Антигітлерівської коаліції
Німеччина	Велика Британія
Італія	СРСР
Японія	Франція
Угорщина	США
Румунія	Китай
Болгарія	Норвегія
Таїланд	Греція
Хорватія	Бразилія

До літа 1945 р. значна частина Європи була зруйнована. Було майже знищено сотні міст, великі території сільської місцевості були спустошені та заміновані. Особливо тяжким було становище Німеччини, економіка якої також була зруйнована авіацією та артилерією союзників. Ця країна не лише програла чергову війну – її політичне керівництво було відповідальним за Голокост та інші злочини проти людяності.



Дрезден після британських бомбардувань

Цікаво! На Нюрнберзькому процесі було вперше в історії засуджено політичну еліту країни міжнародним судом. Деякі підсудні були виправдані.

Німеччину було окуповано військами СРСР, США, Великої Британії та Франції. Згодом зони окупації західних союзників було об'єднано у Бізонію (США і Велика Британія), а потім у Тризонію (із зоною Франції), на території якої у 1949 р. було проголошено створення нової держави, **Федеративної Республіки Німеччина** зі столицею в м. Бонн.

У східній частині Німеччини, окупованій СРСР, було проголошено **Німецьку Демократичну Республіку**, яка, очевидно, була «демократичною» лише на папері. Протягом усієї її історії влада у державі належала комуністам, майже повністю підконтрольним СРСР.

Окремим утворенням був **Західний Берлін**, який входив у склад ФРН, але був з усіх боків оточений територією НДР. Втеча громадян НДР у Західний Берлін, у тому числі через побудовану пізніше стіну, – один із найбільш драматичних епізодів Холодної війни.

У другій половині 1940-х рр. майже у всіх країнах Європи, звільнених Червоною Армією, до влади прийшли комуністичні сили

12 березня 1947 р. президент США Г. Трумен виступив у Конгресі з програмою, яка отримала назву **«Доктрина Трумена»**. Там ішлося, зокрема, про те, що народам багатьох країн світу нав'язали соціалізм проти їх бажання. СРСР оголошувався небезпечним актором світової політики, який було необхідно стримувати. Згідно з цією ж доктриною США мали активно допомагати Греції та Туреччині, щоб запобігти встановленню там тоталітарних режимів.

У **1947 р.** держсекретар США Дж. Маршалл запропонував власний план відновлення економіки Німеччини, який мав замінити неефективний (та й негуманний) план Моргентау, а також інших країн. **План Маршалла** передбачав фінансування країн, що постраждали від війни, у тому числі Німеччини та Італії. При цьому країни, якими управляли комуністичні сили, відмовилися від плану

Маршалла під тиском СРСР. Із власних міркувань відмовилася також Фінляндія [1].

План Маршалла став важливим геополітичним інструментом впливу США на розвиток подій у Європі

Європейські країни швидко відновили свої економіки. Вплив СРСР на Західну Європу був зведений до нуля, а вплив США, навпаки, зріс. США отримали великий ринок збуту у вигляді відновлених країн Західної Європи, які споживали дедалі більше американських товарів.

У **1957 р.** було оприлюднено **доктрину Ейзенхауера**, у якій президент США вкотре підкреслив необхідність захищати Європу. Д. Ейзенхауер акцентував увагу на доцільності поглиблення інтеграції економічної та політичної систем у Європі, що фактично сприяло європейській інтеграції Західної Німеччини. Фактично між Західною Європою та США було укладено неформальну «Трансатлантичну угоду», яка передбачала право США брати участь у європейських справах в обмін на військову співпрацю і гарантії безпеки [2].

У адміністрації **Дж. Кеннеді** (1961-1963) склалися непрості відносини з Францією, яка взяла курс на відновлення своєї могутності на чолі з Ш. де Голлем. У той же час Вашингтон знайшов вихід з цієї ситуації, запропонувавши на трансатлантичному ринку американське озброєння як компенсацію зменшення власних витрат на врегулювання військово-оборонних питань в Європі [3, с. 54].

У 1961 р. уряд НДР, підконтрольний СРСР, звів навколо Західного Берліна бетонну стіну, яку майже неможливо було перетнути. Втім, деяким жителям НДР усе ж вдалося потрапити на Захід.

Берлінська стіна стала символом Холодної війни та поділу Європи

Президент США **Л. Джонсон** у 1965 р. схвально відгукнувся про **Договір злиття** керівних органів трьох Європейських співтовариств та створення інститутів майбутнього Європейського Союзу.

У 1970-ті роки важливу роль у відносинах США та європейських країн відіграв держсекретар **Г. Кіссінджер**. Президенти Р. Ніксон та Дж. Форд високо цінували його здатності до аналізу зовнішньої політики. Цей час відомий як період розрядки міжнародної напруги.

У 1980-ті роки США продовжували підтримувати країни Західної Європи в умовах посилення Холодної війни. Водночас у країнах соціалістичного табору назрівала криза, спричинена дедалі більшим відставанням командно-адміністративних економік від ринкових. Громадяни Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Болгарії мали уявлення про рівень життя у капіталістичних країнах, без зрівнялівки та дефіциту, зі свободою слова та преси. США, очевидно, підтримували рухи за демократизацію морально та інформаційно, при цьому посилюючи тиск на СРСР. Радіостанція «Голос Америки» продовжувала мовлення на ці країни з метою інформування громадян. Радянський Союз перебував у скрутному становищі: війна в Афганістані призвела до погіршення позиції у світі, а падіння цін на нафту – до погіршення внутрішньоекономічної ситуації. Багато в чому саме економічні



Президент США Р. Рейган
виступає біля Берлінської стіни

труднощі змусили нове радянське керівництво на чолі з **М.С. Горбачовим** шукати діалогу зі США (на що жваво відгукнувся **Р. Рейган**) і оголосити нову зовнішньополітичну стратегію, відому як «нове політичне мислення». Ця доктрина, зокрема, передбачала відмову від підтримки комуністичних режимів. У 1989-1991 рр. ці

режими були демонтовані мирним шляхом (за винятком Румунії та

Югославії). НДР об'єдналася з ФРН. Символом об'єднання Німеччини та всієї Європи стало падіння Берлінської стіни.

Західні країни не мали до цих протестів жодного відношення, у кожному окремому випадку їх організовували звичайні люди. А західні демократичні держави вже потім, у кращому випадку, просто висловлювали їм підтримку. **Президент США Дж. Буш-старший не надавав безпосередньої підтримки протестувальникам** [4].

3.2. Політико-економічний вимір відносин ЄС та США (з 1992 р.)

Американська політика щодо світу в цілому та Європи зокрема в 1991-2001 рр. ґрунтувалися на ідеях, які, навіть будучи імпліцитно вираженими, домінували тоді в інтелектуальному просторі Заходу. Їх можна узагальнити наступним чином:

- завершення Холодної війни є завершенням глобального протистояння;
- вільний ринок перемагає командну економіку; демократія перемагає авторитаризм;
- увесь світ вестернізується, стає схожим на Захід.

Видається логічним, що і Східну Європу, яка щойно вийшла з орбіти впливу Москви, розглядали як невід'ємну частину західного світу. Винятком була Югославія, режим якої вважався ворожим для США та їх союзників. Політика **С. Мілошевича** щодо косівських албанців викликала бомбардування Югославії військами НАТО (1999 р.), що призвело до фактичного **відторгнення Косова та визнання у 2008 р. його незалежності** **приблизно половиною держав світу.**



Запуск американської ракети по території Югославії (1999 р.)

Бомбардування Югославії не були санкціоновані ООН та є прикладом використання політики з позиції сили з боку США та їх союзників

США та Європейський Союз підтримують Косово та його прагнення стати членом європейської спільноти; у 2022 р. Косово подало заявку на членство в ЄС. При цьому Іспанія, Греція, Кіпр не визнають цю державу та підтримують територіальну цілісність Сербії. Україна також не визнає Косово, хоча окремі вітчизняні політики виступають з такою ініціативою.

NB! Україна не визнає жодної частково визнаної держави, окрім Палестини.

Початок 2000-х років відзначився досягненням угоди про взаємини між ЄС і НАТО у формі домовленостей «Берлін-плюс» 2002-2003 рр., яка фактично стала неофіційною основою «розподілу ролей» між США і Євросоюзом в новітній системі безпеки, яка створювалася після терактів 11 вересня 2001 р. Загалом у США слабка політика ЄС у сфері безпеки сприймалася неоднозначно. З одного боку, американці завжди наполягали на збільшенні витрат європейців на власну безпеку і не виступали проти автономізації європейських збройних формувань під загальним патронатом НАТО з метою розвантаження своєї зовнішньої політики і оборони від проблем Європи. З іншого боку, представники американської адміністрації постійно висловлювали занепокоєння щодо самостійного характеру дій Європи у сфері безпеки [5, с. 89]. Так, у 2003 р. Франція та Німеччина не підтримали вторгнення США в Ірак.

Тим часом російська політична еліта, подолавши наслідки кризи 1990-х років, та використовуючи надвисокі ціни на нафту й газ як інструмент тиску, почала позиціонувати свою країну як антагоніста Заходу. Так, у 2007 р. В. Путін виступив на Мюнхенській конференції з безпеки, у якій висловився проти позиції західних країн, у тому числі проти «однополярного світу», який буцімто створений під егідою США. У 2007 р. російські агенти організували безпорядки в Естонії, а в 2008 р. вже російська армія вторглася в Грузію, визнавши два її регіони «незалежними державами».

Можемо припустити, що тригером для такої відверто агресивної поведінки виступило саме визнання Косова, адже Росія має традиційно дружні відносини із Сербією. Втім, пройшло ще немало часу, аж доки представники американського істеблішменту усвідомили необхідність консолідації перед обличчям російського ресентименту та реваншизму.

Реваншизм – ідея перегляду існуючого стану речей у міжнародній політиці, як правило, після поразок (реальних або уявних)

А. Грубінко вважає, що «прихід до влади у 2009 р. президента **Б. Обами** завершив період ліберального інтервенціонізму та унілатералізму у зовнішній політиці Сполучених Штатів» [5, с. 90]. США і ЄС продовжили тісну співпрацю з низки проблем зовнішньої політики і міжнародної безпеки, зокрема, щодо близькосхідного врегулювання, стримування ядерної програми Ірану, боротьби з тероризмом у різних його проявах, стабілізації ситуації в країнах, де відбулася Арабська весна, врегулювання конфлікту в Сирії, передачі управління місцевій адміністрації і виведення військових контингентів з Афганістану та Іраку, реформування НАТО тощо [5]

У **2014 р.** США і ЄС, хоч і не завжди узгоджено, почали вводити санкції проти Росії, яка анексувала Крим та розпочала інтервенцію на Донбасі. Досить повільно, але послідовно американські та європейські партнери ухвалювали рішення про постачання Україні озброєнь, які допомогли краще підготуватися до широкомасштабного вторгнення 2022 р.



Мер Лондона Б. Джонсон агітує за вихід Великої Британії з ЄС

Певного роду викликом для американсько-європейських та американсько-британських відносин став **процес виходу Великої Британії з ЄС**. Як

відомо, у британському суспільстві тривалий час точилися дискусії

щодо доцільності перебування Великої Британії у складі ЄС. Ця проблема обговорювалася і в США, де Д. Трамп підтримував Brexit, а Б. Обама висловлювався критично. Також проти виходу Британії з ЄС виступила Х. Клінтон, яка назвала Brexit найтяжчою та найбезглуздішою раною, завданою самому собі [6]. Цікавою є думка Д. Трампа про те, що британці, виходячи з ЄС, захищали свою ідентичність [7].

Під час президентства Д. Трампа загострилися протиріччя між США та ЄС щодо близькосхідних питань, зокрема, ізраїльсько-палестинського конфлікту. Незважаючи на опір значної частини світової спільноти, **США визнали столицю Ізраїлю Єрусалим**. Як відомо, східна частина Єрусалиму визнається багатьма країнами частиною Палестини, а не Ізраїлю. Адміністрація Д. Трампа також вдалася до наступних дій:

- практично повністю припинила політичний діалог із палестинцями, а також призупинила фінансування Близькосхідного агентства ООН для допомоги палестинським біженцям (БАПОР);

- було підписано президентської прокламації щодо визнання суверенітету Ізраїлю над Голанськими висотами (окупована територія Сирії);

- США відмовилися вважати ізраїльські поселення на Західному березі р. Йордан такими, що суперечать міжнародному праву;

Жоден із вищезгаданих політичних кроків не був підтриманий Європейським Союзом як інститутом. Узгоджена позиція ЄС, оприлюднена верховним представником Ф. Могеріні, полягає у невизнанні суверенітету Ізраїлю над Голанами [8, с. 98]. **Більша частина Голанських висот була у 1967 р. окупована, а в 1981 р. анексована Ізраїлем**, що також не було визнано більшістю міжнародної спільноти.

Відповідно до позиції більшості країн світу, Східний Єрусалим незаконно окупований Ізраїлем, тому столицю останнього визнається Тель-Авів

Політика адміністрації Дж. Байдена характеризується більш уважним ставленням США до проблеми ЄС. 25 березня 2021 р. вперше за останні 11 років керівники Євросоюзу запросили американського президента взяти участь у нараді лідерів 27 країн ЄС, яку проводив Ш. Мішель [9].

Прикладом інтенсифікації контактів між США та ЄС може вважатися спільна заява Дж. Байдена та У. фон дер Ляєн у березні 2023 р. У ній відбито багато актуальних питань, над якими зараз триває спільна робота США та ЄС. Так, було оголошено про початок проєкту *«Clean Energy Incentives Dialogue»* (діалогу заради стимулювання використання чистої енергії). У контексті екологічної та енергетичної безпеки було також підтверджено курс на зниження залежності Європи від російського палива. Лідери також відзначили необхідність співпраці в рамках створеної в 2021 р. Ради з питань торгівлі та технологій. Також було вже вкотре висловлено підтримку Україні в її боротьбі проти російської агресії [10].

Слід відзначити, що після вторгнення Росії в Україну (2022 р.) та ХАМАСу в Ізраїль (2023 р.) перед взаємовідносинами між США та ЄС постали нові виклики, які матимуть важливе значення для розвитку двосторонніх відносин. Це стосується, зокрема, різного ставлення політичних еліт та громадян (як у США, так і в ЄС) до питань допомоги Ізраїлю та Україні.

Напад терористичної організації ХАМАС на Ізраїль 7 жовтня 2023 р. спричинив найбільш інтенсивний арабо-ізраїльський конфлікт з 1973 р.

У жовтні-листопаді 2023 р. ми стали свідками численних акцій протесту на підтримку як Ізраїлю, так і Палестини в західному світі. Якщо згадати весну 2022 р., то Україну підтримувала більшість населення країн ЄС та США, проросійські виступи були досить нечисленними та мали ознаки маргінальності. Але у випадку з Ізраїлем та Палестиною думки значної кількості громадян розділилися за принципом «не все так однозначно», хоча відеокадри результатів нападу ХАМАС на Ізраїль є доступними

будь-кому. На нашу думку, це зумовлено низкою причин, серед яких більш потужна пропаганда арабських акторів (у порівнянні з російською пропагандою, катарська «Аль-Джазіра» використовує



Пропалестинські мітингувальники у Капітолії

свій вплив значно ефективніше) та традиційна підтримка палестинців з боку лівих та ліволіберальних кіл. Яскравим прикладом цьому є проникнення пропалестинських мітингувальників у Капітолії. Слід відзначити, що **США займають відкрито проізраїльську позицію**, незалежно від партійної належності президента. Як ми

зазначали вище, саме за часів Д. Трампа було прийнято низку проізраїльських рішень; цю ж політику продовжує і Дж. Байден. Європейські країни є подекуди менш радикальними із заявами на підтримку Ізраїлю.

Таким чином, відносини США та ЄС можна умовно розділити хронологічно на два етапи: до та після початку 1990-х років. Це пов'язано, по-перше, з трансформацією міжнародних відносин (завершення Холодної війни та зникнення соціалістичного табору), а по-друге, зі створенням власне ЄС у його нинішньому вигляді. Як до, так і після створення ЄС трансатлантичні відносини були плідними та продуктивними, що було зумовлено цивілізаційною близькістю країн, їх спільним баченням майбутнього світу та відданості ідеалам демократії.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Порівняйте розвиток країн Західної та Східної Європи у часи Холодної війни. Яким чином США та СРСР відповідно впливали на політичні та економічні процеси в цих країнах?

2. Чому після Другої світової війни було вирішено допомогти Німеччині відновити економіку? Чи можна було зробити аналогічно після Першої світової війни замість величезних репарацій?

3. Чому Україна, як правило, не визнає невизнані або частково визнані держави? Що заважає нашій країні визнати незалежність Косово, що вже зробили близько 100 держав?

4. Проаналізуйте залежність взаємовідносин між США та ЄС від партійної належності президента США. Чи можна виділити стійкі закономірності?

5. Чому Д. Трамп підтримав Brexit? Чи може це вважатися втручанням у внутрішні справи ЄС? Чому?

6. Проаналізуйте основні виклики, які стоять перед США та ЄС сьогодні. Чи загрожують вони стійкій співпраці?

7. Чому США, на відміну від багатьох європейських країн, практично завжди й безумовно підтримують Ізраїль у його боротьбі проти палестинських та інших екстремістів?

Список використаної літератури

1. Римар З.І., Корнієнко В.О. «План Маршалла»: роль і значення для Європи. Матеріали XLIX науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 27-28 квітня 2020 р. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29849/%D0%A0%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%80.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

2. Лимар М. Євроінтеграційні процеси у зовнішній політиці Дуайта Ейзенхауера. American History and Politics. 2019. № 7. С. 27-36.

3. Лимар М. Розвиток трансатлантичних відносин за часів адміністрації Джона Кеннеді. Eminak: Scientific Quarterly Journal. 2019. № 4 (28). С. 150-158.

4. Вплив «Оксамитової революції» на розвиток демократії у світі. Голос Америки. 2009. URL: <https://www.holosameryky.com/a/a-49-2009-11-13-voa3-87073882/228234.html>

5. Грубінко А. Американсько-британські відносини та участь Великої Британії у політиці безпеки Європейського Союзу в контексті процесу «Brexit». Американська історія та політика. 2017. № 4. С. 85-97.

6. Hillary Clinton: Brexit could be 'greatest self-inflicted wound in modern history'. Politico. URL: <https://www.politico.eu/article/hillary->

clinton-uk-brexit-could-be-greatest-self-inflicted-wound-in-modern-history/

7. Donald Trump's first UK post-election interview: Brexit a 'great thing'. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/15/trumps-first-uk-post-election-interview-brexit-a-great-thing>

8. Захарченко А.М. Відносини між США та ЄС в контексті проблем безпеки Близького Сходу в період президентства Д. Трампа. Політичне життя. 2020. № 1. С. 96-101.

9. Євросоюз і США. Уперше за 11 років президент США взяв участь у нараді лідерів 27 країн ЄС: які заяви пролунали? Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/narada-lideriv-es-zaprosyly-baidena-zayavy/31170994.html>

10. Joint Statement by President Biden and President von der Leyen. An official website of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/%20en/statement_23_1613

Тема 4. Глобальні проблеми сучасності та реагування ЄС та США на них

Питання, які розкривають зміст теми

4.1. Загальні характеристики глобальних проблем сучасності

4.2. Вирішення екологічних проблем: європейська та американська візії

4.3. Соціально-економічні проблеми та участь ЄС та США у їх вирішенні

Ми живемо в глобальному світі. Звичайно, у ньому існують держави, які складаються з регіонів, окремих населених пунктів, громад тощо. Усі ці одиниці відрізняються одна від одної, але перебувають у глобальному середовищі, де кордони стають дедалі слабшими. Ще ніколи в історії світ не був таким уніфікованим: мільярди людей носять дуже схожий одяг, використовують однакові технічні пристрої, вживають подібну їжу у світових мережах швидкого харчування. Доставка товарів та надання послуг по всьому світу стала реальністю. Є регіони, де глобалізація істотно гальмує, але це, вважаємо, лише тимчасове явище. Можливість миттєвої передачі інформації майже в будь-яку точку світу – також прояв глобалізації. Але проблеми теж глобалізуються, стають масштабними, такими, що потребують спільних зусиль для їх вирішення.

4.1. Загальні характеристики глобальних проблем сучасності

Ми звикли говорити про глобальні проблеми сучасності так, ніби вони існували завжди і супроводжують людство протягом усієї історії. Наше покоління зі шкільних лав чуло про глобальне потепління, загрозу ядерної війни, голод у країнах Африки тощо.

Звичайно, проблеми існували завжди, у тому числі нинішні, але чи були вони глобальними?

Глобалізація, про яку ми детальніше будемо говорити у рамках теми 7, не має чіткої дати початку. Можна вважати, що поштовх сучасним глобалізаційним процесам дали Великі географічні відкриття, під час яких майже вся суша стала відомою європейцям. Проте не варто переоцінювати роль мореплавців та дипломатів часів Відродження та Нового часу. Переважна частина людей навіть у країнах Європи жила в умовах традиційного суспільства.

Традиційне суспільство характеризується переважанням сільського населення, домінуванням традицій, низькою соціальною мобільністю

XIX століття стало вирішальним для формування сучасних глобальних проблем. Ми можемо виокремити тенденції, які характеризують тогочасні трансформації:

1. Завершення поділу світу між колоніальними імперіями.
2. Індустріалізація та урбанізація.
3. Початок переходу від традиційного до масового суспільства.

Перша та Друга світові війни парадоксальним чином стали свідченням реальності глобалізаційних процесів. Це були не просто війни, у яких використовувалися найновіші досягнення науки та техніки. Це були планетарні військові конфлікти, до яких було залучено так чи інакше майже все населення воюючих країн (у випадку Другої світової війни – 80% жителів планети жили у воюючих країнах). Глобалізаційні процеси пришвидшилися під час Холодної війни, коли кожна з наддержав намагалася залучити до свого блоку якнайбільше тих, хто не визначився. Одночасно з цим велику роль почали відігравати транснаціональні корпорації. У 1990-тих роках крах комуністичних режимів та розвиток інтернет-технологій вивели глобалізацію на якісно новий рівень. Тепер можна говорити про глобальне суспільство та глобальну ж цивілізацію. Відповідно, проблеми також є глобальними, а вирішувати їх можна лише спільно.

У науковій та публіцистичній літературі можна знайти безліч класифікацій глобальних проблем. Для наших цілей пропонуємо поділити основні проблеми на дві категорії: природно-екологічні та соціально-економічні (рис. 4.1).

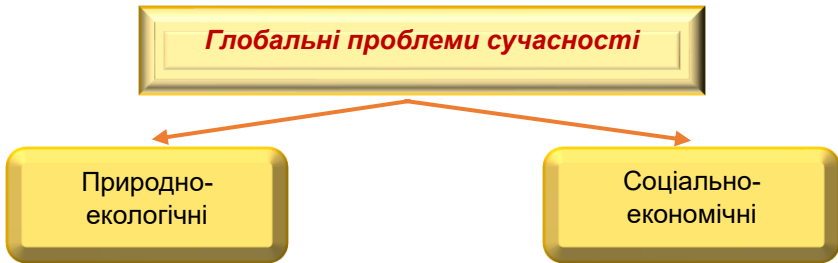


Рис.4.1. Глобальні проблеми сучасності

Екологічні проблеми супроводжують людство постійно. Не варто думати, що це «лихо ХХ століття», якого раніше не існувало. Первісні люди винищили багато біологічних видів, пізніше розорювали землі, змінювали ландшафт. Втім, за відсутності досконалої техніки людство до певного часу не могло завдати значної шкоди природі. Навпаки, люди страждали від природних процесів. Так, у 1816 р. спостерігався «рік без літа», коли вулканічна активність призвела до аномально низьких температур та неврожаю.

XIX ст. – час переходу від аграрного до індустріального суспільства. Держави та корпорації змагалися за обсяги виробництва, часто нехтуючи питаннями оточуючого середовища. Повітря в містах ставало дедалі бруднішим, самі міста дедалі більш перевантаженими. Одночасно загострювалися й інші проблеми, пов'язані з господарською діяльністю.

У ХХІ ст. глобальні екологічні проблеми можна звести до наступних:

Забруднення довкілля. 99% людей живуть у місцях, де рівень забруднення повітря перевищує рекомендації ВООЗ [1]. Забруднення повітря в катастрофічних масштабах спостерігається у країнах Азії. У деяких містах часто спостерігається смог, який є надзвичайно шкідливим для здоров'я. Забруднюються також вода,

ґрунти та різні елементи ландшафту (ліси, степи). Світовий океан істотно забруднений нафтопродуктами.



Лісові пожежі в Австралії (2019 р.)

Знищення лісів.

Амазонська сельва та сибірська тайга – найбільші лісові масиви сучасного світу – піддаються деструктивному впливу людини. Знищуються також екваторіальні та тропічні ліси Африки та Австралії. Серед причин знеліснення – цілеспрямована вирубка з промисловою та

сільськогосподарською метою і лісові пожежі.

Опустелювання. Деградація земель під впливом діяльності людини відбувається особливо швидко, що помітно на прикладі Сахари, Гобі та інших пустель, які щорічно збільшують свою площу. Це фактично залишає без засобів до існування мільйони людей, які живуть на цих територіях.

Глобальне потепління. Протягом ХХ-ХХІ ст. (і до сьогодні) спостерігається стійке підвищення температури повітря на планеті. Це, зокрема, призводить до низки наслідків: встановлення екстремально спекотної погоди на певних територіях у літній час (хвилі тепла), перерозподіл кількості опадів між кліматичними поясами, танення льодовиків, підвищення рівня моря, скорочення чисельності біологічних видів тощо. Глобальне потепління є однією з ключових проблем у політичному дискурсі США та ЄС, крім того, ця проблема є об'єктом спекуляцій та навіть теорій змови.

Епідемії. На нашу думку, епідемії слід також відносити до екологічних явищ, адже їх спричиняють віруси та бактерії, що є частиною природи. За останні десятиліття декілька масштабних епідемій справили масштабний вплив на економіку та політику у світі. Серед них – грип («свинячий» та «пташиний»), SARS, MERS, Ебола та особливо COVID-19. Економічний спад, який спричинила остання пандемія, подекуди відчувається й досі. Окрім того, не слід забувати про ВІЛ та так звані **«забуті тропічні хвороби»**, які

принципово виліковні, але поширені там, де рівень розвитку медицини вкрай низький.

Глобальні ж соціально-економічні проблеми можна звести до наступних:

Демографічний вибух. Населення планети зростало протягом усієї історії, навіть під час Першої та Другої світових війн. У ХХ ст. рівень смертності (особливо дитячої) істотно знизився. Народжуваність же знижується повільно, що призводить до значного зростання населення низки країн світу. Майже всі розвинені постіндустріальні країни переживають демографічну кризу: їх населення зменшується та старішає, а якщо й зростає, то винятково за рахунок мігрантів. У той же час у багатьох країнах, що розвиваються, зростання населення є дуже швидким.

У табл. 4.1 наведемо чисельність населення деяких країн.

Таблиця 4.1

Населення країн, що розвиваються (станом на 2023 р.)

Країна	Населення (млн. осіб)	Примітки
Індонезія	279,5	Країна з найбільшим у світі мусульманським населенням
Пакистан	247,7	Країна з ядерною зброєю; імовірний противник Індії
Нігерія	230,8	Найбільш населена країна Африки
Бангладеш	167,2	Найбільш густонаселена серед великих країн
Ефіопія	116,5	72.7% робочої сили зайнято в сільському господарстві
Демократична Республіка Конго	111,9	Надзвичайно бідна країна з нерозвинутою інфраструктурою
Єгипет	109,6	Більша частина населення живе вздовж р. Ніл та в її дельті

Джерело: [2]

Ми навели приклади країн, населення яких істотно зросло за останні десятиліття. Сукупне населення навіть цих країн значно перевищує мільярд. Ще майже по 1,5 млрд людей живуть в Індії та Китаї. Загальна чисельність населення планети вже перевищує 8 млрд людей. Перенаселення у окремих країнах створює дефіцит благ, у т.ч. води, їжі, житла. Конфлікти за ресурси часто переростають у війни.

Збройні конфлікти. Після 1945 р. країни уникають прямого оголошення війни. Але це не означає відмову від сили та погрози силою як засобу міжнародної політики. У попередніх лекціях ми розглядали деякі приклади такої політики, втім, до політики з позиції сили вдаються численні держави, навіть невеликі. Конфлікти більшої або меншої інтенсивності спостерігаються в Африці та Азії. У Європі, окрім України, «вибухонебезпечними» є Придністров'я та Косово. Потенційно небезпечною може стати ситуація на Кіпрі. Збройні конфлікти – це не лише громадяни, вбиті через недалекоглядність та амбіції політиків. Це зруйнована інфраструктура (промислова та соціальна), порушені господарські зв'язки, замінована територія, несприятливий інвестиційний клімат. Країни, які пережили військові конфлікти, за нечисленними винятками, тривалий час борються з їх наслідками.

Окремою проблемою є загроза ядерної війни. Серед країн, які мають ядерну зброю, далеко не всі готові вирішувати конфлікти мирним шляхом.

Бідність. У будь-якій країні є люди, які з тих чи інших причин не можуть дозволити собі ті блага, які для оточуючих становлять стандартний набір споживання. Так, можна уявити європейця, який не має можливості (не бажання) купити автомобіль або смартфон, які доступні переважній більшості громадян ЄС. Це **відносна бідність**, неприємне явище, якого, тим не менш, не можна уникнути в ринковій економіці. Водночас в ЄС практично не знайти людину, яка не могла б дозволити собі соціальне житло, найпростішу їжу та одяг. Але такі люди є в інших країнах, і це **абсолютна бідність**, проблема, актуальна для сотень мільйонів людей у світі. Країни, наведені у таблиці 4.1., характеризуються великим відсотком людей, що перебувають у стані абсолютної бідності; у цих країнах поширені **голод та недоїдання**.

Злочинність. У глобальному світі злочинність також глобалізується. Мафіозні групи, наркокартелі, торговці людьми, особливо кіберзлочинці – всі вони використовують «з користю» ті блага, які надає глобальний світ. Особливо це стосується глобального тероризму, який не має кордонів. Міжнародні терористичні групи та терористи-одинаки з легкістю долають кордони та атакують цивільні об'єкти. Теракт у Ніцці (2016 р.) є прикладом того, як інструментом теракту може стати цивільний об'єкт (автомобіль). Терористи завдають ударів раптово, намагаючися залякати якомога більше людей: залякування є самою сутністю терору.

Політичні проблеми. Діяльність політичних акторів є окремою проблемою сучасного світу. Ми бачимо велику кількість диктаторських режимів, які намагаються діяти всупереч здоровому глузду. Існує чимало релігійних фанатиків, які отримують політичну владу (ХАМАС у Секторі Газа, «Талібан» в Афганістані, хусити в Ємені). Такі режими часто непередбачувані, крім того, вони створюють осередки нестабільності в різних регіонах світу. Права та свободи людей за таких режимів системно порушуються.

4.2. Вирішення екологічних проблем: європейська та американська візії

Екологічні проблеми визнаються важливими та актуальними практично всіма державами світу, як демократичними, так і ні. Не залишається осторонь і Європа. Ще у Середньовіччі указами монархів було обмежено спалення вугілля в містах та створено окремі природохоронні зони, здебільшого, ліси, у яких заборонялося вести господарську діяльність та полювати. Розвиток промисловості вимагав нових обмежень, які вводилися у XIX ст. у багатьох країнах Європи.

Перші кроки з охорони довкілля було зроблено Європейською Спільнотою у 1972 р. із прийняттям першої з чотирьох послідовних програм дій, що ґрунтувалися на вертикальному та секторальному підходах до розв'язання екологічних проблем. Дані програми діяли з 1972 по 1992 р. У період реалізації цих програм у рамках Спільноти було прийнято близько 200 нормативно-правових актів,

спрямованих на обмеження забруднення довкілля та запровадження мінімальних стандартів щодо збирання та утилізації відходів, забруднення води та повітря [3]. Так, у 1984 р. Європейським економічним співтовариством було ухвалено Рамочну директиву з питань повітря (Air Framework Directive).

Вже після створення ЄС, у 1993 р., було ухвалено П'яту програму дій Спільноти щодо довкілля. Згідно з цією програмою, запроваджувалися принципи європейської стратегії добровільних дій на 1993-2000 рр. Крім того, було започатковано «горизонтальний» підхід Спільноти до вирішення проблем екології (увага приділяється всім випадкам забруднення довкілля).

У 2012 р. Єврокомісія представила нову Програму дій Союзу з охорони навколишнього середовища до 2020 р., яка проходила під гаслом: «Жити добре в межах можливостей нашої планети». Дана Програма була спрямована на підвищення екологічної сталості в Європі та перетворення ЄС на інклюзивну і сталу «зелену» економіку [4, с. 578].

У 2019 р. було ухвалено **European Green Deal** (Зелений пакт для Європи). Він покликаний трансформувати ЄС у сучасну, ресурсно-ефективну та конкурентноспроможну економіку, що включає:

- відмову від викиду парникових газів до 2050 р.;
- економічне зростання, не пов'язане з використанням ресурсів;
- недопустимість залишення осторонь жодної людини чи місця [5].

У 2023 р. Єврокомісією було запропоновано план з підвищення ефективності та стійкості вантажоперевезень у ЄС. Це може сприяти скороченню транспортних викидів на 90% до 2050 р. Заходи включають покращення управління залізничною інфраструктурою, надання нових стимулів для використання вантажівок з низьким рівнем викидів, а також загальну методологію з розрахунку викидів парникових газів для компаній-вантажоперевізників [6].

У США також приділяють значну увагу вирішенню глобальних екологічних проблем. Ще в 1916 р. **В. Вільсон** створив Службу національних парків США. У 1970 р. президент **Р. Ніксон** підписав

National Environmental Policy Act (Закон про національну політику в галузі довкілля). У 1971 р. було створено EPA (Агентство з охорони довкілля). У 1980 р. Конгрес прийняв Закон про комплексне реагування на довкілля, компенсації та відповідальність. Втім, у 1982 р. адміністрація **Р. Рейгана** скоротила фінансування EPA [7].

У 1990-х роках., із плином глобалізації, світове співтовариство почало шукати можливості об'єднання зусиль у боротьбі з глобальними проблемами. Так, у 1997 р. було підписано **Кіотський протокол**, згідно з яким країни-підписанти зобов'язувалися дотримуватися квот на викиди парникових газів (але допускається торгівля квотами). При цьому США стали єдиною з великих країн, які підписали, але не ратифікували протокол. Втім, у 2002 р. адміністрація **Дж. Буша** виступила з програмним документом «Чисте небо та ініціативи у сфері глобальної зміни клімату» [8]. Втім, закон, який би втілював у життя дану ініціативу, не був прийнятий Конгресом. У той же час багато корисних ініціатив реалізуються на рівні штатів.

Досить значну увагу проблемам екології приділяла адміністрація **Б. Обами**. У 2015 р. президент США визнав, що США як найбільша економіка світу і другий за обсягами виробник промислових газів не тільки визнає свою роль у створенні проблеми глобального потепління, але й бере на себе частину відповідальності за її вирішення [9]. Ці слова пролунали напередодні підписання важливого документа – **Паризької угоди**. Згідно з документом, сторони домовилися утримувати приріст глобальної середньої температури набагато нижче 2°C відносно доіндустріального рівня та докладати зусиль щодо обмеження зростання температури до 1,5°C [10].

Позиція адміністрації **Д. Трампа** щодо Паризької угоди була скептичною. У 2019 г. держсекретар США М. Помпео оголосив про початок процедури виходу з угоди, зазначивши, що США досягли значних успіхів в аспекті скорочення будь-яких викидів в атмосферу, назвавши Паризьку угоду несправедливим економічним тягарем для країни [11]. При цьому республіканці приділяли увагу охороні довкілля, свідченням чому є численні нормативно-правові акти, зокрема, виконавчий указ «Політика

щодо океану з метою розвитку економічних, безпекових та екологічних інтересів США» (2018 р.) [12].

Серед представників Республіканської партії США поширене заперечення антропогенного впливу на глобальне потепління

Адміністрація **Дж. Байдена** повернула США до Паризької угоди. У квітні 2021 р. вона ж організувала в Білому домі міжнародний саміт із питань клімату. Мільярдер та філантроп Б. Гейтс у 2021 р. досяг домовленості з президентом Єврокомісії У. фон дер Ляєн щодо того, що його проєкт **«Breakthrough Energy»** сприятиме залученню 820 млн євро на потреби охорони довкілля протягом 2023-2027 рр. [13].

4.3. Соціально-економічні проблеми та участь ЄС та США в їх вирішенні

Як було сказано вище, соціально-економічні проблеми становлять значну загрозу глобальній безпеці. Вони, як і екологічні, потребують комплексного вирішення та передбачають участь усіх учасників міжнародних відносин. Але є й особливості: прояви цих проблем часто залежать від конкретного регіону чи країни, що вимагає особливого підходу.

Так, **демографічна проблема при більш детальному розгляді не зводиться безпосередньо до демографічного вибуху**. Він спостерігається, як ми зазначили вище, здебільшого в бідних країнах. У той же час у країнах Європи спостерігається старіння населення, зменшення частки працездатного населення. Світовий досвід свідчить, що демографічна політика є суто національною. Ніякий глобальний орган чи організація не можуть регулювати чисельність населення у конкретній країні (такі ідеї висловлюються переважно прибічниками різноманітних теорій змови). А національні уряди також навряд чи можуть істотно впливати на народжуваність. Відтак, необхідно виходити з того, що

демографічні процеси детерміновані соціально, відтак, держава майже не може на них впливати. Депопуляція особливо помітна в східних та південних країнах ЄС через низьку народжуваність та міграцію в інші країни ЄС [14].

Подібна проблема спостерігається і в США, де населення також старішає, а зростання чисельності відбувається за рахунок міграції. Американські аналітики виходять з того, що державний сектор може допомагати повертати людей похилого віку до категорії працездатних за допомогою політичних змін, таких як зменшення податків на заробітну плату для людей похилого віку, або змінивши правила медичного обслуговування та страхування для літніх громадян США [15].

Проблема збройних конфліктів також посідає важливе місце у політичному дискурсі, як європейському, так і американському. В обох регіонах, як у ЄС, так і у США та Канаді виходять з того, що необхідно дбати про міжнародну безпеку (в тому вигляді, в якому вони це розуміють). Ці країни декларують боротьбу за демократію та права людини. Здебільшого вони засуджують збройні конфлікти, але іноді самі ініціюють збройні втручання у справи інших держав. Ми вже згадували війну в Югославії, де країни Європи та Північної Америки разом виступили проти режиму Мілошевича, який мав навіть не в рази, а на порядки менші сили, ніж коаліція. США застосовують політику з позиції сили в Іраку, Афганістані, Лівії тощо. При цьому слід відзначити, що ***США та ЄС засуджують збройну агресію Росії проти України та ХАМАС проти Ізраїлю.***

Проблема бідності також не залишається поза увагою як у США, так і в ЄС. Зокрема, з метою подолання бідності ЄС виробив такі пріоритетні напрями діяльності:

- зміцнення зв'язку між соціальним захистом, освітою та навчанням через активну політику зайнятості;
- модернізація системи соціального захисту, забезпечення її стабільності, адекватності та доступності для всіх;
- усунення перешкод у доступі до освіти та перепідготовки на всіх етапах людського життя (незалежно від віку);
- допомога сім'ям у боротьбі з дитячою бідністю;

– забезпечення гідного житла для вразливих груп, розробка комплексних підходів до боротьби з безпритульністю;

– покращення доступу до якісних послуг у сфері охорони здоров'я, соціальних послуг, транспорту, нових інформаційно-комунікативних технологій;

– усунення гендерної дискримінації, стимулювання соціальної інтеграції осіб з особливими потребами, а також етнічних меншин та мігрантів;

– запобігання надмірній заборгованості громадян [16, с. 11-12].

В **Ірландії** у 1999 р. було створено «Equality Authority» (відомство з питань рівності), основна мета якого полягає у зниженні рівня дискримінації за дев'ятьма показниками, включаючи гендер, орієнтацію, політичні та релігійні переконання тощо. Серед інструментів впливу вона використовує громадську освіту та судові позови проти роботодавців та надавачів послуг, які практикують дискримінацію [17, с. 133].

В **Італії** поширена нерівність у доходах на регіональному рівні, між відносно багатією Північчю та відносно бідним Півднем. Ще за часів одного з урядів С. Берлусконі було запроваджено так звану «Carta Acquisti», дебетову картку із регулярними виплатами, основним призначенням якої була підтримка непрацюючих людей. Схожу соціальну політику продовжив уряд М. Монті, а в 2015 р. уряд М. Ренці, продовжуючи політику своїх попередників щодо боротьби з бідністю, створив Фонд боротьби проти бідності та соціальної ексклюзії [18].

Політики США, як республіканці, так і демократи, також приділяють значну увагу проблемі бідності. Так, піклування про права людей на медичне обслуговування втілюється в реформі **«Obamacare»**. Взагалі у США значна частка соціальної сфери лежить на урядах штатів та на соціально відповідальному бізнесі. Вже згадуваний фонд Б. Гейтса реалізує програми в наступних сферах:

- програма із забезпечення гендерної рівності (програма спрямована на надання жінкам та дівчатам в Африці та Південній Азії можливостей для підтримки здоров'я, працевлаштування та лідерства у громадах);



Президент США Б. Обама підписує закон про реформу системи охорони здоров'я

- проблема глобального розвитку (покращення продукції, пов'язаної із забезпеченням охорони здоров'я, та збільшення рівня доступу людей до медичного обслуговування);
- глобальне зростання та можливості (забезпечення впровадження інновацій та сталого економічного розвитку);
- глобальне здоров'я (зменшення дитячої смертності, недопущення поширення інфекційних хвороб, зменшення нерівності в доступі до медицини);
- глобальна політика та підтримка (створення стійких партнерських зв'язків та вплив на сучасний міжнародний порядок денний);
- програма власне для США (забезпечення рівних можливостей для громадян США незалежно від їх раси, гендеру, етнічної належності, величини доходу тощо) [19].

Таким чином, ЄС та США приділяють значну увагу вирішенню глобальних проблем, до чого залучені як власне держави, так і комерційні структури й неприбуткові організації. Розвинене громадянське суспільство у Європі та США сприяє скоординованим діям із подолання наслідків глобальних проблем. При цьому самі проблеми та способи їх вирішення залишаються предметом політичних дискусій.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Чи могли глобальні проблеми виникнути в Середньовіччі? Чому?
2. Чому народжуваність у країнах Східної Європи (у тому числі в Україні) є однією з найнижчих у світі?
3. Якими є причини абсолютної бідності?
4. Охарактеризуйте особливості сприйняття глобального потепління політичними елітами США та ЄС.

5. Спрогнозуйте можливості вирішення глобальних проблем до 2050 р.

Список використаної літератури

1. Air pollution data portal. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/data/gho/data/themes/air-pollution>

2. The World Factbook. CIA. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/>

3. Політика ЄС у сфері охорони довкілля. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2971

4. Шабардіна Ю.В. Екологічна політика Європейського Союзу в контексті посилення інтеграційних процесів в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 3. С. 576-579.

5. The European Green Deal. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

6. Transport and the Green Deal. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/transport-and-green-deal_en

7. Environmental policy in the United States. Ballotpedia. The Encyclopedia of American Politics. URL: https://ballotpedia.org/Environmental_policy_in_the_United_States

8. President Announces Clear Skies & Global Climate Change Initiatives. The White House. President George W. Bush. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/02/20020214-5.html>

9. Обама: жодна держава не має імунітету від наслідків зміни клімату. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27398320.html>

10. Paris Agreement. UNFCCC. URL: https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf

11. US tells UN it is pulling out of Paris climate deal. USA Today. URL: <https://www.usatoday.com/story/news/politics/2019/11/04/paris-climate-deal-mike-pompeo-submits-formal-notice-us-withdrawal/4159493002/>

12. The Trump Administration's Environmental Accomplishments. Trump White House - National Archives. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp->

[content/uploads/2021/01/210114-Final-Accomplishments-Document.pdf](#)

13. Accelerating the Deployment of Emerging Climate Technologies in the EU. Breakthrough Energy. URL: <https://breakthroughenergy.org/our-work/catalyst/eu-catalyst-partnership/>

14. How to tackle population decline in Europe's regions? European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20210414-STO02006/what-solutions-to-population-decline-in-europe-s-regions>

15. США зіштовхнулися з новою демографічною проблемою – FT. Дзеркало тижня. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/ssha-zishtovkhnulisja-z-novoju-demografichnoju-problemoju-ft.html>

16. Клевчик Л.Л. Шляхи подолання проблеми бідності в сучасних глобалізаційних умовах. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2018. № 11(39). С. 9-13.

17. Kirby P. Development strategies, social policy and poverty reduction: lessons from Ireland. Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales. 2007. No. 8, pp. 127-142.

18. Maino F., Tommaso C. Fostering Policy Change in Anti-Poverty Schemes in Italy: Still a Long Way to Go. Social Sciences. 2022. 11:327. URL: <https://doi.org/10.3390/socsci11080327>

19. Our work. Gates Foundation. URL: <https://www.gatesfoundation.org/our-work#jump-nav-anchor1>

Тема 5. Європейська система регіональної безпеки в умовах багатополярності

Питання, які розкривають зміст теми

5.1. Європейська безпека: концептуалізація поняття та основні виклики

5.2. Діяльність ЄС у контексті забезпечення антитерористичної безпеки

5.3. Європейська система безпеки в контексті загрози з боку Росії

У першому розділі ми розглянули основні аспекти поняття безпеки, що є її сутнісними характеристиками та чим вона відрізняється від небезпеки. Кожна людська спільнота намагається підвищити рівень безпеки середовища, в якому живуть її члени. Це стосується міста, регіону, держави, відтак, безпекова політика властива й ЄС.

Ми звикли до того, що питання безпеки в Європі – це перш за все прерогатива НАТО. Але варто згадати статтю 42.7 Договору про ЄС, яка передбачає надання допомоги державами-членами країні ЄС, що зазнала збройної агресії на своїй території, всіма наявними засобами. Це один з прикладів юридичного втілення ідеї європейської безпеки.

Ми маємо розглянути, яким чином ЄС намагається відповісти на виклики власній безпеці та власне які виклики є найактуальнішими у 2020-ті роки.

5.1. Європейська безпека: концептуалізація поняття та основні виклики

Спільна політика безпеки та оборони дозволяє ЄС відігравати провідну роль у миротворчих операціях, запобіганні конфліктам та зміцненні міжнародної безпеки. Це невід’ємна частина комплексного підходу ЄС до врегулювання кризових ситуацій із використанням цивільних і військових сил.

Дипломатія, гуманітарна допомога, співпраця в галузі розвитку, боротьба зі зміною клімату, права людини, економічна підтримка та торговельна політика є частиною набору інструментів ЄС для підтримки глобальної безпеки та миру. Ці інструменти використовуються в комплексі, їх пристосовують до конкретних обставин та умов, що змінюються [1].

Контури безпекової політики ЄС простежувалися ще у 1990-ті роки, але у **2009 р.** вона інституціонувалася за **Лісабонським договором** як Спільна зовнішня та безпекова політика (CSDP). Було створено посаду Верховного представника ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки; першою на посаді стала К. Ештон.

ЄС відіграє провідну роль у миротворчих операціях, запобіганні конфліктам і зміцненні міжнародної безпеки. Це невід'ємна частина комплексного підходу ЄС до врегулювання кризових ситуацій із використанням цивільних і військових сил. ЄС уже провів понад 37 закордонних операцій, використовуючи цивільні та військові місії й операції в кількох країнах Європи, Африки та Азії. Станом на сьогодні існує 21 поточна місія та операція під егідою CSDP, 12 з яких є цивільними та 9 військовими [2].

Під егідою ЄС **створено EEAS (Європейську службу зовнішніх зв'язків)**. У свою чергу, в рамках EEAS існує департамент кризового реагування, які складається з наступних підрозділів:

1. Відділ планування та роботи з відповідями на кризи
2. Ситуаційна кімната ЄС
3. Консульський кризовий менеджмент [3].

Варто відзначити Кризову платформу ЄС, яка в залежності від конкретної кризи залучає до співпраці різні інституції та підрозділи, у тому числі Військовий штаб ЄС [3].

Військовий штаб ЄС (EUMS) є органом, що здійснює військову експертизу в рамках Європейської служби зовнішніх зв'язків (EEAS). Роль EUMS полягає в забезпеченні раннього попередження та оцінки ситуації, а також у стратегічному плануванні, розробці комунікаційних та інформаційних систем,

розробці концепції, навчанні та тренуванні, а також підтримці партнерських відносин.

Станом на початок 2024 р. Військовий штаб ЄС працює під прямим керівництвом Високого представника Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Ж. Борреля. Можна сказати, що ця інституція прагне бути військовою складовою ЄС, адже військові можуть бути залучені до запобігання кризовим ситуаціям, реагування на них та управління ними: від підтримки гуманітарної допомоги, цивільного захисту, реформування сектору безпеки, стабілізації та евакуації громадян до більш складних військових операцій, таких як підтримання миру та примус до миру. Військовий штаб ЄС доповнює дипломатичні важелі ЄС, тому що разом з державами-членами він гарантує здатність ЄС діяти у військовій сфері [4].

Молдавський вчений В. Урсу виокремлює політичні, економічні, соціальні та політичні загрози європейській безпеці [5].

Спробуємо окреслити виклики європейській безпеці:

1. **Екологічна** (вона була детальніше окреслена в рамках теми 4);
2. **Демографічна** (старіння населення, переважання кількості непрацездатних громадян над кількістю працездатних);
3. **Енергетична** (залежність від імпортних енергоносіїв, проблеми із запровадженням відновлюваних джерел енергії);
4. **Соціально-економічна** (безробіття, злочинність, нелегальна міграція тощо);
5. **Політична** (радикалізація політичного дискурсу, наростання ксенофобських настроїв, делегітимація політичних інститутів).

5.2. Діяльність ЄС у контексті забезпечення антитерористичної безпеки

Однією з наймасштабніших загроз для європейської цивілізації (і для всього світу) є **тероризм**. Його слід відрізнити від державного терору, оскільки останній – це політика влади, спрямована на залякування громадян (терор якобінців, більшовиків, нацистів тощо). Тероризм же є способом боротьби для

тих, хто не має владних повноважень. Це явище не є продуктом глобального світу, воно виникло давно та було пов'язане з боротьбою за владу. Ще у давні часи на Близькому Сході римлянам протистояли сикарії, у Середньовіччі в ісламських державах існували асасіни, яких можна вважати терористами тих часів. Тероризм як організована діяльність з'являється практично одночасно з індустріальним та масовим суспільством. У XIX ст. європейські терористи (здебільшого анархісти) «спеціалізувалися» на вбивствах коронованих осіб, дворян, чиновників. У 1914 р. терористичний акт проти австрійського ерцгерцога став поштовхом до Першої світової війни. Також поширювалися антиколоніальні терористичні рухи (в Ірландії такий рух набув значних масштабів).

Тероризм передбачає залякування великих груп людей заради досягнення політичних та інших цілей

У XX ст. у якості побічного продукту глобалізації виникає **міжнародний тероризм**. Сучасні терористичні групи не потребують розміщення всіх своїх ресурсів на території однієї держави. Яскравим прикладом є західнонімецькі терористи з RAF, які кооперувалися з палестинськими терористами. На межі XX-XXI ст. основним джерелом загроз став ісламський фундаменталізм, який використовує, серед інших, терористичні методи.

Організація «Аль-Каїда» стала однією з найпотужніших ісламістських організацій. У Європі вона була причетна до низки терактів, зокрема, у Мадриді 2004 р. та Лондоні 2005 р. У 2010-х роках про себе заявила організація «Ісламська держава», бойовики якої влаштували напад на реакцію видання «*Charlie Hebdo*» в 2015 р., на аеропорт Брюсселя та на громадян на набережній Ніцци у 2016 р., теракт на стадіоні Манчестера в 2017 р. та багато інших акцій.

Усе вищевикладене актуалізує проблему боротьби з тероризмом.

Ще у 2003 р. Європейський Союз прийняв **Європейську стратегію безпеки**, в якій тероризм було визнано однією з найбільших загроз європейській безпеці. У документі йдеться про те, що Європа є не лише мішенню, а й базою для терористів. Це дійсно так: сучасний тероризм використовує засоби ураження, які знаходяться на території країни-жертви, більше того: виконавці терактів часто мають громадянство цієї ж країни (як-от брати Куаши, які вчинили напад на редакцію «*Charlie Hebdo*»). У цьому ж документі було вказано на необхідність тісної співпраці між усіма організаціями, відповідальними за безпеку держав-членів, і судовою системою. Європейська



Акція на підтримку журналу «*Charlie Hebdo*» та свободи слова у м. Стамбул (Туреччина)

стратегія безпеки являла собою підсумок багаторічної роботи зі зміцнення та покращення безпекової ситуації. У 2004 р. була прийнята Декларація про боротьбу з тероризмом, у якій було підведено підсумки ініціатив у боротьбі з тероризмом та визначено напрямки подальших дій [6, с. 69].

Серед сучасних документів слід виділити **Директиву Європейського Парламенту і Ради ЄС 2018/843**. У ній, зокрема, йдеться про зростання конвергенції між організованою злочинністю та тероризмом. Директива містить обґрунтовані побоювання щодо фінансування терористичної діяльності, у тому числі у віртуальних валютах: анонімність таких валют уможливорює їх потенційне протиправне використання у злочинних цілях [7].

Важливу роль у попередженні злочинних, зокрема, терористичних дій відіграє **Європол**, який використовує сучасні та різносторонні методи для боротьби із злочинністю. Цікаво: як міжнародне поліцейське агентство, Європол з самого початку прагнув співпрацювати з країнами та організаціями, які не є членами Союзу. В даний час Європол має партнерські угоди з 22 країнами, що не входять до ЄС [8, с. 716].

Існує також Мережа із запобігання радикалізації (Radicalisation Awareness Network або RAN), яка об'єднує практиків, які щоденно працюють з людьми, які можуть бути (або вже є) радикалізованими. З 2011 р. мережа залучила понад 6 тис. практиків з усіх країн ЄС [9]. Існує робоча група RAN HEALTH, яка керується соціальною моделлю запобігання злочинам, в тому числі за допомогою цілеспрямованої роботи з людьми з нестабільною психікою [10].

5.3. Європейська система безпеки в контексті загрози з боку Росії

2022 р. відкрив нову, на жаль, драматичну сторінку в історії європейської безпеки. Втім, уважний дослідник звертає увагу на те, що війна Росії проти України триває з 2014 р. При ще більш детальному розгляді можна побачити, що Росія вдавалася до збройної агресії та інтервенції раніше (Ічкерія, Молдова, Грузія, Сирія). Нарешті, розглядаючи історичну ретроспективу, можна побачити, що державні утворення, які були розташовані на тій території, практично завжди несли потенційну загрозу західному світу. У той же час останній також намагався у той чи інший спосіб колонізувати чи взяти під контроль землі східних слов'ян та, згодом, території держав, які на них розташовувалися.

Велике князівство Московське почало стрімко розширювати свою територію, анексувавши порівняно демократичний для своїх часів Новгород та низку інших держав. Воно трансформувалося в Московське царство, яке воювало проти Польщі, Литви, Швеції, Туреччини, тюркських ханств. Російська імперія, створена на початку XVIII ст., вже стала однією з найбільших держав тогочасного світу, підкоривши та анексувавши історично європейські території, що належали західній цивілізації: частину Польщі, країни Балтії, Фінляндію. Коли ми вивчаємо історію Російської імперії за підручниками та літературними творами, нам може здаватися, що це була майже європейська країна: західний одяг, архітектура, вивчення французької мови та західної філософії. Але не слід забувати, що більша частина людей не вміли читати й писати, мали дуже примітивний світогляд, а їх знання здебільшого обмежувалися суто практичними навичками. У цілому

ж Російська імперія, незважаючи на певні союзи з західними державами, була антагоністом Заходу, намагалася протиставити себе своїм сусідам, що спостерігалось майже постійно. Колонізація країн Центральної Азії мало чим відрізнялася від хижацьких колоніальних захоплень, що їх проводили Англія, Франція, Бельгія, Німеччина. Але у XX ст. колоніальні імперії розпалися, від Османської до Британської. Росія ж «переформатувалася» в СРСР та продовжила загарбницьку, відверто антизахідну політику, заради чого було укладено навіть пакт Молотова – Ріббентропа. Вторгнення СРСР в Афганістан, підтримка арабських терористів, придушення демократичних перетворень у Чехословаччині – усе це прояви імперської політики СРСР.

Після розпаду СРСР з'явилися певні сподівання на демократизацію Росії. Президент Б. Єльцин не використовував імперську риторику та формально не мав претензій до колишніх республік СРСР. Але саме за його правління від Грузії було відторгнуто Абхазію та Південну Осетію, від Молдови – Придністров'я. В усіх зазначених регіонах до влади було приведено маріонеткові проросійські режими. Також саме Єльциним було розпочато війну проти Ічкерії, яка проголосила незалежність. При цьому у самій Росії не спостерігалось масових репресій проти населення.

Встановлення у 2000-х рр. персоналістської автократії на чолі з В. Путіним спочатку не викликало реальних побоювань на Заході. Політична та ділова еліта Росії сприймалися у європейських країнах досить охоче, враховуючи мільярдні інвестиції. Крім того, європейські країни, перш за все, Німеччина, залежали від поставок російського газу (будівництво газогонів через Балтику активно любивав Г. Шредер).

У 2007 р. пролунала сумнозвісна **«Мюнхенська промова»** В. Путіна, у якій він звинуватив Захід у недружній політиці та нехтуванні принципами міжнародного права. Ця промова багато ким сприймалася як початок нової «холодної війни». Наступні події показали, що такий погляд є близьким до реального стану справ.

Росія будує свою політику багато в чому на розхитуванні та дестабілізації політичної ситуації в інших державах. Як уже зазначалося, Придністров'я контролюється проросійським

маріонетковим режимом. Це потенційно ускладнить європейську та євроатлантичну інтеграцію Молдови. У країнах Балтії проросійські сили та громадяни Росії іноді влаштовують провокації, як-от у 2007 р. під час демонтажу пам'ятника радянському солдату в Естонії.

У 2018 р. на території Великої Британії стався замах на колишнього російського шпигуна С. Скрипаля. Вважається, що теракт організували російські спецслужби. А у 2016 р. Росію звинуватили у спробі організації перевороту в Чорногорії. Російські хакери також часто втручаються у європейські комп'ютерні мережі. У 2023 р. росіяни сприяли потраплянню на територію Фінляндії нелегальних мігрантів.



Російський пропагандист Дмитро Кисельов погрожує використанням ядерної зброї

Не можна оминати увагою й погрози офіційних осіб та пропагандистів Росії. Численні погрози ядерними ударами по європейських містах, обіцянки захоплення територій країн Балтії, Польщі тощо часто не

сприймаються всерйоз. Але російська пропаганда працює і більш м'яко, наприклад, через пропагандистський канал *RT*. Це сприяє поширенню російських наративів стосовно конфлікту в Сирії, де Росія підтримує чинного президента Б. Асада, та Україні, де очевидно є пряма агресія. Один з «улюблених» сюжетів російської пропаганди: Європа замерзає без російського газу (слід зазначити, що переважна частина населення Європи живе у кліматі, де взимку тримається досить тепла погода). Деякі політичні діячі (як українські, так і європейські) вказують на російську загрозу навіть в особі деяких євроскептичних діячів, хоча, на нашу думку, не слід перебільшувати вплив Росії, а потрібно, навпаки, дотримуватися принципів реалізму та об'єктивності в дослідженні загроз безпеці.

Через бізнесові інтереси політичні кола Німеччини, Австрії та інших країн ЄС значною мірою потрапляють у залежність від російського керівництва, про що може свідчити «казус Шредера» та

наявність значної кількості політиків, які «розуміють Путіна». Так, за прикладом ексканцлера Німеччини, колишня очільниця МЗС Австрії К. Кнайсль отримала посаду члена ради директорів Роснафти. Подібні вияви політичної корупції не є випадковими й у середовищі політичних еліт інших європейських країн [11, с. 14].

Ідея про ефективність «маленьких переможних воєн» у момент, коли справи йдуть на гірше, поширена у колах російського політичного істеблішменту ще з часів імперії; ця ж тенденція продовжилася за радянських часів. Сучасна Росія починає агресію проти сусідніх держав на тлі зниження свого ВВП після періоду економічного зростання впродовж кількох попередніх років [12, с. 79].

Безумовно, російська політика є викликом для Європи.

Але можливо зменшити загрози, нейтралізувати шкідливі впливи диктатури. Просто зараз триває диверсифікація джерел енергоносіїв, переозброєння європейських армій. Фінляндія, країна, що десятиліттями не вступала у військові блоки, вступила до НАТО, наблизивши кордони альянсу до Санкт-Петербурга.

Спостерігається й протидія російській шовіністичній пропаганді.

У Європі виходить якісний медіапродукт, покликаний впливати на російськомовну аудиторію, як-от телеканал

«Настоящее время» та Youtube-канал «Bild на русском».

Завдяки діяльності спікерів, ведучих, журналістів, редакторів російськомовні глядачі дізнаються про злочини кремлівського режиму, проблеми, з якими зіштовхується політична



Програма «Статус» на Youtube-каналі «Bild на русском» (Німеччина)

еліта, репресії, які намагається замовчувати провладний російський пул. У часи «холодної війни» таким чином діяв «Голос Америки», що також переконував громадян СРСР у недоліках тоталітарної системи саме російською мовою. Російськомовний продукт пропонують також *BBC*, *Euronews*, *Deutsche Welle* та інші масмедіа. Це деякою мірою врівноважує спроби російських

пропагандистів впливати на зарубіжну аудиторію за допомогою англомовного контенту.

Ми маємо усвідомлювати, що за умов диктатури слід звертатися до громадян країни рідною мовою та у доступній формі пояснювати їм, наскільки вигіднішою та стійкішою є демократія, скільки користі вони матимуть після зміни політичного режиму.

Таким чином, сучасна Європа зіштовхується з цілою низкою викликів власній безпеці. Ці виклики багато в чому пов'язані з діяльністю терористичних груп та окремих недружніх держав. Втім, Європа постійно вдосконалює свої інститути та практики з метою мінімізувати ризики.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Дайте оцінку ефективності інститутів ЄС, що відповідають за безпеку.
2. У чому особливості сучасного міжнародного тероризму?
3. Чому політична еліта європейських країн тривалий час «не помічала» агресивної політики російського режиму та репресій усередині Росії?
4. Чому є важливим протистояти російській пропаганді в Європі?
5. Чи залежить експансіоністська політика Росії від владної еліти? Обґрунтуйте свою думку.

Список використаної літератури

1. What we do: policies and actions. European Union. External Action. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/what-we-do-policies-and-actions-0_en
2. Missions and Operations. European Union. External Action. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/missions-and-operations_en
3. Crisis Management and Response. European Union. External Action. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/crisis-management-and-response_en

4. The European Union Military Staff (EUMS). European Union. External Action. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-union-military-staff-eums_en

5. Ursu V. Analysis of key threats to European security and the Republic of Moldova. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 377-381.

6. Чернадчук Т.О., Березовська В.О. Політика Європейського Союзу щодо боротьби з тероризмом: аналіз законодавства Європейського Союзу та деяких національних антитерористичних програм. Правова держава. 2022. № 48. С. 66-76.

7. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018 / 843 від 30 травня 2018 р. Міністерство фінансів України. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0_\(%D0%84%D0%A1\)_2018_843.pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0_(%D0%84%D0%A1)_2018_843.pdf)

8. Моїсєєва Є.О., Латишева М.О., Шалупня К.С. Діяльність Європолу та співпраця з Україною. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 4. С. 714-717.

9. Migration and Home Affairs. European Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalisation-awareness-network-ran/about-ran_en

10. Melhuish F., Health-Kelly Ch. Fighting terrorism at the local level: the European Union, radicalisation prevention and the negotiation of subsidiarity. European Security. 2022. Vol. 31. Issue 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09662839.2021.2009458>

11. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Дестабілізація Європи: гібридна війна РФ. Стратегічна панорама. 2021. № 1-2. С. 5-29.

12. Кузьмінов С.В., Геращенко С.О., Мішина В.О. Макроекономічне підґрунтя російської агресивності. Академічний огляд. 2022. № 1 (56). С. 74-83.

Тема 6. Міжнародна діяльність політичних еліт Європи. Євроскептицизм

Питання, які розкривають зміст теми

6.1. «М'який вплив» європейських країн у регіонах світу: Африка, Азія, Латинська Америка

6.2. Дипломатія ЄС у рамках Східного партнерства

6.3. Євроскептицизм: економічний та політичний виміри

Безпека Європи багато в чому залежить від успішної зовнішньої політики. Історія знає дуже багато конфліктів, які почалися через невдалі дії дипломатів різних країн. Але ми не знаємо, скількох воєн людство уникнуло через успіх дипломатії. Підтримка дружніх чи хоча б нормальних відносин з іншими країнами – це природня практика XXI століття, той базовий сценарій, якому повинні слідувати політики.

Європейський Союз як наддержавне утворення виник у процесі поглиблення співпраці країн, які мали тривалий досвід воєн одна з одною. Відповідно, мир та безпека є базовими цінностями, які реалізує ЄС у процесі здійснення зовнішньої політики. Це відображено навіть у посаді Верховного представника Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки. Міжнародна діяльність політичних еліт Європи є ключовою у самій філософії європейської інтеграції.

6.1. «М'який вплив» європейських країн у регіонах світу: Африка, Азія, Латинська Америка

Африканський вектор є важливим у європейській дипломатії. Відомо, що майже всі африканські країни були колоніями європейських держав. Після деколонізації зв'язки з метрополіями в основному зберігалися. Крім того, нові уряди країн Африки в основному підтримують контакти з Європою.

Партнерство «Африка – ЄС» є офіційним політичним каналом для відносин ЄС з Африкою. Африканський Союз є політичним партнером ЄС на рівні континенту.

Африканський Союз був створений у 2002 р. та включає 55 країн-членів

Штаб-квартира Африканського Союзу розташована в Аддис-Абебі (Ефіопія).

Крім спільних зустрічей високого рівня (тобто самітів, зустрічей між комісіями та зустрічей на рівні міністрів), які регулюють відносини, ЄС бере участь у діалогах з різними партнерами з метою просування взаємно погоджених пріоритетів.

Партнерство **«Африка – ЄС»** було засновано в 2000 р. на першому саміті в Каїрі та продовжує керуватися Спільною стратегією «Африка – ЄС», яка була прийнята на другому саміті «ЄС – Африка» в Лісабоні в 2007 р.

Дипломатія, гуманітарна допомога, співпраця в галузі розвитку, боротьба зі зміною клімату, права людини, економічна підтримка та торговельна політика є частиною набору інструментів ЄС для підтримки глобальної безпеки та миру. Ці інструменти використовуються в комплексі, їх пристосовують до конкретних обставин та умов, що змінюються [1].

У 2022 р. відбувся VI саміт **«ЄС – Африканський Союз»**, в рамках якого ЄС взяв на себе зобов'язання виділити 1,5 млрд євро для попередження конфліктів, підтримки ініціатив у сфері миру та безпеки на національному та регіональному рівнях в Африці на південь від Сахари [2].

Втім, говорячи про відносини Європи і Африки, слід зазначити, що часто ця співпраця гальмується через особливості політичних процесів у Африці. Політична нестабільність, корупція, неконтрольованість деяких територій унеможливають отримання країнами Африки допомоги в необхідних обсягах. Ми вже зазначали, що населення Африки зростає досить швидко, відтак, потрібно більше допомоги. У деяких країнах відбуваються заколоти, державні перевороти, громадянські війни. Так, у липні 2023 р. в Нігері відбувся державний переворот, після якого

військова хунта припинила поставки урану до Франції, яка, у свою чергу, дуже залежить від атомної енергетики. Криза навколо Нігеру розділила африканські країни: деякі визнали нову владу, у той час як інші відмовилися. Очевидно, що владу військових у Нігері визнали їх «колеги» з Буркіна-Фасо, де в 2022 р. також відбувся переворот. Слід зазначити, що такі недемократичні уряди у країнах Африки дуже часто орієнтуються на Росію у зовнішній політиці. Це, серед іншого, може дещо обмежувати їх співпрацю з ЄС.

Важливою є співпраця ЄС з країнами **Азії**. Так, протягом понад 40 років відбувається діалог між ЄС та АСЕАН [3]. Під час пандемії COVID-19 ЄС започаткував програму **«Team Europe»** для підтримки партнерів з АСЕАН. Програма залучала ресурси з ЄС, країн-членів ЄС та європейських фінансових інституцій. Було виділено понад 800 млн євро в якості грантів та позик для підтримки АСЕАН [4]. Важливою є співпраця з **Казахстаном**, країною, яка посідає особливе місце серед центральноазійських країн як за територією та населенням, так і за людським та економічним потенціалом. У 2015 р. між ЄС та Казахстаном було підписано Угоду про розширене партнерство та співробітництво (EPCA), яка вступила в силу в 2020 р. ЄС зараз є провідним торговельним

партнером Казахстану (на нього припадає 40% зовнішньої торгівлі країни) [5]. Президент Казахстану К.-Ж. Токаєв проводить регулярні зустрічі з колегами з країн Європи. Так, у листопаді 2023 р. Астану відвідав французький лідер Е. Макрон, результатом чого стало



Зустріч К.-Ж. Токаєва та Е. Макрона (2023 р.)

підписання низки важливих документів [6]. Серед іншого, було підписано міждержавну угоду про створення в Казахстані міжнародних шкіл та вивчення французької мови.

Про співпрацю ЄС з країнами **Латинської Америки** ми згадували в рамках теми 2. Додамо, що країни Латинської Америки та Карибського басейну (LAC) є третім за обсягом торговельним партнером ЄС, після США та Китаю. Угода про вільну торгівлю між ЄС та MERCOSUR – це запланований до підписання та реалізації проєкт, який поглибить співпрацю між регіонами [7]. Втім, деякі аналітики висловлюють побоювання щодо майбутнього співробітництва двох об'єднань після перемоги лібертаріанця Х. Мілея на президентських виборах в Аргентині. Стверджується, що це може статися через заперечення ним зміни клімату [8]. Втім, історія свідчить, що ЄС співпрацює навіть із країнами, які мають явні проблеми з демократією, а сучасна Аргентина такою країною не є.

6.2. Дипломатія ЄС у рамках Східного партнерства

Розширення ЄС обумовило появу нових сусідів об'єднання. У 2004 р. українські ЗМІ не без оптимізму заявляли, що відтепер Україна межує з Євросоюзом. У самому ЄС також розглядають можливості співпраці з пострадянськими країнами, які або межують з ЄС, або розташовані порівняно недалеко. Одним з проєктів залучення таких країн до співпраці є Східне партнерство.

Східне партнерство – зовнішньополітична ініціатива ЄС, яка поширюється на Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну

Східне партнерство передбачає можливість оновлення договірно-правової бази відносин ЄС із країнами-партнерами шляхом заміни угод про партнерство та співробітництво на угоди про асоціацію, створення поглиблених та всеохопних зон вільної торгівлі (ПВ ЗВТ), лібералізацію візового режиму між ЄС та державами-партнерами тощо [9].

Східне партнерство було започатковане в 2009 р. на саміті в Празі. Протягом наступних років країни-учасники досягли певних успіхів у реформах та розвитку у контексті своєї європейської

інтеграції, перш за все завдяки політиці ЄС. У рамках програми «20 Deliverables for 2020» ЄС підтримав понад 185 тис. малих та середніх підприємств, створивши або зберігши понад 1,65 млн робочих місць. Відзначаються також успіхи країн у боротьбі з корупцією: Вірменія, Грузія, Молдова та Україна ввели системи електронного декларування, а Азербайджан працює над введенням такої системи. Відзначаються також успіхи країн у боротьбі з домашнім насильством [10].

Майбутнє Східного партнерства залежить від спільного розуміння цінностей, які лежать в основі цього партнерства [11, с. 294]. Слід зазначити, що деякі країни-учасники мають істотні проблеми з демократією. Так, Азербайджан є персоналістською автократією, де влада фактично була передана у спадок ще в 2003 р. Крім того, розбудовуючи відносини з Вірменією та Азербайджаном, необхідно занурюватися у вкрай складний контекст протиріч між цими двома країнами. **У 1991-2023 рр. на території Азербайджану існувала невизнана Нагірно-Карабаська Республіка.** Зараз (станом на початок 2024 р.) триває мирне врегулювання, але існують численні фактори, що можуть звести нанівець усі спроби деескалації конфлікту.

При цьому Вірменія, країна, яка історично була близькою до Росії, демонструє дедалі більш виражену проєвропейську позицію. Так, прем'єр-міністр Н. Пашинян, виступаючи в Європарламенті у жовтні 2023 р. (через кілька тижнів після ліквідації провірменської Нагірно-Карабаської Республіки), заявив, що Вірменія очікує продовження співпраці з ЄС у напрямках реформування поліції, рятувальної служби, незалежної судової системи, реформи освіти та державного управління [12]. Можливо, ми спостерігаємо зміну зовнішньополітичного курсу Вірменії, що зумовить посилення позицій як ЄС, так і всього західного світу в кавказькому регіоні.

Фактично не діє співпраця ЄС із Білоруссю: у 2020 р. там відбулися президентські вибори, результати яких не були визнані Євросоюзом. При цьому європейські країни не відмовляються від контактів з Білоруссю, а міністр закордонних справ Угорщини П. Сійярто навіть зустрічався з О. Лукашенком в Мінську в 2023 р. Угорщина залишається єдиним членом Євросоюзу, який шукає

діалогу з Білоруссю та може розглядатися як посередник після того, як ЄС ввів санкції проти білоруських офіційних осіб [13].

У 2018 р. у Грузії було відкрито Європейську школу Східного партнерства, призначену для здобуття освіти кращими старшокласниками усіх шести країн [14]. У низці досліджень підкреслюється важливість освіти, зокрема, студентських обмінів, у формуванні європейської ідентичності у громадян країн, які не є членами ЄС. **Студентська мобільність сприяє поширенню європейських цінностей**: мова йде навіть про феномен *Erasmus generation* [15].

Таким чином, країни Східного партнерства відзначаються або деякими вадами демократичного розвитку (Молдова, Україна, Вірменія, Грузія), або ж наявністю персоналістської автократії (Білорусь, Азербайджан). Враховуючи політичні процеси сучасності та здатність автократій захищати себе від демократичних тенденцій, європейським діячам необхідно виходити з того, що демократичний транзит відбуватиметься або надзвичайно повільно, або не відбуватиметься взагалі протягом найближчих десятиліть.

6.3. Євроскептицизм: економічний та політичний виміри

Переглядаючи проєвропейські ресурси ліберального спрямування, можна скласти враження про внутрішню єдність ЄС, схвалення ідеї розширення об'єднання громадянами країн-членів та переконливе домінування демократичних цінностей у політичному дискурсі.

Втім, така думка дещо відрізняється від реального стану справ. Країни Європи дійсно в переважній більшості є стабільними демократіями. Але саме демократія є передумовою вільного політичного дискурсу, в якому беруть участь і не зовсім демократичні сили. Крім того, Євросоюз є досить неоднорідним об'єднанням. По-перше, туди входять 27 країн з різним історичним бекграундом. По-друге, у кожній з цих країн живуть носії різних цінностей. І ліберальна демократія, толерантність і плюралізм є ключовими цінностями далеко не для всіх.

Із самого початку існування ЄС існували групи інтересів, які не погоджувалися зі стратегією розвитку об'єднання. Більше того, існували й бізнеси, які не витримали конкуренцію на європейському ринку та були змушені закритися. Передача частини повноважень щодо прийняття рішень на наднаціональний рівень також влаштовує не всіх. Відповідно, існує явище євроскептицизму.

Євроскептицизм є сукупністю досить різномірних політичних течій, які об'єднані недовірою до ЄС чи окремих аспектів його розвитку

Варто зазначити, що не всі євроскептики бажають припинення існування Євросоюзу чи виходу певної країни з нього. Часто вони намагаються зберегти status quo, а саме зупинити розширення ЄС, не приймати нових членів, у тому числі й Україну.

Можна умовно виокремити поміркований та радикальний євроскептицизм. Помірковані євроскептики критикують та піддають сумніву певну діяльність ЄС, але в цілому готові до компромісу. Радикали ж виступають проти подальшого розширення ЄС, а в окремих випадках – і проти членства своїх країн у Союзі та навіть проти самого існування цього утворення [16, с 38]. Варто наголосити, що така класифікація все ж є досить умовною: серед угруповань усередині однієї політичної сили можуть бути як радикальні, так і помірковані представники. Інша класифікація євроскептиків є чіткішою: **поділ їх на ліві та праві сили.**

Прикладом правих євроскептиків є політична партія **«Національне об'єднання»** (колишній «Національний фронт») у Франції, яку характеризують як ультраправу, націоналістичну та популістську. Політична сила виступає за жорстке обмеження прийняття мігрантів та за захист традиційних французьких цінностей. Лідерка партії М. Ле Пен з розумінням поставилася до анексії Криму та засудила антиросійські санкції. Раніше М. Ле Пен підтримувала ідею виходу Франції з ЄС та зони євро, але потім скоригувала свою позицію щодо цього [17]. Нинішній лідер партії Ж. Барделля також виступає за зміцнення державної влади, захист від

міграції та відстоює право на ідентичність: Франція, на його думку, не повинна бути світовим готелем [18].

Взагалі антимігрантська риторика стала неабияк популярною після міграційної кризи середини 2010-х років, коли в Європу почали масово прибувати біженці та мігранти з країни Близького Сходу та Північної Африки. Їх поведінка часто відрізнялася від стандартів, прийнятих у країнах Європи, іноді вона була відверто протизаконною. Невдоволення корінних європейців мігрантами втілювалося у політичних програмах низки євроскептичних партій.



Зустріч М. Сальвіні з М. Пенсом (2019 р.)

Однією з них є італійська **«Ліга Півночі»**. Серед діячів, які репрезентують цю партію, слід зупинитися на М. Сальвіні. Цей переконаний євроскептик у 2018-2019 рр. обіймав посаду міністра внутрішніх справ Італії в уряді Дж. Конте після перемоги партії на

виборах у складі правої коаліції [19, с. 6-7]. Так звані «Декрети Сальвіні», прийняті в 2018 і 2019 рр., значно спростили депортацію нелегальних мігрантів та зменшили кількість легальних причин, з яких мігрантів можна пускати на територію Італії [20]. Щоправда, у 2020 р. ці жорсткі вимоги були дещо пом'якшені. Нинішній уряд Дж. Мелоні також не можна назвати толерантним до нелегалів.

Політична партія **«Альтернатива для Німеччини»** також виступає з євроскептичних позицій, наголошуючи на першочерговості вирішення саме проблем ФРН, а вже потім ЄС. Партія виступає проти неконтрольованого прийому мігрантів, допомоги слабким членам Єврозони на кшталт Греції, а також не підтримує антиросійські санкції. У серпні 2022 р. прибічники «Альтернативи для Німеччини» зібралися на мітинг біля Бундестагу, щоб висловити незадоволення зростанням цін. Один з лідерів партії Т. Хрупалла звинуватив уряд у тому, що він втягує

Німеччину в економічну війну проти Росії, та закликав до зняття санкцій [21].

У листопаді 2023 р. на парламентських виборах у Нідерландах перемогла ультраправа **Партія свободи**. Її лідер Г. Віддерс відомий своєю жорсткою антиісламською риторикою. Так, він порівнював Коран із книгою А. Гітлера «Майн кампф» [22]. Видання «Politico» відзначало його схвальні відгуки про російського президента, які, тим не менш, не завадили йому вважати вторгнення Росії в Україну помилкою [23].

Іншими правими євроскептиками є фінська партія **«Справжні фіни»**, угорська **«За кращу Угорщину»**, **«Австрійська партія свободи»**, партія **«Vox»** в Іспанії та інші.

Серед лівих сил та діячів у Європі також вистачає євроскептиків. Це **«Суріза»** (Греція), **«Союз Сару Вагенкнехт»** (Німеччина), **«Курс – соціальна демократія»** (Словаччина).

Остання у 2023 р. перемогла на парламентських виборах, а її лідер Р. Фіцо став прем'єр-міністром країни. Новим віцеспікером словацького парламенту став філософ-постмарксист Л. Блаха, який замінив у своєму кабінеті портрет президентки З. Чапутової



Л. Блаха прибирає прапор ЄС зі свого робочого кабінету

на портрет Че Гевари та прибрав прапор ЄС [24]. Більш наочної демонстрації євроскептичної позиції годі й чекати.

Таким чином, євроскептики здебільшого виступають проти посилення впливу європейських інституцій на процеси в окремих країнах, проти розширення ЄС, застерігають щодо небезпеки нелегальної міграції, а також не бачать Україну в складі ЄС та заперечують необхідність допомоги нашій країні. При цьому євроскептики – це політичні діячі, за якими стоять виборці, відповідно, вони агрегують та виражають думки частини населення. **Ми маємо з розумінням ставитися до різних поглядів, наявних у політичному дискурсі країн ЄС.**

Отже, слід зазначити, що політичні еліти Європи мали би бути єдиною силою, яка відстоює інтереси європейської спільноти у міжнародних відносинах. Але реальність свідчить, що така ідея є майже недосяжною, а серед європейських політиків поглиблюються протиріччя, у тому числі стосовно подальшого розширення ЄС. Економічні та соціальні негаразди сприяють зростанню популярності євроскептичних партій. Незважаючи на здебільшого негативне ставлення українського політичного істеблішменту до євроскептиків, ми маємо поважати вибір кожної європейської нації, адже політичний плюралізм та толерантність лежать в основі європейської інтеграції.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Поясніть основні причини створення системи зовнішньої політики ЄС.
2. У чому особливості відносин ЄС із країнами Африки?
3. Чи можна вважати Казахстан дружньою до ЄС країною? Обґрунтуйте свою думку.
4. У чому геополітична сутність Східного партнерства?
5. Чи можна називати всіх євроскептиків проросійськими політиками? Чому?
6. Окресліть причини популярності євроскептиків.
7. Уявіть себе громадянином Словаччини. Чи підтримали б Ви політичну програму Р. Фіцо? Чому?

Список використаної літератури

1. Africa and the EU. European Union. External Action. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/africa-and-eu_en
2. EU-AU Partnershep for Peace, Security and Governance. European Union. External Action. URL: <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/Factsheet%20-%20EU-AU%20Partnership%20for%20Peace%20Security%20and%20Governance.pdf>

3. Asia-Europe Meeting. European Union. External Action. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/asia_en#12087

4. The European Union and ASEAN. European Union. External Action. URL: https://www.eeas.europa.eu/asean/european-union-and-asean_en#2627

5. The European Union and Kazakhstan. European Union. External Action. URL: https://www.eeas.europa.eu/kazakhstan/european-union-and-kazakhstan_en?s=222

6. Kassym-Jomart Tokayev and Emmanuel Macron held a press briefing. Official website of the President of the Republic of Kazakhstan. URL: <https://www.akorda.kz/en/1-1105234>

7. Tapping the full potential of trade and investment links for stability and prosperity. European Union. External Action. URL: https://www.eeas.europa.eu/latin-america-caribbean/tapping-full-potential-trade-and-investment-links-stability-and-prosperity_en

8. Victory of Argentina's Milei could scupper EU-Mercosur trade deal. Euronews. URL: <https://www.euronews.com/my-europe/2023/11/21/victory-of-argentinas-milei-could-scupper-eu-mercosur-trade-deal>

9. Східне партнерство. МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/shidne-partnerstvo>

10. 20 Deliverables for 2020: Bringing tangible results for citizens. Eastern Partnership. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2021-11/112021_eap_deliverables_factsheet_2021_eng.pdf

11. Корнієнкова К. «Східне партнерство»: перспективи розвитку та проблеми. Підприємництво, господарство і право. 2020 № 11. С. 291-295.

12. Вірменія готова максимально зблизитись з ЄС – Пашинян. Європейська правда. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2023/10/17/7171594/>

13. Belarus leader asks Hungary's Orban to visit and seeks a dialogue with EU amid country's isolation. Associated Press. URL: <https://apnews.com/article/belarus-hungary-lukashenko-orban-russia-eu-a92b51128e1a7ceab9f04d1e212cca50>

14. First Eastern Partnership European School opens its doors in Tbilisi. European Union. External Action. URL: https://www.eeas.europa.eu/node/50080_en

15. Oner S. The 'Erasmus Generation' and Turkey: The Effect of the Erasmus Programme on Perceptions about Turkey and its EU

Membership Bid. Epiphany: Journal of Transdisciplinary Studies. 2015. dies, Vol. 8, № 3. P 107-127.

16. Тарнавський О.Р. Проблемні аспекти й перспективи розвитку сучасних типологій євроскептицизму. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2017. № 3-4. С. 34-39.

17. Marine Le Pen ahead of Macron's centrist party, say French exit polls. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2019/may/26/marine-le-pen-national-rally-ahead-of-macron-centrist-party-french-exit-polls>

18. French far-right party chooses 27-year-old to replace Marine Le Pen as leader. NBC News. URL: <https://www.nbcnews.com/news/world/france-far-right-le-pen-bardella-national-rally-national-front-rcna55858>

19. Ключник Р.М. «Lega Nord» та євроскептицизм в Італії. Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 29-30 березня 2019 р., м. Дніпро. Частина II. / Наук. ред. О.Ю. Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2019. С. 5-7.

20. Italy's new security decree clamps down on immigration. Euronews. URL: <https://www.euronews.com/2018/11/29/italy-s-new-security-decree-clamps-down-on-immigration>

21. Germany: Far-right demo slams Russia sanctions, coalition. Deutsche Welle. URL: <https://www.dw.com/en/germany-far-right-demo-protests-russia-sanctions-energy-policy/a-63380291>

22. Offensive, hostile and unrepentant: Geert Wilders in his own words. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/24/offensive-hostile-and-unrepentant-geert-wilders-in-his-own-words>

23. The Dutch Trump: Who is Geert Wilders and what does he want? Politico. URL: <https://www.politico.eu/article/who-is-dutch-geert-wilders-election/>

24. Pro-Russian deputy speaker of parliament praises Che Guevara in his office, puts Čaputová in wardrobe. The Slovak Spectator. URL: <https://spectator.sme.sk/c/23239501/pro-russian-deputy-speaker-of-parliament-praises-che-guevara-in-his-office-puts-caputova-in-wardrobe.html>

Тема 7. Міжнародна діяльність політичних еліт Америки. Глобалізація та антиглобалізм

Питання, які розкривають зміст теми

7.1. Теоретичні та практичні засади глобального впливу США

7.2. «М'яка» та «жорстка» сила у зовнішній політиці США

7.3. Антиглобалізм та альтернативні бачення майбутнього глобального світу

Ми вже торкалися питання глобального лідерства США. Ця держава після холодної війни виявилася єдиною наддержавою світу. Глобальне лідерство США є очевидним фактом, а от ставлення до цього факту в сучасному світі є різним. Ми вже розглядали історію становлення США, особливості їх зовнішньої політики. Але варто розглянути більш детально як теоретичні та практичні засади глобального впливу США, так і окремі аспекти глобалізації та ідеї антиглобалізму. Ми виходимо з того, що сучасні світові процеси інтерпретуються з різних позицій, що часто залежить від країни та індивідуальних переконань експерта чи лідера думок. Майбутнє світу вирішується в різних куточках світу, і ми бачимо дедалі більше доказів цієї тези.

7.1. Теоретичні та практичні засади глобального впливу США

Глобальний вплив США, як ми вже зазначали у попередніх темах, не виник раптово. Він накопичувався поступово, і на цей процес впливали події не лише в США, але й у Європі. Наприклад, візьмемо історичний період 1870-1920 рр. У цей час у Європі періодично вибухають війни, революції, кризи. Перша світова війна забирає життя мільйонів європейців та руйнує звичне життя сотень мільйонів. У той же час у США історичні події розгорталися відносно спокійно. Відповідно, люди масово намагалися потрапити

до США, де можна було досить легко розпочати власну справу та уникнути, наприклад, участі у війні за чужі інтереси.

Глобальний вплив США був предметом теоретичних розвідок з геополітики протягом тривалого часу. Американський вчений та військовий **А. Меген** (1840-1914) зазначав, що основою могутності є контроль над морем. Його геополітична доктрина вплинула на зовнішню політику президента Т. Рузвельта.

Британський вчений **Х. Макіндер** (1861-1947) спочатку створив теорію Хартленда, в якій відвів США периферійне місце, але вже у 1943 р. передбачив створення двополярного світу (США та СРСР).

Американський вчений польського походження **36. Бжезінський** (1928-2017) видав працю «Велика шахівниця: панування Америки і її геостратегічні імперативи», у якій обґрунтував необхідність домінування США в Євразії. У ній він, зокрема, відзначає лідерство США в міжнародних організаціях, таких як МВФ та НАТО, як гарантію глобального домінування своєї країни [1, с. 27].

Цивілізаційний підхід у геополітиці відстоював **С. Гантінгтон** (1927-2008). Його теорія «зіткнення цивілізацій» і сьогодні посідає одне з провідних місць у геополітичній думці. Так, США та більшість країн Європи він відносить до західної цивілізації, країни на південь від США (Латинська Америка та Карибський басейн) – до латиноамериканської. Виділяв учений також православну, африканську, японську, ісламську та інші цивілізації. У 2004 р. він видав працю «Хто ми? Виклики американській національній ідентичності», у якій висловив занепокоєння міграцією до США з інших країн, передусім латиноамериканських.

Необхідність використання сили в зовнішній політиці США відстоював **Ф. Фукуяма** (нар. у 1952 р.), який підписав численні листи на адресу Б. Клінтона, у яких провідні неоконсерватори наголошували на необхідності силового повалення режиму С. Хусейна в Іраку. Пізніше він змінив свої погляди: вже у 2006 р. він ставився до вторгнення в Ірак більш критично [2].

Глобальний вплив США базується на низці переваг, які ця країна має в порівнянні з іншими країнами. Спробуємо коротко їх окреслити.

1. Економіка. США – найпотужніша економіка світу. Вона характеризується дуже високим рівнем розвитку ринкових інституцій, ліберальними умовами для функціонування бізнесу, високим рівнем продуктивності праці в економіці [3, с. 112]. ВВП США складає понад 25 трлн доларів на рік [4].

2. Наука й техніка. Більша частина винаходів, якими ми користуємося, – це досягнення США. Телефон, змінний струм,



Зустріч І. Маска та прем'єр-міністра Індії Н. Моді (2023 р.)

фонограф, літак, комп'ютер, мобільний зв'язок та багато іншого було винайдено або вперше вироблено в промислових масштабах у США. А. Белл, Т. Едісон, Н. Тесла, Г. Форд, Б. Гейтс – ці та сотні інших американських (іноді не за народженням, а за проживанням) винахідників та підприємців зробили вагомий внесок у розвиток

американської та світової економіки. Саме в США вперше масово почали застосовувати конвеєри для промислового виробництва. Сьогодні весь світ слідкує за успіхами І. Маска в космічній сфері.

США є світовим лідером у науці та освіті. Цю державу створювали передусім англосаксонські протестанти, для яких грамотність та освіченість – надзвичайно важливі речі. Усього через кілька десятиліть після прибуття перших поселенців у Північну Америку було засновано Гарвардський університет. Освіта у США – дорога, але якісна, відтак, люди з усього світу прагнуть її отримати. Університети «Ліги плюща» (найпрестижніші в США) є місцями підготовки майбутніх топових політиків, управлінців, бізнесменів для різних країн.

3. Політика. Як ми зазначали раніше, США є першою сучасною демократією, хоча і з певними застереженнями. Політична система США є взірцем стабільності. Згадаємо, наприклад, Конституцію США 1787 р., яка є найдавнішою діючою кодифікованою конституцією у світі. Сама Конституція не

змінювалася, але протягом історії до неї було внесено 27 поправок. Президенти США обираються на чотири роки та не більш ніж на два терміни. Процедура виборів, повноваження президента, палат парламенту, судової влади – усе це змінюється дуже повільно та не через бажання окремих політичних лідерів. Тому жоден президент не може «зробити неможливого»: система стримувань та противаг цього не допустить. Наприклад, ані Б. Обама, ані Д. Трамп, ані Дж. Байден не змогли б продовжити свої президентські терміни або «обнулити» їх. Це особливо важливо у порівнянні з пострадянськими країнами, де політична ситуація залежить не від процедур, а від персоналій.

4. Міжнародні відносини. США входять до складу Ради Безпеки ООН, відіграють ключову роль у НАТО, впливають на рішення багатьох міжнародних організацій, включаючи МВФ. Політичні еліти багатьох країн світу є проамериканськими, навіть якщо не дотримуються політичних стандартів США.



Американський авіаносець «Джордж Буш»

5. Військова сфера. США мають найпотужнішу армію світу, яка озброєна за останнім словом науки й техніки. США – ядерна держава, єдина у світі, яка використовувала ядерну зброю проти реального противника. Американський флот має найбільшу кількість авіаносців. США можуть собі дозволити військові вторгнення в інші країни без огляду на позицію ООН. При цьому політичне керівництво США усвідомлює, що ніяких масових санкцій проти них за такі рішення не може бути в принципі.

6. Культура. Саме в США зародилася сучасна масова культура. До неї належить не тільки попмузика чи кінематограф. Це і fast food, і спосіб святкування свят, і моделі побутової поведінки. Сучасне суспільство споживання сформувалося в США. Останніми

роками торговельні мережі в Україні влаштовують «чорну п'ятницю». Але ця акція походить від американського Дня подяки. Загалом поширення американської культури є проявом глобалізації.

7.2. «М'яка» та «жорстка» сила у зовнішній політиці США

Країни світу, окрім «жорсткої» (військової та економічної) сили, використовують «м'яку силу», основним завданням якої є вплив на міжнародну спільноту, здобуваючи прихильність за допомогою поширення власної національної культури, історії, розвитку соціальної сфери, інвестицій, технологій тощо [5, с. 105]. Дж. Най наводить приклади використання американцями м'якої сили як засобу впливу: молоді люди, які за «залізною завісою» слухали американську музику та радіопередачі, копія статуї Свободи на площі Тяньаньмень під час протестів 1989 р. Американські цінності (демократія, права людини, індивідуальні можливості) виглядають привабливо, оскільки підтримуються ґрунтовно розробленою зовнішньою політикою [6, с. 4].

Як і ЄС, **США приділяють значну увагу донесенню власної точки зору до жителів інших країн**. Інформаційно-психологічний супровід тих чи інших дій американського керівництва – це важливий аспект зовнішньої політики. Втіленням цього стали створені для арабських країн програми мовлення, наприклад, «Radio Sawa» та «Al Hurra», які були ними сприйняті як спосіб американської пропаганди. Крім цього, важливим складником м'якої сили США є функціонування міжнародних освітніх обмінів, які поширились і на Близький Схід [5, с. 106].

Однією з інституцій, відповідальних за використання «м'якої сили», є **Бюро у справах освіти та культури**, утворене в 1961 р. задля сприяння розвитку порозуміння між США й іншими державами. Ця організація реалізує, зокрема, програму Фулбрайта, за якою аспірантам, викладачам і керівникам наукових установ надають гранти для проведення наукових досліджень. Також Бюро організує фінансування організації курсів і семінарів із вивчення англійської мови, підтримує науковців інших держав спеціальними стипендіями для наукових досліджень, фінансує

програми захисту міжнародного культурного надбання та багато інших програм [7, с. 26].

Втім, «жорстка сила» у зовнішній політиці США нікуди не зникає. Як ми неодноразово зазначали, США мають потужну військову силу, яка захищає їх інтереси, які можуть співпадати з інтересами інших країн, а можуть і не співпадати. Вторгнення США не завжди має на меті окупацію країни, як-от було в **Іраку**. Іноді вони захищали конституційний лад, так, у 1994 р. американці організували інтервенцію на **Гаїті** з метою повернення влади президенту Ж.-Б. Арістиду, який був відсторонений військовою хунтою. Військові операції проти законного, хоч і авторитарного режиму Б. Асада США та їх союзники проводять без санкцій ООН (це твердження є справедливим і щодо російської інтервенції на підтримку Б. Асада).

Також США є одним зі світових лідерів із впровадження санкцій проти низки країн. Так, не останню роль США відіграли у введенні санкцій проти **Куби, КНДР, Сирії, Ірану** та інших країн. На особливу увагу заслуговує Іран, який із 1979 р. керується автократичним режимом, де систематично порушуються права людини. У 2015 р. було досягнуто певних успіхів у переговорах між країнами Заходу та Іраном. Завдяки дипломатичним зусиллям Ф. Могеріні було підписано Спільний всеосяжний план дій, який назвали **Iran nuclear deal** (іранська ядерна домовленість). Цей документ підписали, окрім Ірану, Китай, Франція, Німеччина, Росія, Велика Британія, США та ЄС. Згідно з ним, в обмін на поступове зняття санкцій іранський режим погоджувався на скорочення запасів збагаченого урану з 10 т до 300 кг. У 2018 р. США денонсували угоду, багато в чому через переконання Д. Трампа в тому, що Іран продовжує розробки власної ядерної зброї. Ще в 2017 р. Д. Трамп підписав федеральний закон «Про протидію противникам Америки шляхом санкцій», який передбачав посилення обмежень щодо Ірану, Росії та КНДР [8, с. 95-96]. До речі, цей епізод наочно демонструє те, що Трампа не можна вважати «проросійським» президентом, у чому нас намагаються переконати як українські, так і російські спікери. Більше того, американський президент за визначенням не може бути ані проросійським, ані проєвропейським, ані прокитайським.

Незалежно від нашого ставлення до США, ми маємо визнати, що політична еліта цієї країни є послідовно національно-орієнтованою, і інтереси США вона ставить вище за інтереси будь-якої країни.

Існують країни, майбутнє яких багато в чому залежить від США, у тому числі від їх «жорсткої сили». Так, частково визнаний **Тайвань** існує окремо від материкового Китаю лише завдяки американській підтримці. Пекін неодноразово заявляв про неминучість відновлення китайського суверенітету над Тайванем. З точки зору позиції ООН та переважної частини країни світу, Тайвань є частиною КНР, відповідно, уряд частково визнаної держави тримається переважно за допомогою США. Вагомою є й допомога США **Південній Кореї**, яка може програти у випадку ймовірного протистояння з КНДР та Китаєм. На Близькому Сході на допомогу США розраховує **Ізраїль**, який є єдиною демократичною державою регіону. Не тільки для США, але й для всього західного світу саме Ізраїль є оплотом демократії та західної цивілізації в регіоні, відповідно, його підтримка є надзвичайно вигідною [9, с. 103].

Отже, США використовують як «м'яку», так і «жорстку» силу у своїй зовнішній політиці. При цьому самі ідеологічні засади зовнішньої політики США мало залежать від особистості президента. Адже в політичній системі США головне – не особистість, а процедура.

7.3. Антиглобалізм та альтернативні бачення майбутнього глобального світу

Ми вже торкалися окремих аспектів глобалізації, говорячи про глобальні проблеми сучасності. Варто зазначити, що цей процес є складним, суперечливим та не завжди позитивним для всіх. Відповідно, виникають рухи, партії, організації, які намагаються боротися з негативними (на їх погляд) наслідками глобалізації.

Антиглобалізм – це сукупність різномірних рухів та організацій, які виступають проти явища глобалізації та / або окремих його проявів

Антиглобалісти не мають єдиного керівного центру та чіткої ієрархії. Ідейні особливості антиглобалізму в загальному вигляді полягають у несприйнятті глобалізації як процесу політичної й економічної експансії найрозвиненіших країн світу і транснаціональних корпорацій. При цьому антиглобалісти виступають також проти надмірного впливу міжнародних організацій на кшталт МВФ, СОТ, Світового банку [10, с. 37].

Антиглобалісти вважають, що тотальне домінування ринкових відносин у всіх сферах економіки ставить під загрозу соціальний добробут. На думку адептів «чистого» неолібералізму, прагматизм соціальної політики має полягати в оптимізації стратегій відновлення «людського капіталу», але аж ніяк не в утвердженні примарної «welfare state». Тобто, ресурси насамперед слід спрямовувати на перепідготовку робочої сили, але не на допомогу безробітним [11]. Такий підхід, очевидно, залишає «за бортом» велику кількість людей, які з тих чи інших причин не можуть конкурувати в умовах глобального панування товарно-грошових відносин і вільного ринку з його досить жорсткими правилами регулювання [12, с. 149]. Але не слід зводити антиглобалізм винятково до лівих течій. Культурні аспекти глобалізації викликають стійке неприйняття цього процесу з боку правих та ультраправих сил, у тому числі в заможних країнах на кшталт Данії та Швеції [13, с. 434]. Таким чином, вбачаємо певні співпадіння між антиглобалістами та євроскептиками; більше того, євроскептичні погляди багато в чому є частковим випадком антиглобалізму.

Антиглобалісти різко виступали проти вторгнення США в Афганістан, Ірак, Лівію, Сирію. Після 2022 р. антиглобалісти часто критикують допомогу Україні. Вони часто виступають проти діяльності міжнародних організацій, таких як **G7, G20, Всесвітній економічний форум** тощо, влаштовують пікети в місця проведення самітів цих організацій. Ідейними натхненниками антиглобалістів є вчені Н. Хомський, І. Валлерстайн, митці М. Мур, О. Стоун та інші публічні особи.

Незадоволення наслідками впровадження в життя неоліберальної моделі глобалізації кристалізувалося в транснаціональний рух, який одержав назву

альтерглобалістського [14, с. 38]. Альтерглобалісти пропонують дещо скоригувати неоліберальний курс глобалізаційних процесів, враховуючи потреби різних народів та соціально незахищених груп.

Сучасну політику США та процеси, що відбуваються за їх участі, критикують не лише антиглобалісти, а й політичні діячі, публічні спікери та вчені інших поглядів. Досить згадати консерватора **Т. Карлсона**, одного з найпопулярніших політичних оглядачів США, який

критикує політику Дж. Байдена, у тому числі надання допомоги Україні. Спікер критично ставиться до України, її політичного режиму та президента В. Зеленського, зокрема, покладаючи відповідальність за знищення Каховської ГЕС саме на українську владу [15].



Тагер Карлсон і Дональд Трамп

Скепсис щодо американської зовнішньої політики висловлює й ультраправий політичний коментатор **Н. Фуентес**, пов'язаний з рухом «America First». Він створив конференцію AFPAC для обміну думками між ультраправими США [16]. Досить поширеними в США є конспірологічні теорії (теорії змови), які нестандартно пояснюють відомі події та явища (теракти 11 вересня, пандемію COVID-19, глобальне потепління). Одним із найвідоміших конспірологів США є **А. Джонс**. Враховуючи рівень свободи слова в США, можна дійти висновку, що плюралізм думок щодо глобалізації та зовнішньої політики США буде зберігатися, і теорії змови відіграватимуть не останню роль у політичному дискурсі. Звичайно, це не завжди подобається представникам української політичної еліти, але плюралізм позицій слід враховувати при розбудові українсько-американських відносин. А от hate speech на адресу Т. Карлсона, Д. Трампа чи будь-кого з американського політикуму краще не застосовувати, адже це може

зашкодити двостороннім відносинам, вже не кажучи про неприпустимість мови ворожнечі в сучасному демократичному дискурсі. Ми усвідомлюємо, що за кожним політиком чи політичним оглядачем США стоять мільйони виборців, чия думка аж ніяк не менш варта уваги, ніж наша.

Отже, США є провідним актором сучасної міжнародної політики, а політичні еліти цієї країни чинять вагомий вплив на розстановку сил у світі. Існує різниця між підходами демократів та республіканців до здійснення зовнішньої політики, більше того, всередині кожної партії висловлюються різні точки зору. Але ми бачимо, що для більшості представників американського істеблішменту інтереси США незмінно є важливою цінністю. Американські політичні еліти послідовно використовують як «м'яку», так і «жорстку» силу для досягнення зовнішньополітичних цілей. Антиглобалістський рух є поширеним як у США, так і за його межами, але він являє собою сукупність різнорідних течій, а об'єднує їх лише критика окремих аспектів глобалізації. Конспірологічні теорії також поширені в політичному дискурсі США.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Поміркуйте, чи пов'язане стрімке зростання американського потенціалу в ХХ ст. з подіями у Європі?
2. Уявіть собі, що в якійсь країні Африки, Азії або Східної Європи приймається конституція, абсолютно ідентична американській. Чи буде вона імплементована в реальне життя?
3. Продемонструйте на конкретних прикладах ефективність «м'якої сили» США.
4. Чому протягом усієї історії Ізраїль небезпідставно розраховує на підтримку США?
5. Охарактеризуйте основні тези антиглобалістів. Чому у цих рухів не дуже багато спільного?
6. У чому причина популярності конспірологічних теорій у політиці?

7. Уявіть себе опонентом Т. Карлсона або Н. Фуентеса на теледебатах. Наведіть аргументи на користь своєї позиції та спробуйте піддати сумніву їх твердження.

Список використаної літератури

1. Brzezinski Z. The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. CIA. URL: https://www.cia.gov/library/abbottabad-compound/36/36669B7894E857AC4F3445EA646BFFE1_Zbigniew_Brzezinski_-_The_Grand_ChessBoard.doc.pdf

2. Fukuyama F. Why shouldn't I change my mind? Los Angeles Times. URL: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2006-apr-09-op-fukuyama9-story.html>

3. Майборода Ю.О. Фактори глобального торговельного лідерства США. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 27(1). С. 111-115.

4. World Economic Outlook Database. IMF. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April/weo-report?c=111,&s=NGDPD,PPPGDP,NGDPDPC,PPPPC,&sy=2022&ey=2027&ssm=0&scsm=1&scd=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=1>

5. Федорович С. М'яка сила США: історія та перспективи. Травневі студії: історія, міжнародні відносини, філософія: Збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції студентів та молодих вчених «Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія» / за ред. Ю. Т. Темірова. Вип. 6. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. С. 105-108.

6. Nye J.S. Squandering the U.S. 'Soft Power' Edge. International Educator. 2007. Vol. 16. No. 1. P. 4-6. URL: https://www.nafsa.org/sites/default/files/ektron/files/underscore/frontlines_jan_feb.pdf

7. Сенченко О. Особливості національних моделей «м'якої сили» КНР і США. Вісник Книжкової палати. 2022. № 8. С. 24-30.

8. Ключник Р.М. Розвиток економіки Ірану в умовах санкцій. Академічний огляд. 2021. № 2 (55). С. 94-100.

9. Ключник Р.М. Лобізм як технологія зовнішньої політики Ізраїлю щодо США. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2023. № 15 (2). С. 98-104.

10. Шуліка А.А. Організаційні особливості та специфіка практичної діяльності антиглобалістських політичних рухів. Регіональні студії. 2018. № 13. С. 36-40.

11. Куц Г. Неолібералізм: основні ідеї та інтерпретації. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». 2015. Вип. 17 (912). С. 174-183.

12. Шанюк Є.О. Концептуальні підходи до розуміння антиглобалізму в сучасному світі. Актуальні проблеми політики. 2016. Вип. 58. С. 149-157.

13. Walter S. The Backlash Against Globalization. Annual Review of Political Science. 2021. Vol. 24. P. 421–442.

14. Губанова Н.Н., Климова С.О. Альтерглобалізм та глобальна трансформація світової економіки. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Економіка». 2017. Вип. 17. С. 33-41.

15. Tucker Carlson peddles conspiracy theories on Twitter debut from barn. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/media/2023/jun/07/tucker-carlson-twitter-first-show>

16. 'Key to white survival': how Putin has morphed into a far-right savior. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2022/mar/05/putin-ukraine-invasion-white-nationalists-far-right>

ПОДОЛАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ КРИЗ: ТОРГІВЛЯ ТА ЛОГІСТИКА

Тема 1. Європейські цінності у світі *realpolitik*

Питання, які розкривають зміст теми

1.1. *Realpolitik* 2.0

1.2. *Realpolitik* та права людини

1.3. Наукова дипломатія та геополітичне і геоекономічне суперництво держав

Realpolitik, політика, заснована на практичних цілях, а не на ідеалах. Тобто, *Realpolitik* пропонує прагматичний погляд та ставлення до реалізації геополітичних та національних інтересів і нехтування деякими етичними міркуваннями. У дипломатії це часто асоціюється з переслідуванням національних інтересів. Другорядними вже є дипломатичні чи ідеологічні зобов'язання. *Realpolitik* – це політика, яка базується на реальній ситуації та потребах країни, а не на моральних принципах.

Саме поняття *Realpolitik* ввів французький діяч кардинал Рішельє в сфері реалізації світової дипломатії. Але, далі активно впроваджував зазначену політику «залізний канцлер» Німеччини Отто фон Бісмарк.

1.1. *Realpolitik* 2.0

Realpolitik зародилася в контексті радикальних змін у Європі в 1848 році та застосувалась у проведенні зовнішньої політики з часів Бісмарка. З моменту свого зародження в Німеччині в середині 19 століття *Realpolitik* виявилася водночас невловимою та багатогранною. Для де-кого така політика представляла найкращий підхід до суттєвих змін і політичної стабільності у світі,

який страждає від невизначеності та швидких трансформацій. Для інших вона втілювала в собі ставлення цинізму та холодного розрахунку, прозору та самовиправдовувальну політику, яку здійснюють домінуючі нації щодо слабших [1].

Термін **«реальна політика»** вперше був використаний для опису позиції Австрії та Німеччини щодо Кримської війни 1853 р.

Кардинал Рішельє (1585–1642), більш відомий як, Рішельє, Арман Жан дю Плессі, використовував прагматичну політику для консолідації та централізації влади французької держави шляхом підпорядкування дворянства королю. Ряд істориків вважає, що поняття Realpolitik започаткував саме французький діяч кардинал Рішельє.

Інші зазначають, що термін Realpolitik у 1853 р. ввів **Август Людвіг фон Рохай** (1810–1873), німецький державний діяч і політичний теоретик.

Ця концепція стала популярною серед німецьких дослідників і державних діячів. Її тісно пов'язують з канцлером Німеччини Отто фон Бісмарком завдяки його досягненню в об'єднанні Німеччини в 1871 р.

Отто фон Бісмарк (1815 – 1898) використовував Realpolitik під час свого політичного перебування і є найвідомішим прикладом державного діяча 19-го століття, який дотримувався цієї концепції.



Отто фон Бісмарк
(1815 – 1898)

Realpolitik пропонує прагматичний погляд та ставлення до реалізації геополітичних та національних інтересів і нехтування етичними міркуваннями. У дипломатії це часто асоціюється з дотриманням національних інтересів

Realpolitik – це тип політики, яка є практичною та реалістичною, а не зосереджена на ідеалістичних питаннях, таких

як мораль чи ідеологія. Realpolitik зазвичай асоціюється з дипломатією 19-го і 20-го століть, а також її застосування можна знайти і у сьогоденні. Критики цієї концепції підкреслюють її очевидний відрив від етики.

Наступним прикладом політика, який активно дотримувався концепції Realpolitik у 20 столітті є Генрі Кіссінджер (Хайнц Альфред Вольфганг Кіссінгер, 1923 – 2023).

Генрі Кіссінджер – американський державний діяч і вчений. Він працював радником США з національної безпеки (1969–1975) і держсекретарем (1973–1977) під час адміністрацій Ніксона та Форда.

Успіхи Кіссінджера у Realpolitik у 1970-х стосувалися його окремої, але пов'язаної політики щодо Радянського Союзу та Китаю в контексті холодної війни.

Холодна війна – це конфлікт, який виник після 1945 р. між колишніми союзниками у Другій світовій війні, Сполученими Штатами та Радянським Союзом. Конфлікт був частково ідеологічним, у якому зіткнулися капіталізм і соціалізм, або комунізм. У результаті світ був розколотий на дві частини, що асоціювались відповідно зі Сполученими Штатами та Радянським Союзом. Такий поділ назвали як біполярність. Одним із найнебезпечніших аспектів холодної війни було існування ядерної зброї.

Радянський Союз і Китай були ідеологічними суперниками Америки. Політика Кіссінджера полягала в тому, щоб використати розрив між ними, відомий як **китайсько-радянський розкол**, при цьому окремо спрямовувати свої зусилля до покращення відносин з кожною країною. Результатом таких дій стало послаблення політичної напруги у 1970-х роках між Сполученими Штатами і Радянським Союзом.

Realpolitik і політичний реалізм, ці поняття є спорідненими, хоча й не тотожними. Науковці зазвичай описують Realpolitik як практичне застосування політичних ідей. На відміну, політичний реалізм – це теорія, яка пояснює принцип функціонування



Генрі Кіссінджер
(1923 – 2023)

міжнародних відносин. Ця теорія припускає, що кожна країна має власні інтереси, і вони досягають їх за допомогою Realpolitik. Інакше кажучи, відносини між політичним реалізмом і Realpolitik є відносинами теорії та практики.

З плином часу Realpolitik змінювалась поколіннями та змінювалась відповідно до свого політичного та ідеологічного забарвлення, але залишається й досі актуальним питанням для дискусій про державну майстерність і дипломатію. Realpolitik сформувала міжнародні відносини в світі і продовжуватиме їх формувати. Сьогодні цей термін має ширше значення, ніж на початку його використання в 1850-х роках.

У 2009 р. в інтерв'ю для Spiegel Генрі Кіссінджер вже вказував, що «немає реалізму без елемента ідеалізму, ідея абстрактної влади існує лише для науковців, а не в реальному житті» [2].

Вже у 2019 р. в Осаці президент росії Володимир Путін у своєму великому інтерв'ю Financial Times, напередодні саміту G-20, надіслав світові наступний меседж «Ліберальний світовий порядок, яким ми його знаємо, був дискредитований і підходить до кінця» [3].

Але, **сьогоднішня дипломатія ЄС** відстоює безпеку громадян і свободу вираження поглядів, яку порушують авторитарні уряди-партнери. Політика ЄС заснована на цінностях, які підтримують верховенство права за допомогою міжнародної дипломатії.

Це був гучний знак, що ЄС не має такої переговорної сили щодо міжнародного співробітництва та зовнішньої допомоги, як 20 років тому.

Нова реальність, після вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р., в якій Сполучені Штати, росія та Китай беруть участь у побудові нового світового порядку, вказує на те, що загальноприйняті правила світоустрою застарівають.

Китай користується можливістю просувати свою ініціативу «Один пояс, один шлях», намагаючись захистити торговельні шляхи від своїх віддалених провінцій до ЄС, найбільшого ринку в світі. Сполучені Штати стикаються з проблемами своєї демократичної моделі, виборчої системи, яка вразлива до зовнішнього втручання.

Більше того, боротьба швидко переміщується від сфер економіки та безпеки до ідеології та соціальних цінностей. Росія спотворює реальність, що підриває віру в правду. Без правди немає цінностей. Китай впливає на інформацію та контролює її поширення [4].

Цю нову реальність і поточний порядок найкраще можна описати як світ *Realpolitik*. Термін, який сьогодні можна визначити як **«Realpolitik 2.0»** – цілком прагматичне ставлення до світових справ у поєднанні з контролем інформації та викривленням останньої без докорів сумління для слабших держав.

Зараз така політика означає, що країна може мати два або більше незалежних, але суперечливих напрямків політики паралельно. Так, Росія є агресором, але світ продовжує з нею торгувати. З жорстоким диктатором Кім Чен Іном світ продовжує вести перемовини.

Realpolitik 2.0 також відзначається недовірою між людьми, людьми та урядами, урядами та державами, державами та міжнародними інституціями, а також між самими інституціями. Доказами цього факту є зростання популізму та націоналізму; безпрецедентний рівень доходів і соціальна нерівність як на рівні країни, так і на глобальному рівні; майбутня віртуалізація суспільства за допомогою доповненої реальності та штучного інтелекту [5].

Змінюється і контекст дипломатії. Формальні та офіційні переговори замінюються індивідуальними розмовами з невеликою кількістю подробиць, доступних громадськості. Соціальні медіа інформують дипломатів про події швидше, ніж традиційні ЗМІ, хоча незалежні джерела все ще повинні перевіряти, чи інформація заслуговує на довіру. Наслідки цих змін ще не зрозумілі.

Усі показники свідчать про те, що ми стоїмо на порозі нового витку спіралі історії. Сучасний розвиток подій показує нам, що список можливих моделей світу є довгим, від диктатури до демократії з підходом до світових справ, що заснований на цінностях.

1.2. Realpolitik та права людини

Права людини та принципи демократії – фундамент Європи. Realpolitik, яка часто відповідає національним інтересам, і ідеалістична правозахисна політика видаються як такі, що суперечать одна одній. Зовнішня політика, яка вкорінює позиції Європи у світі, завжди чітко артикулює вимогу дотримання прав людини та принципів демократії. Адже вони є основою всього того, що робить життя на цьому континенті привабливим: економічний успіх, соціальна захищеність, свобода життя відповідно до власних уявлень.

Значеним основам політики Європи загрожують з різних боків: популісти та націоналісти зсередини, ісламісти зсередини та зовні, авторитарні режими, такі як росія та Китай, зовні. Обидві ці держави різними шляхами намагаються досягти впливу на політику, суспільство та економіку ЄС та його союзників і намагаються при цьому підірвати основи європейських демократій.

Найкращим захистом від зовнішніх загроз європейським демократіям є публічні заяви урядів країн-членів ЄС про порушення прав людини. Навіть якщо це не допоможе безпосередньо уйгурам і побитим російським демонстрантам, тим самим буде протидіяти владним претензіям китайської диктатури та російського режиму.

Однак це не означає, що співпраця з Москвою чи Пекіном неможлива. Наприклад, ефективна політика захисту клімату чи контролю над озброєннями без Китаю та росії неможлива. Економічні зв'язки можуть стабілізувати вплив у сфері **політики безпеки**. Але позиція Європи в таких відносинах тим сильніша, чим наполегливіше вона відстоює свої цінності.

Економічні зв'язки з авторитарними режимами неможливі без урахування геополітики, яку слід мати на увазі. Якщо своєчасно не вжити політичних контрзаходів, тобто сподіватися на демократизацію авторитарних режимів завдяки розвитку економічних контактів, то така співпраця може почати діяти у протилежному напрямку.

Технологічно прогресивний Китай з його економікою, яка бурхливо розвивається, є для ЄС іншим викликом, ніж стагнуюча

російська сировинна автократія. Таким чином, зовнішня політика ЄС може бути дуже різною щодо різних країн. І можливості, які мають європейці у відносинах з обома країнами, теж різні.

Стало звичайним стверджувати, що однополярна епоха закінчилася або швидко закінчується. Міжнародна система перебуває в розпалі переходу від однополярності до багатополарності. У міру того, як домінування США втрачатиметься, міжнародний порядок після 1945 р. – **Pax Americana** – поступиться місцем новому, але ще невизначеному міжнародному порядку.

1.3. Наукова дипломатія та геополітичне і геоекономічне суперництво держав

Наукова дипломатія розуміється як діяльність на перетині науки та зовнішньої політики. Дедалі все більшу роль у вирішенні транснаціональних викликів і питаннях суперництва великих держав відіграють наука та інновації.

В епоху холодної війни наука та інновації функціонували як поле суперництва великих держав. Наприклад, спроби отримання ядерного чи космічного потенціалу, що певною мірою виступило як спосіб пом'якшення конфлікту. Наука отримувала значну підтримку за рахунок державного фінансування і багато інновацій виникли в державних військових секторах, звідки вони потрапили до цивільних цілей.

Наукова дипломатія, концепція, яку широко розуміють як діяльність на перетині науки та зовнішньої політики. Наукова дипломатія включає не лише співпрацю, але й конкуренцію та конфлікти в нинішню епоху геоекономічного суперництва

Іншим прикладом є те, що холодна війна обмежила ширину та глибину науково-технічної співпраці між Китаєм і Заходом. Незважаючи на це, Китайська Народна Республіка дуже наполегливо співпрацювала з Радянським Союзом.

Дотримуючись зовнішньої політики «leaning to one side», діяльність Китаю в галузі наукової дипломатії того часу можна розглядати з точки зору трьох напрямів [6]:

1) міждержавне співробітництво з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами на основі офіційних угод;

2) обміни з несоціалістичними країнами Азії та Африки через державні установи;

3) міжнародні обміни із західними країнами та Японією.

Наука та її застосування дедалі більше виступає стратегічним інструментом для забезпечення національних інтересів і влади, також її використовують для впливу на міждержавне суперництво.

Суперництво за владу, яке реалізується через **науку, техніку та економічні операції** зараз можна охарактеризувати терміном **«геоекономічне суперництво»** [7].

Можна виділити декілька причин, щодо пояснення, чому сучасні конфлікти значною мірою розгортаються в геоекономічній сфері з масштабним застосуванням науки та інновацій. Першою причиною є кінець панування порядку США та зростання Китаю як системного суперника. Підйом Китаю в основному забезпечувався розвитком науки та інновацій, а не на основі жорсткої сили. Тому зрозуміло, що є саме основою виклику, який Китай кидає США. Стратегія Китаю «Зроблено в Китаї до 2025» та її послідовники чітко стверджують, що мета Китаю – домінування сили у сфері технологій, науки та інновацій.

Треба зазначити, що Китай не зробив суттєвих кроків у напрямку ліберальної демократії, але, при цьому, західні держави все частіше не вбачають в такій поведінці Китаю порушень прав інтелектуальної власності чи промислового шпигунства. Оскільки ані США, ані Китай не бажають, щоб їхнє суперництво розгорталося у військовій сфері.

Отже, суперництво великих держав, на сьогоднішній день, реалізується через науку та інновації і впливає на те, як Європа може і повинна брати участь у науковій дипломатії, а також на діапазон зовнішньополітичних цілей, яким вона може служити.

Застосування **наукової дипломатії** в сучасній Європі має давню історію. Наукові дослідження відігравали ключову роль у

зміцненні миру та розбудові нових зв'язків між європейськими націями. Однак цей термін раніше використовувався лише вільно.

Пізніше, **Карлос Моедаш**, колишній комісар ЄС з досліджень, науки та інновацій, ввів цю концепцію до стратегії ЄС. Протягом свого терміну перебування на посаді Комісара (2014–2019 рр.) він наполягав на використанні наукової дипломатії для посилення наукової конкурентоспроможності, зазначаючи її важливість в розповсюдженні європейських цінностей у всьому світі [8].

Кінцева мета будь-якої стратегії концепції наукової дипломатії ЄС вбачається в узгодженні певних положень із зовнішньою політикою.

Пріоритетні напрями зовнішньої політики ЄС можна звести до наступних:

1. Діючий порядок, заснований на правилах.
2. Virішення глобальних проблем.
3. Стійке сусідство.
4. Безпека та добробут європейців.
5. Стратегічна автономія ЄС.

Створення багатосторонньої торговельної системи понад сім десятиліть тому ґрунтувалося на розумінні того, що взаємозалежність і співпраця сприяють миру та спільному процвітанню. Однак останнім часом нові виклики, такі як геополітична напруженість, зростання нерівності та зміна клімату, призвели до побоювання, що **глобалізація** наражає країни на надмірні ризики. Такі побоювання посилили тиск з метою розгортання торговельних відносин і переходу до односторонньої політики через процес фрагментації.

Глобальний економічний порядок змінюється. Незважаючи на те, що **неоліберальна глобалізація**, здавалося б, пережила світову фінансову кризу 2008 р., багато її характерних рис виявились застарілими через політичні події останніх років: Brexit, Китай за часів Сі Цзіньпіна, пандемія COVID-19, війна в Україні (2022 р.), війна в Ізраїлі (2023 р.). Такі факти сприяють зникненню звичних способів глобального управління.

Все це створює відчуття, що глобалізація замість того, щоб зробити економічно сильнішими країни наражає їх на надмірний ризик. У поєднанні зі зростанням геополітичної напруги ці уявлення

підживили наративи про локалізацію ланцюгів поставок і стратегії торгової політики.

Однак набагато ефективнішим рішенням глобальних проблем є **реглобалізація**, ніж фрагментація. Це дає можливість зробити економіку більш безпечними, інклюзивними та стійкими [9].

Глобальні проблеми потребують глобальних рішень, а це означає, що сьгоднішній світ потребує не меншої, а більшої співпраці.

Посилення стійкості та безпеки залежить від диверсифікації глобальних торговельних відносин, а не від їх обмеження, і від збільшення глобальної економічної співпраці, а не від її скорочення.

Між глобалізацією та економічною стійкістю і безпекою існує тісний зв'язок. Інтегрована глобальна економіка може зміцнити національну економічну стійкість і безпеку, оскільки відкриває альтернативні джерела постачання, заохочує адаптивність і зменшує залежність від єдиних ринків.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Проаналізуйте, чи є основи зараз говорити про запровадження і реалізацію Realpolitik 2.0 в певних країнах.
2. Проаналізуйте як співвідносяться Realpolitik та права людини.
3. Визначте як наукова дипломатія співвідноситься з геополітичним і гео економічним суперництвом держав.
4. Дослідіть в чому принципова різниця між поняттями глобалізація, реглобалізація та фрагментація як засобів глобального управління.
5. Проаналізуйте як реглобалізація може сприяти створенню більш стійкого й безпечного світу.

Список використаної літератури

1. Bew, J. Realpolitik: A History. Oxford University Press. 2015. 408 р.

2. Kissinger, H. Interview with Der Spiegel. 2009. URL: <https://www.henryakissinger.com/interviews/henry-kissinger-interview-with-der-spiegel/>

3. Vladimir Putin says liberalism has 'become obsolete'. In an exclusive interview with the FT. The Financial Times. 2019. URL: <https://www.ft.com/content/670039ec-98f3-11e9-9573-ee5cbb98ed36>

4. Gibson, L. & Elkins, E. How Realpolitik 2.0 Can Prevent a Global Conflict. The Diplomat. 2022. URL: <https://thediplomat.com/2022/01/how-realpolitik-2-0-can-prevent-a-global-conflict/>

5. Makko, A. Ambassadors of Realpolitik. Sweden, the CSCE and the Cold War, 2019. 300 p.

6. Li Xin. Science diplomacy in China: Past, present and future. Cultures of Science. 2023. Volume 6. Issue 2.

7. Fägersten, B. Leveraging Science Diplomacy in an Era of Geo-Economic Rivalry Towards a European strategy. Published by the Swedish Institute of International Affairs, 2022. 22 p.

8. Moedas, C. Science Diplomacy in the European Union, 2016. 29 March.

9. Re-globalization for a secure, inclusive and sustainable future. World Trade Report 2023. World Trade Organization, 134 p.

Тема 2. Регіональна політика та роль регіонів в Європейському Союзі

Питання, які розкривають зміст теми

2.1. Поняття регіону: взаємодія регіональних соціально-економічних систем різного порядку

2.2. Становлення та розвиток регіональної політики Європейського Союзу

2.3. Сучасна регіональна політика Європейського Союзу

2.4. Європейські регіони та міжрегіональна взаємодія

Багато хто вважає головним архітектором європейської єдності та одним із батьків-засновників Європейського Союзу Жана Моне (1888 – 1979), французького політекономіста та дипломата. Сам Європейський Союз зберігає пам'ять про нього за допомогою Програми Жана Моне Генерального директорату з питань освіти та культури. Європейський Союз (ЄС) – це новий тип федерації країн, що складається з 27 європейських країн відповідно до установчого договору. Через п'ять поступових розширень, кількість держав-членів зросла з початкових шести до 27, щоб розширити регіон з населенням 450 мільйонів.

У ХХІ столітті міжнародним питанням стала українська державність, від вирішення якого залежить майбутній розвиток як Східної, так й усїєї Європи.

2.1. Поняття регіону: взаємодія регіональних соціально-економічних систем різного порядку

Визначення поняття **«регіон»** може варіюватися в залежності від конкретного наукового підходу та дисципліни. В контексті регіональних досліджень і регіональної науки вчені-регіоналісти пропонують різноманітні тлумачення цього терміну.

Ось кілька різних підходів до визначення поняття **«регіон»**:

1. Територіальний підхід: регіон розглядається як обмежена територіальна одиниця з певними характеристиками, які відрізняють її від інших територій.

2. Економічний підхід: регіон може бути визначений на основі економічних відносин, об'єднуючи території зі схожою економікою або виробничими характеристиками.

3. Соціокультурний підхід: аспекти культури, мови, традицій і соціальних відносин можуть бути включені в визначення регіону.

4. Політичний підхід: регіон може бути визначений як адміністративно-політична одиниця з особливим статусом або повноваженнями.

5. Екологічний підхід: регіон розглядається з акцентом на природних чи екологічних характеристиках території.

Ці підходи можуть застосовуватися окремо чи комбінуватися в залежності від конкретних досліджень та цілей вчених.

Декларація Асамблеї Регіонів Європи (АРЕ), яка була прийнята 4 грудня 1996 р. в Базелі, також дає визначення поняттю регіон [1].

1. **Регіон** представляє собою територіальне утворення державного значення, що має нижчий рівень за рівнем держави та має місцеве самоврядування.

2. **Регіон** – утворення, якому відповідно до конституції або законодавства держави, гарантована автономія, самобутність, повноваження та організаційний устрій.

3. **Регіон** як складова правової системи держави на найвищому рівні, що має власну конституцію, статус автономії чи інший юридичний акт, який визначає його статус в правовій системі країни. У межах однієї держави різні регіони можуть мати різні статуси. Це дає можливість зберігання їхніх історичних, політичних, соціальних і культурних особливостей.

4. **Регіон** як уособленням політичної самобутності в різних політичних формах, що має на меті відображення демократичної волі кожного регіону. Такий підхід дозволяє регіонам мати більше контролю над своїм розвитком та враховувати свою унікальну спадщину і потреби в рамках більш широкої політичної системи держави [2].

Декларація Асамблеї Регіонів Європи свідчить про політичну вагу регіонального розвитку в Європі та намір держав Європи сприяти передачі повноважень регіонам. Її метою є розвиток і зміцнення регіоналізму в Європі, визначаючи пріоритетом регіональне самоврядування та розвиток регіонів. Вона закликає держави Європи сприяти передачі повноважень регіонам. Це може включати делегування частини владних функцій та повноважень на рівень регіонів.

Декларація вказує на необхідність надання регіонам необхідних фінансових ресурсів для їхнього існування. Це може включати фінансування на рівні держави для реалізації регіональних проектів та програм. У випадку потреби держави можуть вносити зміни в міжнародне законодавство для сприяння регіональному розвитку.

Створення **Комітету Регіонів** в Європейському Союзі та **Конгресу місцевих і регіональних влад Європи** в Раді Європи визнається значущим кроком для розвитку регіонального самоврядування.

Декларація Асамблеї Регіонів Європи акцентує увагу на тому, що перспектива регіонального розвитку – це створення **Європи регіонів**, тобто третього рівня уряду.

Сьогодні в українські науковці все більше схильні розглядати регіон на рівні трьох концептуальних підходів до визначення даної категорії, а саме:

1. **Регіон як територія.**
2. **Регіон як система.**
3. **Регіон як простір.**

З появою ринкових перетворень стало актуальним застосовувати термін "соціально-економічна система" для розуміння регіону. Його розгляд як системи можна вважати загальноприйнятним.

На зламі XX та XXI століть глобальні виклики для людства стали дуже складними і охоплюють різні аспекти, такі як геокультурні, геоекономічні, геополітичні та геоекологічні виклики. Також відзначається збільшення кількості суб'єктів, які взаємодіють у цих процесах, включаючи держави, наддержавні територіально-політичні об'єднання, етнополітичні та релігійно-політичні рухи, а

також глобальні та регіональні міжнародні організації та транснаціональні корпорації.

Керуючись вище викладеним, автор робить висновок, що **«регіон»** – це соціально-економічна система взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища економіки держави, яка має територіальну фіксацію в економічному просторі та природно-ресурсну спеціалізацію, а саме взаємодії регіональної економіки з національною економікою в умовах існування динамічних процесів, що мають нелінійний характер [3].

Регіон – це соціально-економічна система взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища економіки держави, яка має територіальну фіксацію в економічному просторі та природно-ресурсну спеціалізацію, а саме взаємодії регіональної економіки з національною економікою в умовах існування динамічних процесів, що мають нелінійний характер

Треба зазначити, що в літературі не існує чіткого визначення і тлумачення поняття «регіональні соціально-економічні системи». Тому, автор пропонуємо таке визначення даної категорії: **«регіональна соціально-економічна система»** – це детермінована система в економічному просторі таких елементів як природні ресурси (природний елемент); підприємства (економічний елемент); населення (соціальний елемент); екологічні об'єкти (екологічний елемент) та така система, яка має природно-ресурсну спеціалізацію [3].

Регіональна соціально-економічна система – це детермінована система в економічному просторі таких елементів як природні ресурси (природний елемент); підприємства (економічний елемент); населення (соціальний елемент); екологічні об'єкти (екологічний елемент) та така система, яка має природно-ресурсну спеціалізацію

Отже, багатомірність поняття «регіон» дає можливість визначити різноманіття регіональних соціально-економічних систем та класифікувати їх (рис. 2.1).



* складено автором

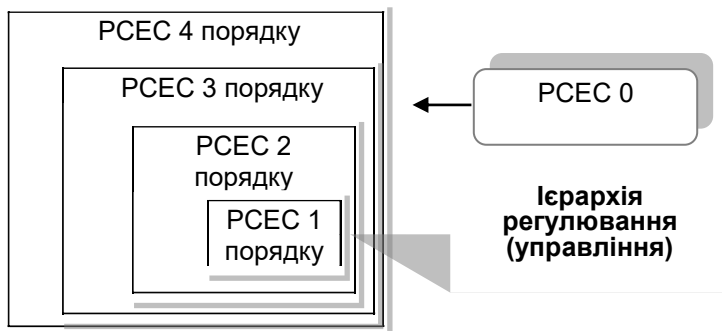
Рис. 2.1. Регіональні соціально-економічні системи*

Порядків PCEC основних (щодо визначення регіону як частини території держави) на основі тісноти зв'язків може бути декілька, на думку автора їх виокремлюється чотири:

1. Регіони (області) – PCEC 1.
2. Макрорегіони (та економічні райони) – PCEC 2.
3. Територіально-промислові комплекси – PCEC 3.
4. Єврорегіони – PCEC 4.

Окремо, автор пропонує виділити нульовий порядок, **PCEC 0 – це геополітичний регіон**, тобто держава в цілому, як регіон Європи або якогось більшого економічного простору. Таке виокремлення носить певний дуалізм визначення, бо з одного боку ми кажемо про регіон-державу з такими ж закономірностями, що притаманні регіональній економіці, а з іншого – про саму державу і національну економіку.

Таким чином, графічно відобразити взаємодію регіональних соціально-економічних систем можна наступним чином (див. рис. 2.2).



* складено автором

Рис. 2.2. Системи взаємодії регіональних соціально-економічних систем різного порядку*

Чинний поділ території України на області, в цілому, відповідає критеріям регіонів рівня 2 за **номенклатурою територіальних одиниць для статистики (NUTS)**, яка прийнята у Європейському Союзі. Класифікація NUTS є ієрархічною системою для поділу економічної території ЄС.

Поточна класифікація NUTS 2016 діє з 1 січня 2018 р. та містить:

- 104 регіони за NUTS 1(основні соціально-економічні регіони);
- 281 регіон за NUTS 2 (базові регіони для застосування регіональної політики);
- 1348 регіонів на рівні NUTS 3 (невеликі області).

Рівень NUTS 3 приблизно відповідає адміністративним районам України чи їх групам. Цей рівень є важливим для реалізації програм міжнародного співробітництва. У наукових колах зараз йде мова про реформування адміністративно-територіального устрою, а також про децентралізацію. Треба чітко зазначити, що мова не йде про реформування вищого рівня адміністративно-територіальних одиниць (АТО), тобто більшість вчених сходяться в думках, що АТО першого рівня повинні залишитися незмінними, а саме – це 24 області України, АРК та міста зі спеціальним статусом – Київ і Севастополь. А от середній рівень АТО (NUTS 3), за думкою наукової спільноти, підлягає реформуванню.

Враховуючи вищезазначене треба відмітити, що багатовимірний комунікаційний простір України як незалежної держави має тривекторний напрям розвитку, а саме:

- західний вектор;
- східний вектор;
- південний вектор.

Дана тривекторна системи визначає **геоекономічний код України**.

Геоекономічний код визначається балансом національних інтересів та представляє собою багатовекторну систему економічних відносин України з зовнішнім світом. Це включає міжнародний і міжкорпоративний поділ праці та забезпечує ефективне функціонування комунікаційного каркаса економіки.

Такий геоекономічний код зберігається в генетичній пам'яті багатовимірного комунікаційного простору держави (регіону) і може змінюватися в процесі трансформації геополітичного простору. Втрата одного з векторів може призвести до руйнування багатомірного комунікаційного простору.

У світовій науці створено численні теоретичні підходи до регіонального розвитку. При формуванні багатопольярного світу почала зростати роль групи найбільш перспективних і таких, що динамічно розвиваються, економік і ринків світу.

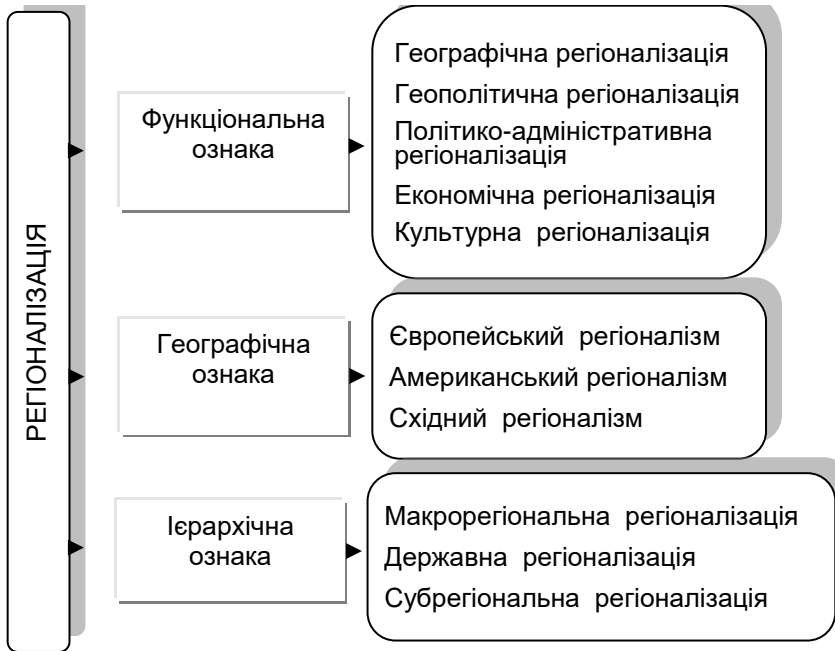
В цілому з початку 1990-х років західні країни, практично, не збільшили свою частку ні в світовому валовому продукті, ні в промисловому виробництві і міжнародній торгівлі. Японія втратила колишню стабільність, а Сполучені Штати зберегли невисокі темпи зростання. Найбільшим динамізмом були відзначені східноазійські країни, в першу чергу Китай і нові індустріальні країни (НІК – Південна Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур).

Багато країн, що розвиваються, бачать у регіональній інтеграції спробу протистояти глобальній конкуренції. Однак, як показує досвід, чим слабкіша економіка таких угруповань, тим менш ефективна їх регіоналізація

Процес регіоналізації має ряд характерних ознак, які представлено на рис. 2.3.

Процеси регіоналізації направляють світ на пошук шляхів формування конкурентоспроможних регіонів. Регіони в особі своїх

формальних і неформальних інститутів протидіють негативним викликам глобалізації та виступають в якості самостійного суб'єкта міжнародних відносин. Створюються численні регіональні економічні угруповання.

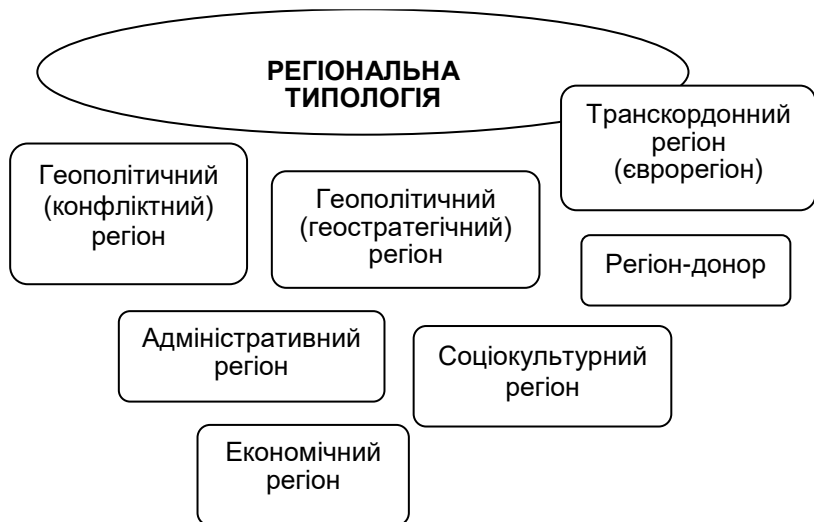


* складено автором

Рис. 2.3. Світові тенденції регіоналізації*

Сучасна й актуальна теорія Великих багатовимірних просторів прагне подолати обмеженість географічного та економічного розвитку, створюючи ефективний геопростір на різних ієрархічних рівнях (регіональне угруповання, країна, субрегіон).

В світовому регіоналізмі можна виділити створення наступних типів регіонів (рис. 2.4).



*складено автором

Рис. 2.4. Регіональна типологія в світовому регіоналізмі*

Створення регіонів, їх злиття, укрупнення, розпад і дроблення становлять сутність процесів регіоналізації, світового і національного регіоналізму. Регіоналізація як у міжнародному, так і в національному вимірі найтіснішим чином пов'язана з глобалізацією.

2.2. Становлення та розвиток регіональної політики Європейського Союзу

Регіональна політика Європейського Союзу (ЄС) має своєю основою підписання **Римського договору** у 1957 р., яким засновано **Європейське економічне співтовариство (ЄЕС)** шістьма країнами-засновницями. Одним з ключових принципів регіональної політики ЄС є зменшення економічних та соціальних нерівностей між регіонами, що сприяє більш рівномірному розподілу розвитку.

Членами-засновниками того часу були: Федеративна Республіка Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург.

В Римському договорі зазначається, що держави-члени беруть на себе завдання зміцнення єдності своїх економік і забезпечення їх гармонійного розвитку шляхом зменшення відмінностей, які існують між різними регіонами, і відсталості менш розвинених регіонів [4].

У 1968 р. було створено **Генеральний директорат з питань регіональної політики**.

У 1972 р. глави держав і урядів Співтовариства на зустрічі в Парижі прийняли висновки, в яких регіональна



Жан Моне
(1888 – 1979)



Зустрічі в Парижі глав держав і урядів
Співтовариства, 1972 р.

політика була названа «суттєвим фактором зміцнення Співтовариства».

1973 р. відбулось **перше розширення ЄЕС** за рахунок Великої Британії, Ірландії та Данії. В 1975 р. було створено **Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР)** з метою виправлення регіональних

дисбалансів, які виникли в регіонах, залежних від сільського господарства або під впливом промислових змін і структурного безробіття.

У кінці 1980-х років регіональна політика отримала додатковий поштовх з впровадженням інших структурних фондів, таких як:

- **Європейський соціальний фонд (ЄСФ);**
- **Фонд згуртованості (ФЗ);**
- **Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільської місцевості (ЄСФРС);**

– **Європейський фонд морського та рибного господарства (ЄФМР).**

Для адаптації до приходу Греції (1981), Іспанії та Португалії (1986) в рамках **другого розширення**, структурні фонди були інтегровані в загальну політику згуртованості, запроваджуючи ключові принципи: зосередження уваги на найбідніших і відсталих регіонах, багаторічне планування, стратегічна спрямованість інвестицій, залучення регіональних та місцевих партнерів.

Закріплення регіональної політики ЄС визначено в **Європейському акті** 1986 р., де акцентується увагу на підтримці слабозвинених територій.

Кроки, необхідні для досягнення як економічного, так і валютного союзу, широко досліджувалися та обговорювалися протягом 1970-х і 1980-х років, і рішення, які були прийняті після цих дебатів, мали важливий ефект у підтримці слабких сторін європейської регіональної політики.

Валютний союз і, зокрема, ідея спільної валюти, виявилися складною проблемою з політичного погляду, оскільки вона передбачала втрату національного суверенітету над національною валютою.

Після 1979 р., зі створенням **Європейської валютної системи (ЄВС)**, Співтовариство створило зону внутрішньої валютної стабільності. Реалізація фінансової політики здійснювалась на наступних засадах – бюджет і правила ухвалюються спільно Європейською Радою та Європейським Парламентом на основі пропозиції Європейської Комісії.

Договір про Європейський Союз (Маастрихтська угода) та основи будівництва Співтовариства щодо економічної та соціальної єдності було підписано в 1992 р., який у 1993 р. вступив в силу.

У 1995 р. відбулось **четверте розширення** ЄС – до Європейського Союзу приєднались Австрія, Швеція та Фінляндія.

«Лісабонська стратегія» 2000 р. змінила пріоритети ЄС на зростання, робочі місця та інновації.

Лісабонський договір, який був підписаний 13 грудня 2007 р. та набув чинності 1 грудня 2009 р., значною мірою був укладений з метою вирішення питань попереднього Договору про створення

Конституції для Європи. Конституція мала замінити установчі договори ЄС одним текстом. Вона була підписана в Римі 29 жовтня 2004 р. Щоб набути чинності, конституцію мали ратифікувати всі країни ЄС (на той час 27 країн), але ратифікували лише 17 країн ЄС. Вона була відхилена на національних референдумах у Франції та Нідерландах у 2005 р.

Отже, Лісабонський договір вносить зміни до попередніх договорів – **Амстердамського та Ніццького**. Він включає більше інституційних і політичних реформ, передбачених конституційним договором.

Хронологія наступного розширення ЄС має такий вигляд:

2004. **Четверте розширення**: Польща, Чехія, Угорщина, Естонія, Латвія, Литва, Мальта, Кіпр, Словаччина та Словенія (збільшення населення ЄС на 20%, але його ВВП лише на 5%).

2007. **П'яте розширення**: Болгарія та Румунія вступають до Європейського Союзу

2013. **Шосте розширення**: Хорватія приєднується до Європейського Союзу

У 2011 р. було створено Платформу розумної спеціалізації з метою допомогти національним і регіональним урядам розробити стратегії розумної спеціалізації та максимізувати вплив регіональної політики.

Стратегії розумної спеціалізації повинні були забезпечити більш ефективне використання державних коштів та стимулювання приватних інвестицій. Вони повинні були допомагати регіонам зосередити ресурси на кількох ключових пріоритетах. Також зазначені стратегії є ключовим елементом у розвитку багаторівневого управління для інтегрованої інноваційної політики.

У березні 2014 р. **Європейський комітет регіонів** прийняв **Афінську декларацію**, яка посилила територіальний вимір стратегії «Європа 2020» і запровадила розширену систему моніторингу на регіональному та місцевому рівнях. У результаті було створено моніторингову платформу «Європа 2020» для аналізу реалізації стратегії «Європа 2020» на різних територіальних рівнях.

2.3. Сучасна регіональна політика Європейського Союзу

Метою нинішньої регіональної політики є не просто переміщення доходів із заможних країн до бідних, а й забезпечення підтримки програм, спрямованих на вирішення регіональних проблем. Для посилення ефекту зазначеної регіональної політики докладаються оцінка політики та моніторинг на додаток до важливості партнерства між державами-членами, регіонами, ЄС та різними іншими суб'єктами у виконанні та реалізації політики.

Регіональна політика спрямована на всі регіони та міста Європейського Союзу з метою підтримки створення робочих місць, конкурентоспроможного бізнесу, економічного зростання, сталого розвитку та покращення якості життя громадян.

Рамки поточної **політики згуртованості ЄС** сягають Єдиного європейського акту 1986 р. Ця концепція була успадкована Маастрихтською угодою (1993) і регіональна політика була посилена зі збільшенням кількості держав-членів. Розширення ЄС в 2004 р. призвело до збільшення регіональних відмінностей. ЄС знадобилось розробляти різні заходи, переносючи свій акцент на відповідні регіони.

Хоча просторове планування не входить до сфери повноважень ЄС, були зроблені такі кроки, як формулювання **Європейської перспективи просторового розвитку** через неофіційну урядову співпрацю. Оскільки просторовий розвиток було покладено на відповідальність ЄС в результаті включення територіальної єдності в Лісабонську угоду, яка набула чинності в 2009 р., ЄС намагається просувати свої повноваження щодо координації різних просторових політик, а також сприяти співпраці між сторонами, відповідальними за землекористування та планування розвитку.

Із запровадженням у Лісабонській угоді **територіальної згуртованості** як чіткої мети **політики згуртованості**, більш сильний акцент було приділено доступу до послуг, функціональній географії, територіальному аналізу та стійкості. Цей зсув пріоритетів відображається у посиленні уваги до сталого зростання в Стратегії Європи 2020.

Щоб досягти цих пріоритетів і задовольнити різноманітні потреби розвитку в усіх регіонах ЄС, було виділено на політику згуртованості 351,8 мільярдів євро (майже третина загального бюджету ЄС) на 2014-2020 рр.

«Європа 2020» – це стратегія зростання та створення робочих місць Європейського Союзу на поточне десятиліття, яка спрямована на створення умов для розумного, сталого та інклюзивного зростання.

Стратегія передбачає заходи щодо подолання економічної кризи та виходу з неї шляхом усунення структурних недоліків європейської економічної моделі. Кінцевою метою є забезпечення високого рівня зайнятості, продуктивності та соціальної згуртованості в державах-членах, одночасно зменшуючи вплив на природне середовище.

Щоб досягти своєї мети, ЄС ухвалив п'ять головних цілей, які мали бути досягнуті до 2020 р. [5]:

– **зайнятість** – збільшити рівень зайнятості серед осіб у віці 20–64 років щонайменше до 75%;

– **дослідження та розробки** – збільшення сукупних державних і приватних інвестицій у дослідження та розробки до 3% валового внутрішнього продукту (ВВП);

– **зміна клімату та енергетична стійкість** – скоротити викиди парникових газів щонайменше на 20% порівняно з рівнем 1990 р. та збільшити частку відновлюваної енергії в кінцевому споживанні енергії до 20% і сприяти підвищенню енергоефективності на 20%;

– **освіта** – скоротити рівень тих, хто рано залишив освіту та професійну підготовку, до менш ніж 10% і збільшити частку осіб у віці 30–34 років, які мають вищу освіту, щонайменше до 40%;

– **бідність і соціальне відчуження** – позбавити принаймні 20 мільйонів людей від ризику бідності та соціального відчуження.

Треба відмітити, що оскільки глобальна економіка та транскордонні виклики швидко розвиваються, країни та регіони по всьому світу наразі запекло змагаються за свої позиції.

В розрізі цих подій 16 березня 2023 р. Європейська Комісія представила **Стратегію конкурентоспроможності ЄС 2030**. Ця стратегія має на меті стимулювати промислове зростання, узгоджуючи його з цілями переходу на зелені і цифрові

технології та відстоюючи конкурентоспроможність у своїй основі [6].

ЄС бере до уваги три основні факти, які перешкоджають продуктивності та зростанню:

- пандемія COVID-19;
- війна в Україні;
- енергетична криза.

В Стратегії зазначається, що **єдиний ринок** є ключовим активом ЄС і рушієм його конкурентоспроможності. Єдиний ринок є важливим чинником економічної стійкості Європи під час криз і забезпечує вирішальний геополітичний важіль, який посилює становище та вплив ЄС у світі [6].

Для підвищити конкурентоспроможності Комісія пропонує зосередитись на **дев'яти взаємодоповнювальних драйверах** (рис. 2.5).



Рис. 2.5. 9 ключових драйверів Стратегії конкурентоспроможності ЄС 2030

Відповідно до зазначених **9 ключових драйверів** Стратегії конкурентоспроможності ЄС 2030, **діючий єдиний**

ринку планується активізувати шляхом його розширення та поглиблення і сприяння інтеграції послуг.

Доступ до **приватного капіталу та інвестицій** планується реалізовувати шляхом поглиблення ринків капіталу та завершення створення Банківського союзу, а також за рахунок розробки податкових і фінансових нормативних рамок ЄС для підтримки бізнесу.

Підтримку **державних інвестицій та інфраструктури** заплановано реалізовувати шляхом реформування європейської системи економічного управління.

Дослідження та інновації будуть реалізовуватись за допомогою податкових стимулів, державно-приватного партнерства та великомасштабних проектів для зменшення ризику інвестицій в інновації, особливо в ключових сферах чистих технологій, цифрових і біотехнологій.

Створення **чистої енергії** заплановано завдяки швидкому розгортанню відновлюваних джерел енергії, цифровізації енергетичних систем і накопичувачів енергії.

Реалізація **концепції циркулярності економіки** намічена за рахунок сприяння переходу до замкнених виробничих систем в економіці ЄС.

Цифровізація – намічено шляхом широкого впровадження цифрових інструментів у всій економіці та більшої підтримки лідерства в ключових цифрових технологіях, таких як штучний інтелект, квантові обчислення, мікроелектроніка, Web 4.0, віртуальна реальність і цифрові близнюки, а також кібербезпека.

Освіта та навички – намічено шляхом розвитку та визнання навичок ключем до якісних робочих місць, збільшення участі жінок, молоді та громадян третіх країн на ринку праці і сприяння професійній освіті та підготовці.

Торгівлю та відкриту стратегічну автономію намічено розвивати шляхом продовження відкриття ринків для компаній ЄС через поглиблення зв'язків із союзниками та торговими партнерами, збереження принципів справедливої торгівлі та цілеспрямоване вирішення ризиків.

2.4. Європейські регіони та міжрегіональна взаємодія

У середині 1980-х років концепція «Європа регіонів» була висунута через публічне обговорення і з тих пір широко використовувалася, щоб дати образ поточного розвитку об'єднаної та більш демократичної Європи. Вважається, що європейська інтеграція посилить владу регіонів не лише в політиці, а й в економіці.

Європейська Комісія визначила роль регіональної політики в реалізації стратегії «Європа 2020», і таким чином визначила **центральну роль регіонів** у перетворенні пріоритетів на практичні дії.

Регіональна політика ЄС (політика згуртованості) – це спосіб Європейського Союзу боротися з соціальною, економічною та територіальною невідповідністю, яка існує між 28 країнами та 273 регіонами, з яких складається ЄС. Регіональна політика ЄС реалізується шляхом підтримки створення робочих місць, сталого розвитку та конкурентоспроможності бізнесу.

Регіональна політика передбачає фінансування проектів, які будуть впроваджуватися місцевими чиновниками на регіональному рівні, таким чином, що значною мірою будуть здійснюватися в обхід національного уряду. При цьому така політика є одним із ключових інструментів європейського управління на просторі ЄС, залучаючи більше третини загального бюджету ЄС.

В період 2014– 2020 рр. регіональна політика реалізовувалась через три основні фонди:

1) **Європейський фонд регіонального розвитку** – спрямований на допомогу у зменшенні економічних і соціальних дисбалансів між регіонами ЄС. Його інвестиції зосереджені на підтримці інновацій і досліджень, малих і середніх підприємств (МСП), цифрових можливостей для людей і бізнесу, а також економіки з низьким вмістом вуглецю.

2) **Фонд згуртованості** – спрямований на допомогу біднішим державам-членам (тобто тим, чий ВНД на мешканця становить менше 90% від середнього в ЄС) у порівнянні з багатшими країнами. Наразі право на участь у цьому фонді мають Болгарія,

Хорватія, Кіпр, Чехія, Естонія, Греція, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина та Словенія.

3) **Європейський соціальний фонд** – спрямований на безпосередню допомогу людям, які опинилися на межі бідності, шляхом розширення можливостей освіти, навчання та працевлаштування в усьому Союзі.

В період 2014-2020 рр. структурні фонди підтримували 11 інвестиційних напрямів, а саме [5]:

1. Посилення досліджень, технологічний розвиток та інновації.
2. Покращення доступу до інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та їх використання.
3. Підвищення конкурентоспроможності малих і середніх підприємств.
4. Підтримка переходу до низьковуглецевої економіки в усіх секторах.
5. Сприяння адаптації до зміни клімату, запобігання та управління ризиками.
6. Збереження та захист навколишнього середовища і підвищення ефективності використання ресурсів.
7. Сприяння розвитку сталої транспортної системи та усунення вузьких місць у ключових мережах інфраструктури.
8. Сприяння стабільній та якісній зайнятості і підтримка мобільності робочої сили.
9. Сприяння соціальній інтеграції, боротьбі з бідністю та будь-якою дискримінацією.
10. Інвестиції в освіту, підготовку та професійну підготовку для отримання навичок і навчання впродовж життя.
11. Підвищення інституційної спроможності органів державної влади та ефективне державне управління.

Перші чотири з цих напрямів становлять ключові пріоритети для **Європейського фонду регіонального розвитку (ЄФРР)**, і значна частина інвестицій зосереджена на цих сферах (від 50% до 80%, залежно від рівня розвитку регіону).

Структурні та інвестиційні фонди для проектів регіонального та міського розвитку доповнюються наступними 4 фондами:

- інструмент допомоги перед вступом;
- фонд солідарності ЄС;
- програма допомоги турецько-кіпрській громаді;
- Європейський фонд адаптації до глобалізації.

По суті, ЄС забезпечує спільний дім для всіх регіонів і націй, замінюючи роль їхніх національних держав. У цій новій реальності держави прийняли сучасний і конструктивний погляд на процес європейської інтеграції, який передбачає поділ свого суверенітету з іншими державами-членами ЄС.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Як і чому за останні десятиліття змінювалися регіони Європи та їхні відносини з державами?
2. Збільшення важливості регіонів як одиниць економічного, політичного та культурного розвитку не викликає сумніву, але яке це має загальне значення?
3. Яку роль відіграють і ймовірно відіграватимуть регіони в структурах управління Європейського Союзу?
4. Проаналізуйте та обґрунтуйте, що ми маємо на увазі під «регіоном» і «регіоналізмом»?
5. Коротко резюмуйте основні аргументи «за» та «проти» ймовірності «Європи регіонів» та «Європи націй».

Список використаної літератури

1. Декларация по регионализму в Европе. Ассамблея регионов Европы. URL: http://www.aer.eu/fileadmin/user_upload/PressComm/Publications/Declaration_Regionalism/.dam/110n/ru/DR_RUSSE.pdf
2. Федулова С.О. Економіка старопромислових регіонів України: сучасне розуміння та реалії. ЕКОНОМІКА: реалії часу. №4(20). 2015. С. 12-19. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n4.html>
3. Федулова С.О. Регіональний розвиток в умовах обмеженості водних ресурсів: монографія. Днепр: Баланс-Клуб; Дружківка: Юго-Восток, 2019. 436 с.

4. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text

5. Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, 3.3.2010. COM (2010) 2020, 37 p.

6. EU competitiveness beyond 2030: looking ahead at the occasion of the 30th anniversary of the Single Market. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_1668

Тема 3. Енергетична політика Європейського Союзу

Питання, які розкривають зміст теми

3.1. Становлення та розвиток енергетичної політики Європейського Союзу

3.2. Нові виклики для формування енергетичної політики Європейського Союзу: зниження й диверсифікація залежності

3.3. Роль і місце ринкових і безпекових чинників при формуванні спільної енергетичної політики

Після вторгнення росії в Україну аргументи на користь швидкого переходу на чисту енергію ніколи не були такими сильними та очевидними. ЄС імпортувало близько 90% споживаного газу, а росія забезпечувала понад 40% загального споживання газу в ЄС. Також на росію припадало 27% імпорту нафти та 46% імпорту вугілля до ЄС.

ЄС має бути готовим до будь-якого сценарію. Чим швидше і рішучіше ЄС диверсифікує постачання, прискорить розгортання зелених енергетичних технологій і зменшить попит на енергію, тим раніше зможе замінити російський газ. Прискорення «зеленого» переходу зменшить викиди, зменшить залежність від імпорту викопного палива та захистить від різкого зростання цін.

3.1. Становлення та розвиток енергетичної політики Європейського Союзу

Початковим етапом становлення та розвитку енергетичної політики Європейського Союзу можна вважати створення у 1951 р. **Європейського об'єднання з вугілля та сталі**. Головною метою об'єднання було створення єдиного ринку вугілля та сталі серед країн-членів. Це сприяло спільному використанню природних ресурсів та забезпеченню сталого виробництва.

У 1957 р. було створено **Європейське товариство з атомної енергії (Euratom)**. Це міжурядова організація, яка виконує важливі функції у галузі атомної енергії. Європейське товариство з атомної енергії продовжує відігравати важливу роль у забезпеченні ядерної безпеки та розвитку цієї галузі в Європейському Союзі.

Військові конфлікти завжди мали великий вплив на енергетичну політику Європейського Союзу, змушуючи його адаптуватися до нових реалій та шукати стратегії забезпечення безпеки та стійкості в умовах геополітичної нестабільності.

У 2010 р. була прийнята **Стратегія «Енергія 2020»** щодо конкурентоспроможної, сталої та безпечної енергетики (COM/2010/0639), яка визначала цілі, що допоможуть ЄС боротися зі зміною клімату та забрудненням повітря. Стратегія ЄС також була націлена на зменшення залежності від іноземного викопного палива, зберігаючи енергію доступною для споживачів і підприємств.

Вже у 2011 р. було прийнято до уваги **Енергетичну дорожню карту до 2050 р.**, яку було схвалено Європейським парламентом у його резолюції від 15 березня 2012 р. Дорожня карта визначає чотири основні шляхи до більш сталої, конкурентоспроможної та безпечної енергетичної системи до 2050 р.: *енергоефективність, відновлювана енергія, ядерна енергія, а також уловлювання та зберігання вуглецю.*

У жовтні 2014 р. Європейська Рада погодила нову **Рамкову програму щодо клімату та енергетики до 2030 р.**, включаючи загальноєвропейські та політичні цілі на період між 2020 і 2030 рр. Того ж року Європейська Комісія опублікувала свою **Стратегію енергетичної безпеки** (COM/2014/330). Стратегія послужила будівельним блоком для стратегії енергетичного союзу.

Повністю інтегрований і належним чином функціонуючий внутрішній **енергетичний ринок** забезпечує доступні ціни на енергію, дає необхідні цінові сигнали для інвестицій у зелену енергію, забезпечує постачання енергії та відкриває найменш дорогий шлях до кліматичної нейтральності.

Законодавство про внутрішній енергетичний ринок було вперше запроваджено в **Третньому енергетичному пакеті** (2009-2014 рр.), охоплюючи п'ять сфер: моделі анбандлінгу; національні

незалежні регулятори; кооперація; Агентство Європейського Союзу зі співробітництва регуляторів енергетики (ACER) і справедливі роздрібні ринки.

З метою покращення транскордонного співробітництва було створено Європейські мережі операторів систем транспортування електроенергії (ENTSO-E) та Європейські мережі операторів систем транспортування газу (ENTSO-G). Також третій енергетичний пакет включав, серед іншого, Регламент (ЄС) 1227/2011 про цілісність і прозорість оптового енергетичного ринку та політику Транс'європейських енергетичних мереж (TEN-E) на основі Регламенту (ЄС) 347/2013, що встановлює керівні принципи для транс'європейської енергетичної інфраструктури.

Стратегія енергетичного союзу (COM/2015/080), яка опублікована 25 лютого 2015 р., як ключовий пріоритет Комісії Юнкера (2014-2019), спрямована на створення **енергетичного союзу**, який надає споживачам ЄС – домогосподарствам і підприємствам – доступ до безпечної, стійкої та чистої енергії.

Енергетичний союз створено з метою забезпечення безпечної, доступної та чистої енергії для громадян і підприємств ЄС

Згідно з Енергетичним союзом (2015), **п'ятьма основними цілями енергетичної політики ЄС** є [1]:

1. Безпека, солідарність і довіра – диверсифікація європейських джерел енергії для забезпечення енергетичної безпеки через солідарність і співпрацю між країнами ЄС;

2. Повністю інтегрований внутрішній енергетичний ринок – забезпечення функціонування повністю інтегрованого внутрішнього енергетичного ринку, уможливаючи вільний потік енергії через ЄС з використанням належної інфраструктури та без технічних і регуляторних бар'єрів;

3. Енергоефективність – підвищення енергоефективності та зменшення залежності від імпорту енергоресурсів, скорочення викидів та сприяння створенню робочих місць і зростанню;

4. Кліматичні дії, декарбонізація економіки – декарбонізація економіки та рух до низьковуглецевої економіки відповідно до Паризької угоди;

5. Дослідження, інновації та конкурентоспроможність – сприяння дослідженням у сфері технологій з низьким вмістом вуглецю та екологічно чистих енергетичних технологій, а також надання пріоритету дослідженням та інноваціям, що сприяють стимулюванню енергетичного переходу і підвищують конкурентоспроможність.

Пізніше, 24 грудня 2018 р. набув чинності **Регламент про управління енергетичним союзом і кліматичні дії (ЄС) 2018/1999** як частина пакету «Чиста енергія для всіх європейців».

Регламент підкреслює важливість досягнення цілей ЄС у сфері енергетики та клімату до 2030 р. та встановлює, як країни ЄС та Комісія мають працювати разом, а також як окремі країни мають співпрацювати для досягнення цілей енергетичного союзу.

Механізм управління енергетичним союзом базується на інтегрованих національних енергетичних і кліматичних планах, що охоплюють десятирічні періоди, починаючи з 2021 по 2030 р., довгострокових стратегіях ЄС і національних довгострокових стратегіях, а також інтегрованій звітності, моніторингу та публікаціях даних.

Енергетичні відносини **після Brexit** підпадають під Угоду про торговельне співробітництво між ЄС і Великобританією та Угоду Євратом-Великобританія.

У 2019 р. ЄС переглянув рамки своєї енергетичної політики, щоб допомогти країнам відійти від викопного палива до більш чистої енергії, а точніше, виконати зобов'язання ЄС щодо скорочення викидів парникових газів у рамках Паризької угоди. Угода щодо цього нового зводу енергетичних правил під назвою **«Чиста енергія для всіх європейців» (четвертий енергетичний пакет, 2015-2020 рр.)** ознаменувала значний крок до реалізації стратегії енергетичного союзу, опублікованої у 2015 р. [2].

Нові правила повинні принести значні переваги споживачам, навколишньому середовищу та економіці, а також зробити важливий внесок у довгострокову стратегію ЄС щодо досягнення

вуглецевої нейтральності (нульових чистих викидів) до 2050 р.

Поточний політичний порядок денний обумовлено проблемами енергетичної безпеки та узгодженням енергетичних і кліматичних цілей ЄС, які запропоновані у липні 2021 р. у **п'ятому енергетичному пакеті «Fit for 55»**.

У зазначеному пакеті відображено наступні цілі [3]:

- скорочення викидів парникових газів щонайменше на 55% порівняно з рівнем 1990 р. до 2030 р.;
- скорочення чистих викидів парникових газів до нуля до 2050 р.;
- збільшення до 32% частки відновлюваних джерел енергії в енергоспоживанні;
- покращення енергоефективності на 32,5%;
- формування взаємозв'язку щонайменше 15% електроенергетичних систем ЄС.

Нові запропоновані **енергетичні цілі ЄС до 2030 р.**, неофіційно погоджені в березні 2023 р. та включають:

- збільшення частки відновлюваних джерел енергії в енергоспоживанні до 42,5%, з метою досягнення 45%;
- зменшення споживання первинної та кінцевої енергії в ЄС на 11,7% у порівнянні з прогнозами 2020 р. на 2030 р., що еквівалентно 40,5% та 38% відповідно до прогнозів 2007 р.

російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. спричинило значні збої на ринку, що змусило ЄС змінити нормативно-правову базу для енергетики. Серед усіх вжитих заходів, що впливають на ринок, у 2022 р. Комісія запропонувала [1]:

- варіанти пом'якшення високих цін на енергію;
- створення майданчика для спільних закупівель газу;
- нові правила зберігання газу та зобов'язання;
- заходи зі скорочення попиту на електроенергію та газ;
- заходи газової солідарності між державами-членами;
- нові орієнтири цін на скраплений газ;
- заходи щодо перерозподілу надлишкових доходів енергетики кінцевим споживачам;
- безпечну цінову стелю.

У період з вересня по грудень 2022 р. Рада Європейського Союзу встановила три виняткові тимчасові ринкові заходи:

- добровільна загальна ціль скорочення 10% валового споживання електроенергії та обов'язкова ціль скорочення 5% споживання електроенергії в години пік;

- обмеження ринкового доходу на рівні 180 євро/МВт-год для генераторів електроенергії, що використовують відновлювані джерела енергії, ядерне та буре вугілля;

- обов'язковий тимчасовий збір солідарності для сектору викопного палива.

У березні 2023 р. реформа ринку електроенергії була спрямована на прискорення впровадження відновлюваних джерел енергії та поступову відмову від газу, що зробить рахунки споживачів менш залежними від нестабільних цін на викопне паливо.

3.2. Нові виклики для формування енергетичної політики Європейського Союзу: зниження й диверсифікація залежності

У лютому 2022 р. російське вторгнення в Україну змінило графік перегляду енергоресурсів. Військовий конфлікт та наступні збої на енергетичному ринку спровокували швидку реакцію Європейського Союзу.

Всі лідерів ЄС 10 і 11 березня 2022 р., підтримуючи Версальську декларацію, прийняли серію актів для підвищення **безпеки енергопостачання**, що опубліковано Європейською комісією:

- нове повідомлення REPowerEU (8 березня 2022 р.);

- варіанти пом'якшення високих цін на енергію за допомогою закупівель газу та мінімальних зобов'язань щодо зберігання газу (23 березня 2023 р.);

- платформа ЄС зі закупівлі енергії для забезпечення постачання газу, скрапленого природного газу (СПГ) і водню (квітень 2022 р.);

– план REPowerEU щодо припинення залежності ЄС від російського викопного палива та додаткових короткострокових опцій на ринках газу та електроенергії (18 травня 2022 р.);

– європейський план скорочення попиту на газ і пропозиція щодо регулювання (20 липня 2022 р.).

27 червня 2022 року Парламент ЄС і Рада в рекордно короткі терміни прийняли нові правила щодо мінімальних рівнів наповнення газосховищ.

План REPowerEU – план швидкого зменшення залежності від російського викопного палива та прискорення переходу до «зеленої» економіки

План **REPowerEU** спирається на повну реалізацію пропозицій «Fit for 55», представлену 2021 р., не змінюючи амбіції щодо досягнення принаймні 55% зниження викидів парникових газів до 2030 р. та кліматичної нейтральності до 2050 р. відповідно до **Європейської зеленої угоди**. Це матиме позитивний вплив на скорочення викидів ЄС протягом наступного десятиліття (рис 3.1).

Проте швидке припинення імпорту викопного палива з росії вплине на траєкторію переходу або на шляхи досягнення кліматичних цілей.

Економія енергії виступає як найшвидший і найбільш ефективний шлях подолання поточної енергетичної кризи. Зниження обсягів енергоспоживання призводить до скорочення витрат домогосподарств і підприємств як у короткостроковій, так і у довгостроковій перспективі. Крім того, такий підхід сприяє зменшенню імпорту викопного палива з росії. Європейський Союз визначає зниження споживання енергії завдяки підвищенню ефективності як критичного елементу переходу до чистих джерел енергії. Це сприяє зміцненню стійкості економіки ЄС і захисту її конкурентоспроможності від високих витрат на викопне паливо.

Теза ЄС "Збережіть енергію" включає комплексний підхід, який передбачає впровадження структурних змін через середньо- та довготермінові заходи з енергоефективності, а також досягнення миттєвого енергозбереження шляхом зміни споживчої поведінки.



* складено автором на основі [3]

Рис. 3.1. Складові плану REPowerEU*

Європейська зелена угода визначає, як зробити Європу першим кліматично нейтральним континентом до 2050 року, стимулюючи економіку, покращуючи здоров'я та якість життя людей, піклуючись про природу та не залишаючи нікого осторонь

Впровадження стратегії **диверсифікації поставчань**, виконання плану REPowerEU, високі ціни, газові альтернативи у вигляді *стабільного біометану та відновлюваного водню*, активне розгортання відновлюваних джерел енергії і структурні заходи (такі як енергоефективність) призведуть до швидшого зменшення попиту на газ в ЄС, ніж передбачено пакетом «Fit for 55».

Європейський Союз планує надавати своїм міжнародним партнерам довгострокові перспективи взаємовигідного співробітництва, включаючи інтеграцію розвитку водню та відновлюваної енергетики і торгівлі, а також співпрацю в сфері стратегій скорочення викидів метану.

Метан займає 2-е місце після вуглекислого газу за впливом парникових газів на зміну клімату. Насправді здатність метану утримувати тепло в атмосфері у 86 разів більша, ніж у вуглекислого газу

Важливим є варіант диверсифікації для країн-членів, які наразі отримують ядерне паливо для своїх реакторів від Росії для виробництва електроенергії чи неенергетичного використання. Це передбачає співпрацю з міжнародними партнерами для забезпечення альтернативних джерел урану та розвитку потужностей з конверсії, збагачення та виробництва палива.

Окрім диверсифікації зовнішніх постачальників, внутрішній видобуток природного газу в країнах-членах ЄС, де це можливо, може сприяти зміцненню безпеки постачання.

Значне прискорення впровадження **чистих технологій** у виробництві електроенергії, промисловості, будівництві та транспорті, разом із розширенням **відновлюваної енергетики**, сприятиме поступовій відмові від російського викопного палива. Це також призведе до зниження цін на електроенергію та зменшення імпорту викопного палива.

Сонячна фотоелектрична система (PV) є однією з найефективніших технологій для впровадження, що підтверджується рішенням Європейської Комісії встановити ціль REPowerEU – більше 320 ГВт нових сонячних фотоелектричних установок до 2025 р., що вдвічі перевищує поточний рівень, та майже 600 ГВт до 2030 р. [3].

Використання **енергії вітру**, зокрема вітрової енергетики, відкриває значний потенціал для майбутнього через стабільні та масштабні ресурси. Європа є лідером у світі у сфері морської вітрової енергетики. З метою подальшого зміцнення глобальної конкурентоспроможності вітрового сектору ЄС та досягнення амбіцій REPowerEU шляхом швидкого розгортання вітроенергетики важливо укріпити ланцюги поставок.

Європейський Союз також має намір подвоїти сьогоднішній рівень використання **індивідуальних теплових насосів** протягом

наступних 5 років, досягаючи загальної кількості в 10 мільйонів одиниць. Держави-члени можуть сприяти прискоренню впровадження масштабних теплових насосів, а також геотермальної і сонячної теплової енергії економічно ефективними засобами [3].

Використання **відновлюваного водню** стане пріоритетним для заміщення природного газу, нафти і вугілля в промисловості та транспорті, які є складними для декарбонізації. Ціль REPowerEU концентрується на задачі досягнення виробництва 10 мільйонів тонн внутрішнього відновлюваного водню, а також імпорту 10 мільйонів тонн відновлюваного водню до 2030 р. [3].

Також, Європейський Союз наростив зусилля для впровадження водневої інфраструктури для транспортування, виробництва і імпорту 20 мільйонів тонн водню до 2030 р. [5]. Хоча **транскордонна воднева інфраструктура** поки що є на етапі становлення, але основа для планування та розвитку вже закладена завдяки включенню водневої інфраструктури до переглянутих транс'європейських енергетичних мереж.

Загальні обсяги інвестицій для розбудови водневої інфраструктури прогнозуються у діапазоні від 28 до 38 мільярдів євро для внутрішніх трубопроводів ЄС та від 6 до 11 мільярдів для зберігання [3].

З метою сприяння імпорту до 10 мільйонів тонн відновлюваного водню, Європейська Комісія планує сконцентрувати увагу на розвитку трьох основних шляхів імпорту водню через Середземне море, район Північного моря та, при відповідних умовах, з Україною.

Green Hydrogen Partnerships підтримуватиме імпорт зеленого водню, сприяючи декарбонізації в країнах-партнерах. Інші види водню, зокрема ядерний, також грають певну роль у заміні природного газу [6].

Збільшення стійкого виробництва **біометану** до 35 мільярдів кубометрів до 2030 р. є економічно ефективним способом досягнення амбіцій ЄС щодо скорочення імпорту природного газу з Росії. Щоб підвищити потужність виробництва біогазу в ЄС та сприяти його перетворенню в біометан, очікувані інвестиційні

витрати становлять 37 мільярдів євро протягом визначеного періоду [3].

Основна увага повинна бути зосереджена на сталому виробництві, підтверджуючи, що біометан виробляється з органічних відходів, лісових та сільськогосподарських відходів, щоб уникнути негативного впливу на землекористування та продовольчу безпеку.

Біоенергетика складає 60% відновлюваної енергії в ЄС. Це стабільне джерело енергії, доступне всередині країни, але треба розуміти, що ключовим вважається стале джерело. Поточні оцінки показують помірне, але постійне зростання використання біомаси до 2030 р. Пріоритетне використання відходів біомаси, які не підлягають переробці, а також відходів сільського господарства та лісу, забезпечить стале виробництво енергії, що сприятиме досягненню цілей REPowerEU.

Заміна природного газу, нафти і вугілля в промислових процесах не лише зменшить викиди вуглекислого газу, але також підсилить промислову конкурентоспроможність, захищаючи виробництво від нестабільності на ринках викопного палива, і сприятиме міжнародному технологічному лідерству [7].

Заходи щодо енергоефективності, заміни палива, електрифікації та поширеного використання відновлюваного водню, біогазу та біометану в промисловості можуть призвести до економії в 35 млрд кубометрів природного газу до 2030 р., на додаток до запланованого рівня, який зазначено в енергетичному пакеті «Fit for 55».

Найбільші можливості для скорочення попиту на викопний газ виявляються при активізації виробництва неметалевих корисних копалин, цементу, скла та кераміки, виробництва хімічних – це майже 22 млрд кубометрів [3].

3.3. Роль і місце ринкових і безпекових чинників при формуванні спільної енергетичної політики

Поточна політика енергетичної безпеки ЄС включає координаційні заходи для забезпечення безпеки енергопостачання та правила запобігання і реагування на аварії на морських

установках та потенційні збої в постачанні енергії та аварійні запаси нафти і газу, включаючи ліцензії на розвідку та видобуток. Після російського вторгнення в Україну в лютому 2022 р. **безпека енергопостачання** стала головним енергетичним пріоритетом (рис. 3.2).

Регламентом (ЄС) 2019/941 про готовність до ризиків у секторі електроенергетики вимагається від держав-членів ЄС співпрацювати одна з одною, щоб гарантувати, що під час кризи електроенергії електроенергія буде надходити туди, де вона найбільше потрібна. Регламент гарантує, що держави-члени запровадять відповідні інструменти для запобігання, підготовки та управління можливими кризами в електроенергетиці в дусі солідарності та прозорості.

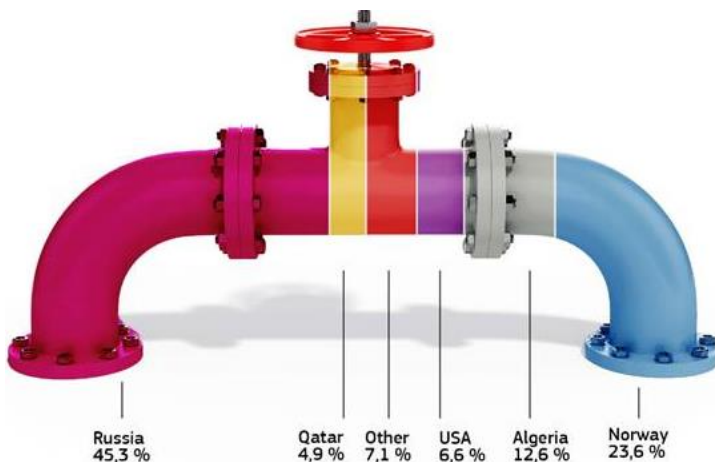


Рис. 3.2. Частка в імпорті природного газу ЄС у 2021 р. [4]

Наступним **регламентом (ЄС) 2018/1999 про управління Енергетичним союзом** встановлюється цільовий показник об'єднання електроенергії на рівні принаймні 15% до 2030 р., що визначається як імпортна потужність над встановленою генеруючою потужністю країн ЄС.

Регламент (ЄС) 2017/1938 про заходи щодо забезпечення безпеки постачання газу включає гарантії безпеки газу та покращує механізми запобігання, солідарності та реагування на

кризи. Він передбачає посилене регіональне співробітництво, регіональні плани превентивних дій і плани надзвичайних ситуацій, а також механізм солідарності для забезпечення безпеки газопостачання.

У червні 2022 р. Європейський парламент і Рада за три місяці переглянули регламент зберігання газу, запровадивши зобов'язання щодо мінімального рівня заповнення газосховищ до 1 листопада (80% у 2022 р. та 90% у наступні роки), проміжні цілі та новий процес сертифікації для зменшення ризиків зовнішнього втручання.

Регламент (ЄС) 2022/2576 посилює енергетичну солідарність за рахунок кращої координації закупівель газу та обміну газом. Він забезпечує правову основу Енергетичної платформи ЄС для підтримки країн ЄС у підготовці до зими і, зокрема, у наповненні їхніх газосховищ.

Директива 2009/119/ЄС вимагає від держав-членів підтримувати надзвичайні мінімальні запаси нафти, які відповідають або 90 дням середньодобового чистого імпорту, або 61 дню середньодобового внутрішнього споживання, залежно від того, що більше.

Сфера застосування **Газової директиви 2009/73/ЄС** поширюється на майбутні газопроводи до третіх країн і з них, з відступами для існуючих трубопроводів.

Як частина **Європейської зеленої угоди**, **Фонд справедливого переходу** є основним інструментом згуртованості, що підтримує регіони з інтенсивним використанням вугілля та викидами вуглецю в їх переході на джерела енергії з низьким вмістом вуглецю.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Які виклики та загрози стоять перед енергетичною політикою Європейського Союзу в умовах геополітичної нестабільності?

2. Які стратегії розвитку відновлювальних джерел енергії обрані ЄС і як вони адаптуються до змін в геополітичному середовищі?

3. Як впливають військові конфлікти на інфраструктуру енергетики та безпеку постачання в ЄС?

4. Які заходи безпеки та оборони розглядаються ЄС для забезпечення енергетичної стійкості в умовах світової напруги?

5. Як використання технологій індустрії 4.0 може впливати на розвиток та безпеку європейської енергетики?

Список використаної літератури

1. Energy policy: general principles. Fact Sheets on the European Union. European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/68/energy-policy-general-principles>

2. Clean energy for all Europeans package. European Commission. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/clean-energy-all-europeans-package_en

3. Communication from the commission to the european parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions 'Fit for 55': delivering the EU's 2030 Climate Target on the way to climate neutrality. Document 52021DC0550. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0550>

4. Communication from the commission to the european parliament, the European council, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions REPowerEU Plan. Document 52022DC0230. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:230:FIN>

5. Understanding Global Hydrogen Strategies: Strengthening Clean Hydrogen Opportunities. World Resources Institute. URL: <https://www.wri.org/research/understanding-global-hydrogen-strategies-strengthening-clean-hydrogen-opportunities>

6. EU Hydrogen Strategy. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_20_1296

7. Fleming S. Lessons for the energy transition from the 2021 energy crisis. World Economic Forum. 2021. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2021/10/energy-transition-risks-crisis/>

Тема 4. Глобальна продовольча безпека в пріоритетах єдиної аграрної політики Європейського союзу

Питання, які розкривають зміст теми

4.1. Система продовольчої безпеки: національний і глобальний вимір

4.2. Глобальна криза продовольчої безпеки світу 2022 року

4.3. Єдина аграрна політика Європейського союзу та визначення аграрної політики України в контексті євроінтеграції

Визначення продовольчої безпеки розвивалося та змінювалося протягом останніх 50 років, включаючи введення чотирьох часто цитованих стовпів продовольчої безпеки: наявність, доступ, використання та стабільність, які були важливими у формуванні політики.

Продовольча безпека безпосередньо пов'язана з міжнародною стабільністю та добробутом людей, тому питання продовольчої безпеки широко вивчається міжнародним співтовариством. Хоча глобальна продовольча безпека покращилася за останні роки, багато країн все ще страждають від серйозних проблем продовольчої безпеки. Особливо після спалаху COVID-19 та розв'язання російсько-української війни виробництво продуктів харчування зазнало значного впливу, що змусило людство знову усвідомити важливість забезпечення продовольчої безпеки. У міру постійного підвищення продуктивності та рівня життя людей розуміння концепції та значення продовольчої безпеки розширилося та поглибилася, тому конотації продовольчої безпеки характеризуються сучасною епохою.

4.1. Система продовольчої безпеки: національний і глобальний виміри

Визначення продовольчої безпеки змінювалися з часом з моменту першого введення цього терміну в політичний контекст на початку 1970-х років. У наступні роки продовольчу безпеку стали широко розуміти через призму чотирьох ключових стовпів: наявність, доступ, використання та стабільність.

На основі положень Всесвітнього продовольчого саміту 1996 р. **продовольча безпека** визначається як умова, коли всі люди в будь-який час мають фізичний і економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім харчовим потребам і харчовим перевагам для активного та здорового життя [1].

Отже, задекларовано чотири основні виміри продовольчої безпеки:

1. Фізична наявність продовольства: наявність продовольства стосується «сторони пропозиції» продовольчої безпеки та визначається рівнем виробництва продовольства, рівнями запасів і чистою торгівлею.

2. Економічний і фізичний доступ до продуктів харчування: належне постачання продуктів харчування на національному чи міжнародному рівнях саме по собі не гарантує продовольчої безпеки на рівні домогосподарства. Занепокоєння щодо недостатнього доступу до продовольства призвело до того, що політики зосередилися на доходах, витратах, ринках і цінах для досягнення цілей продовольчої безпеки.

3. Використання їжі: використання зазвичай розуміється як спосіб, у який організм максимально використовує різні поживні речовини в їжі. Достатнє споживання енергії та поживних речовин окремими особами є результатом належної практики догляду та годівлі, приготування їжі, різноманітності раціону та внутрішньогосподарського розподілу їжі. У поєднанні з хорошим біологічним використанням їжі це визначає стан харчування людини.

4. Стабільність інших трьох вимірів у часі: навіть якщо людина споживає достатню їжу сьогодні, вона все одно вважається

продовольчо незахищеною, якщо у неї є невідповідний доступ до їжі на періодичній основі, що ризикує погіршити її харчовий статус. Несприятливі погодні умови, політична нестабільність або економічні чинники (безробіття, зростання цін на продукти харчування) можуть вплинути на стан продовольчої безпеки людини.

Щоб цілі продовольчої безпеки були реалізовані, всі чотири виміри повинні виконуватися одночасно.

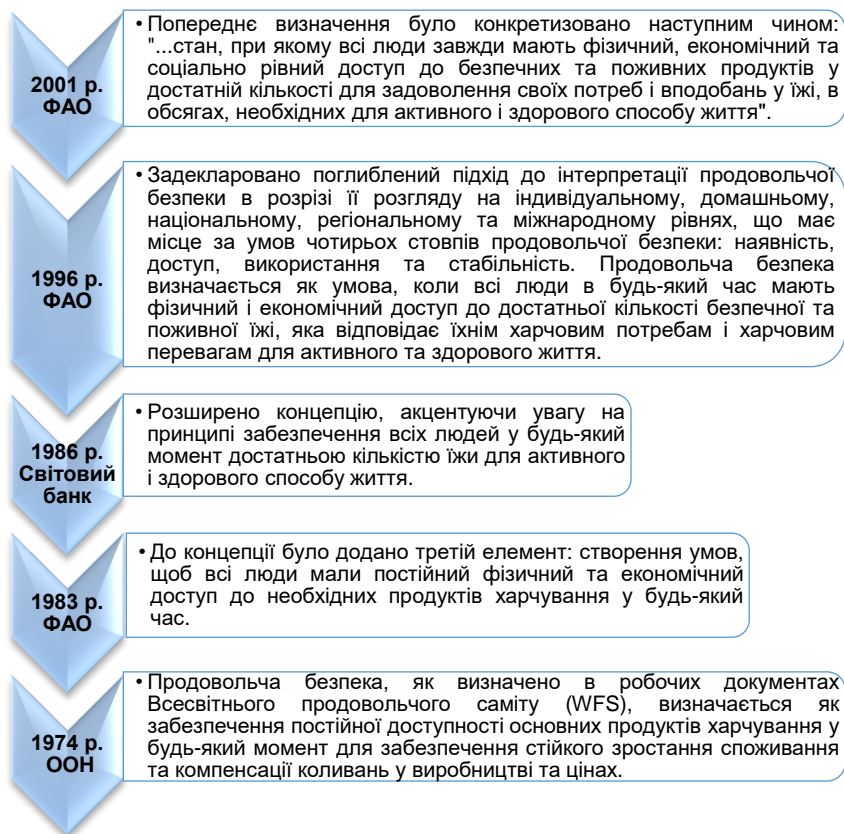
Після продовольчої кризи 2007–2008 рр. ця система, що складається з чотирьох стовпів, стала свого роду каноном у Комітеті ООН зі всесвітньої продовольчої безпеки (CFS) і Продовольчій і сільськогосподарській організації ООН (FAO).

В останні десятиліття також спостерігається зростання обізнаності про важливі виклики, які впливають на голод і недоїдання, включаючи розширення нерівності в продовольчих системах, що характеризується нерівномірністю влади та погіршенням глобальної кліматичної та екологічної кризи. Ці події викликають важливі питання про те, чи підхід, що складається з чотирьох стовпів, до концептуалізації продовольчої безпеки достатньо мірою охоплює весь спектр вимірів, які мають значення для продовольчої безпеки (рис. 4.1).

Продовольча безпека вперше була офіційно визначена в політичному контексті на Всесвітній продовольчій конференції 1974 року.

До цього часу, на Конференції ООН з питань продовольства та сільського господарства, яка відбулася у 1943 р. в Хот-Спрінгс, штат Вірджинія, було зосереджено увагу на постачанні продовольства, зазначаючи, що безпечно, достатнє та відповідне постачання продовольства має бути головною метою кожної країни. Рішенням проблем голоду в ту епоху, як правило, було розширення виробництва їжі.

Хоча ранні тлумачення продовольчої безпеки зосереджувались головним чином на доступності, було певне визнання того, що коливання ринку впливають на рівні споживання їжі, що натякало на важливість як доступу, так і стабільності. Ці додаткові елементи були більш чітко визнані вимірами продовольчої безпеки у 1980-х роках [6].



* складено автором на основі [2; 3; 4; 5]

Рис. 4.1. Еволюція концепцій продовольчої безпеки

Пізніше було зазначено, що дії щодо продовольчої безпеки, запропоновані на Всесвітній продовольчій конференції 1974 р., були задумані надто вузько для такої складної та мінливої ситуації, яка виникла на початку 1980-х років, оскільки вони були зосереджені головним чином на фізичній доступності їжі.

Серйозна глобальна рецесія, борг країн, що розвиваються, і нестабільність у виробництві харчових продуктів, попиті та цінах значно вплинули на здатність найбідніших країн світу та людей купувати продукти харчування на світових ринках.

В ці роки було наголошено ФАО на необхідності розширення концептуального розуміння продовольчої безпеки, зосереджуючись на кількох ключових елементах: «продовольча безпека повинна мати три конкретні цілі, а саме: забезпечення виробництва достатньої кількості продовольства; максимізація стабільності в потоках поставок; і забезпечення доступу до наявних запасів для тих, хто їх потребує (рис. 4.1).

Іншими словами, **голод був переосмислений** як продукт не лише пропозиції або наявності їжі, але й соціально-економічних умов, які сформували попит, тобто здатності людей (і країн) вибирати цю їжу для власного споживання [7].

Подальше уточнення офіційних визначень продовольчої безпеки відбулося в 1990-х роках із зростанням розуміння важливості параметрів харчування.

Визначення продовольчої безпеки, прийняте в той час та дещо оновлене в 2001 р., додавши слово «соціальна», все ще залишається найбільш поширеним у міжнародній продовольчій політиці сьогодні: «**Продовольча безпека** існує, коли всі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої, безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім харчовим потребам і харчовим перевагам для активного та здорового життя» [8].

Продовольча безпека існує, коли всі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої, безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім харчовим потребам і харчовим перевагам для активного та здорового життя

У загальному розумінні термін "продовольча безпека" використовується, щоб описати стан продовольчого ринку для окремих осіб, домогосподарств, територіальних громад, країн, груп країн чи світового ринку в цілому. В рамках цього визначення важливо визначити ієрархічні рівні продовольчої безпеки, такі як (рис. 4.2):

1. Продовольча безпека людини;

2. Продовольча безпека громади;
3. Продовольча безпека регіону;
4. Продовольча безпека держави;
5. Світова продовольча безпека.



Рис. 4.2. Рівні формування продовольчої безпеки

Глобальна продовольча система була дестабілізована внаслідок російського вторгнення в Україну у лютому 2022 р.

Фермери по всьому світу намагались справитись зі зростанням цін на добрива, що, у свою чергу, призвело до зниження врожаю та зростання цін на продукти харчування. Треба зазначити, що світові ціни на продукти харчування почали зростати ще з середини 2020 р., коли підприємства припинили роботу через пандемію COVID-19, що призвело до напруження ланцюгів постачання. Війна в Україні у поєднанні з іншими потрясіннями в продовольчій системі спричинила ще сильнішу інфляцію в продуктових магазинах, спричинивши тиск на доходи домогосподарств у всьому світі.

Війна в Україні має вплив за межі країни, а саме на країни, що розвиваються, де загострюються страхи перед голодом. Глобальна продовольча система стала уразливою через вторгнення росії в Україну, що породжує значні ризики для ефективного функціонування одного з найбільших постачальників харчових продуктів у світі – України.

Сільськогосподарський сектор України є одним із найбільших у світі. Продовольча система України та глобальний ланцюг поставок в світі опинилися під загрозою через те, що Росія розпочала війну саме у життєво важливий час для польових робіт. Викликане воєнним вторгненням в Україну порушення експорту продовольства ставить глобальні продовольчі ринки перед підвищеним ризиком обмеження доступності, невирішеного попиту на імпорт та зростання міжнародних цін на продукти харчування.

4.2. Глобальна криза продовольчої безпеки світу 2022 року

Війна в Україні, що розпочалась у лютому 2022 р., справила неймовірний вплив на світові енергетичні ринки. Але, наразі, людство стикається ще з більш глибокою кризою: дефіцит їжі. Військове вторгнення в Україну призвело до закриття портів та призупинення торгових операцій, що буде мати значний вплив на експорт зернових та соняшникової олії з України на довгі роки. Щоб захистити свої запаси продовольства, країни почали звертатись до політики торгового протекціонізму, одного з факторів, який у 2007–2008 рр. різко посилив фінансову кризу в світі. Після російського вторгнення ряд країн, наприклад, Індонезія, Угорщина, Сербія, Єгипет та інші, одразу встановили нові обмеження на експорт олії та зернових, оскільки ціни на хліб вже почали зростати.

Зокрема, 45 африканських та найменш розвинених країн імпортували щонайменше одну третину своєї пшениці з України; – 18 із цих країн імпортували щонайменше 50 %. Сюди входять Буркіна-Фасо, Єгипет, Демократична Республіка Конго, Ліван, Лівія, Сомалі, Судан та Ємен.

Єгипет одержував близько 8 % пшениці з України та є одним із найбільших імпортерів пшениці в світі. Ліван імпортував 66 % пшениці з України і наразі потерпає від нестачі їжі. Так само понад 65 % населення Сирії потребує гуманітарної допомоги [9]. В Ємені вже приблизно 89 % населення живуть в умовах крайньої нестачі їжі [10].

Виробництво сільськогосподарської продукції є одним з найбільш водоемних видів господарської діяльності в світі. Не всі країни мають достатній водний потенціал для здійснення на своїх

територіях водоемної діяльності, зокрема і вирощування сільськогосподарської продукції.

Війна в Україні і в подальшому призведе до зростання цін на продукти харчування та дефіциту основних культур у частинах Центральної Азії, Близького Сходу та Північної Африки. Близько 25 африканських країн імпортували пшеницю з України та росії на 82 мільярди рупій у період з 2018 по 2020 р. [9].

До моменту вторгнення росії в Україну, обидві країни входили до п'ятірки найбільших експортерів пшениці. Це вказує на те, що криза може посилити інфляційний тиск у продовольчому ряді (рис. 4.3). За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), у 2020 р. росія виробила 86 мільйонів тонн зернових, поступаючись лише Китаю та Індії [11]. При цьому, треба зауважити, що і Китай, і Індія споживають левову частку свого виробництва на внутрішньому ринку, що робить росію найбільшим експортером пшениці зі значним відривом.



Рис. 4.3. Країни – найбільші експортери пшениці в світі у 2020 р. [12]

Загалом на Україну та росію припадало 53 % світової торгівлі соняшниковою олією та насінням і 27 % пшеницею, країни є глобальними експортерами на агропродовольчих ринках [11] (рис. 4.4).

У 2022 р. світові продажі експортованої пшениці з усіх країн склали 66,2 мільярда доларів США. Ця сума є результатом значного зростання цін на пшеницю порівняно з 2018 р., коли світовий експорт пшениці оцінювався в 41,1 мільярда доларів.

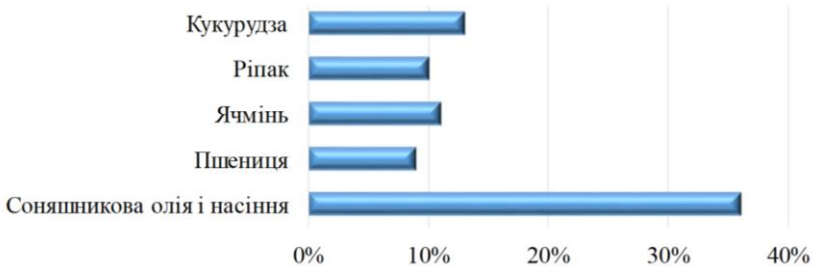


Рис. 4.4. Частка світової торгівлі України за обраними товарами на агропродовольчих ринках у 2020 р., % [12]

Нижче наведено 15 країн, що експортували пшеницю з найвищою вартістю в доларах США протягом 2022 р., вже після розв'язання війни росії проти України [13].

Таблиця 4.1

15 країн, що експортували пшеницю з найвищою вартістю в доларах США протягом 2022 р. [13]

Ранг	Експортер	Експортована пшениця (дол. США)	Зміни порівняно з 2021 р.
1.	Австралія (15,4% від загального експорту пшениці)	\$ 10,2 млрд	+40,5%
2.	Сполучені Штати (12,9%)	\$8,52 млрд	+17,3%
3.	Канада (12%)	\$7,9 млрд	+19,5%
4.	Франція (11,2%)	\$7,4 млрд	+62,4%
5.	росія (10,3%)	\$6,8 млрд	-6,9%
6.	Аргентина (4,7%)	\$3,1 млрд	+5%
7.	Україна (4%)	\$2,7 млрд	-47,2%
8.	Німеччина (3,3%)	\$2,2 млрд	+11%
9.	Індія (3,2%)	\$2,13 млрд	+23,6%
10.	Румунія (3,2%)	\$2,1 млрд	+15,3%
11.	Казахстан (2,9%)	\$1,9 млрд	+34,7%
12.	Болгарія (2,2%)	\$1,5 млрд	+8,7%
13.	Польща (2,1%)	\$1,4 млрд	+40,4%
14.	Литва (1,5%)	\$1 млрд	+23,2%
15.	Бразилія (1,5%)	\$967,3 млн	+240,6%

Перераховані 15 країн поставили 90,4% світового експорту пшениці у 2022 р.

З 2012 по 2015 р. світ досяг значних успіхів у сфері продовольчої безпеки, а загальні показники глобального індексу продовольчої безпеки піднялись на 6 %. Однак структурні проблеми в глобальній продовольчій системі згодом призвели до сповільнення зростання, і за останні три роки тенденція у загальному середовищі продовольчої безпеки змінилася на протилежну.

11-й **глобальний індекс продовольчої безпеки** за 2022 р. представлено у табл. 4.2., який базується на оцінці згаданих стовпів продовольчої безпеки: наявність, доступ, використання та стабільність.

Таблиця 4.2

11-й глобальний індекс продовольчої безпеки за 2022 р. [14]

Рейтинг (113 країн)	Загальний рахунок	Наявність	Доступ	Якість і безпека	Стійкість і адаптація
1. Фінляндія	83.7	91.9	70.5	88.4	82.6
2. Ірландія	81.7	92.6	70.5	86.1	75.1
3. Норвегія	80.5	87.2	60.4	86.8	87.4
4. Франція	80.2	91.3	69,0	87.7	70.3
5. Нідерланди	80.1	92.7	70.7	84.7	69.2
6. Японія	79,5	89,8	81.2	77.4	66.1
7. Швеція	79.1	91.9	68.3	85,0	68.3
7. Канада	79.1	88.3	75.7	89,5	60.1
9. Об'єднане Королівство	78,8	91.5	71.6	77.6	71.1
10. Португалія	78.7	90,0	77,0	79,8	64.5
11. Швейцарія	78.2	89.2	76.8	73.5	69.5
12. Австрія	78.1	91.3	67.1	81.2	69.7
13. Сполучені Штати	78,0	87.1	65.1	88,8	69.4
14. Данія	77,8	92.1	63.2	89.1	63.8
14. Нова Зеландія	77,8	91.6	67.7	73.1	75.1
16. Чеська Республіка	77.7	91.3	69.4	76.3	70.3
17. Бельгія	77.5	92.6	64.6	88.4	61,0
18. Коста-Ріка	77.4	83,0	73,0	79.2	73.3
19. Німеччина	77,0	87.9	67,0	79.9	70.8
20. Іспанія	75.7	89,0	63.1	81.2	66.4
21. Польща	75.5	87.4	63.8	81.5	66.7
22. Австралія	75.4	93.3	61.1	84,0	58.8
23. Об'єднані Арабські Емірати	75.2	86.7	73.8	81.3	55.2
24. Ізраїль	74.8	88.6	67.2	87.4	52.2

25. Чилі	74.2	82.4	68.8	77,0	66.6
25. Китай	74.2	86.4	79.2	72,0	54.5
27. Італія	74,0	89,5	68.7	75.9	57.3
28. Сінгапур	73.1	93.2	77,8	69.7	44.3
29. Болгарія	73,0	85.8	66.5	79,5	56.6
30. Катар	72.4	88.6	72.9	71.7	51,0
31. Греція	72.2	88,5	58.3	80.8	57.3
32. Казахстан	72.1	78,0	67.2	76.3	65.4
33. Уругвай	71.8	80,0	65.6	73.8	65.8
34. Угорщина	71.4	86.7	63.3	74.4	57,0
35. Оман	71.2	88.6	64.3	73.2	53.6
36. Словаччина	71.1	89.1	55.3	77.9	57.6
37. Перу	70.8	79.7	58.6	75.2	68.1
38. Бахрейн	70.3	91.3	60.1	76.3	47.3
39. Південна Корея	70.2	76.8	71.5	71.5	58.5
40. Панама	70,0	84.4	63.3	69.7	58.3
41. Саудівська Аравія	69.9	83.2	67.2	71.6	53.7
41. Малайзія	69.9	87,0	59.5	74.7	53.7
43. Росія	69.1	77,8	61.4	78.7	56.6
43. Мексика	69.1	76,0	60,0	78.9	60.2
45. Румунія	68.8	85.1	60.6	77.9	47.1
46. В'єтнам	67.9	84,0	60.7	70.2	52.2
47. Йорданія	66.2	85.3	59.8	55.4	58.9
48. Еквадор	65.6	70.8	59.3	69.4	62,0
49. Туреччина	65.3	58.4	65.3	78.5	61.2
50. Кувейт	65.2	80,0	62.9	67.8	45.5
51. Бразилія	65.1	63,0	58.6	83.9	56.3
52.	65,0	73.4	65,0	65.3	53.5
Домініканська Республіка					
52. Болівія	65,0	71.6	61.6	71.7	53.2
54. Аргентина	64.8	62,0	63.4	85.5	49.4
55. Білорусь	64.5	67.8	61.9	69,0	58.5
56. Сальвадор	64.2	72.5	71.2	71.5	38.1
57. Марокко	63,0	74.6	42.9	73.1	60,0
58. Гватемала	62.8	65.2	56.7	61.3	67.9
59. Південна Африка	61.7	63.4	60.1	66.1	56.9
60. Гондурас	61.5	59.8	61.9	64.9	60,0
61. Сербія	61.4	81.5	49.3	72.6	37,0
62. Туніс	60.3	74.5	54.1	58.8	49.7
63. Індонезія	60.2	81.4	50.9	56.2	46.3
64. Таїланд	60.1	83.7	52.9	45.3	51.6
64. Колумбія	60.1	64.6	54.6	63.3	56.9
66.	59.8	78.1	56.2	54.5	44.6
Азербайджан					
67. Філіппіни	59.3	71.5	55.2	65.3	41.8

68. Алжир	58.9	66.8	57.3	54.7	54.2
68. Індія	58.9	59.3	62.3	62.1	51.2
70. Парагвай	58.6	74.3	47,0	76.3	32.8
71. Україна	57.9	66.6	48.1	71.3	43.5
72. М'янма	57.6	62.1	53.5	64.4	49,0
73. Узбекистан	57.5	52.7	56.4	64.6	57.9
74. Непал	56.9	52.7	70.9	57.8	46.2
75.	56.7	59.8	56.3	56.5	53.1
Таджикистан					
76. Нікарагуа	56.6	64.4	50.2	57.5	52.7
77. Єгипет	56,0	65.2	54.2	45.9	55.8
78. Камбоджа	55.7	74.3	54.5	54,0	33.9
79. Шрі Ланка	55.2	61,0	57.2	55,0	45.3
80. Бангладеш	54,0	52.1	61.5	58.4	43.9
81. Лаос	53.1	59.7	51.8	51.7	47,0
82. Кенія	53,0	41.7	52.5	68.8	52.6
83. Гана	52.6	59.9	52.4	50.5	45.1
84. Пакистан	52.2	59.9	58.3	49.4	37.7
85. Малі	51.9	53.4	48.7	56.8	48.8
86. Сенегал	51.2	57.9	47.8	53.9	43.5
87. Ботсвана	51.1	69,0	40.5	57.3	32.9
88. Руанда	50.6	48.4	51.8	50.3	52.7
89. Буркіна Фасо	49.6	49.5	49.8	52.8	46.4
90. Танзанія	49.1	45.8	58.7	50.2	41.7
91. Бенін	48.1	50.5	53.6	48.1	38.9
92. Малаві	48.1	33.6	52.9	52,0	58.2
93. Уганда	47.7	48.3	41,0	45.1	57,0
94. Мозамбік	47.3	42.6	49.4	41.8	56.5
95. Кот д'Івуар	46.5	54.2	42.1	44.1	43.2
96. Камерун	46.4	50.4	31.9	56.5	47,0
97. Нігер	46.3	42.8	41.7	47,0	55.5
98. Йти	46.2	45.7	51,0	42.3	45.4
99. Гвінея	45.1	37,0	49,0	39.8	56.9
100. Ефіопія	44.5	32.9	44.7	59.3	44.9
101. Ангола	43.7	35.5	43.5	43.9	54.6
102. Замбія	43.5	26.8	46.7	54.2	51.6
103. Чад	43.2	50.1	40,0	44.7	35.9
104. Конго (Дем. Республіка)	43,0	46.9	40.6	43.5	40.1
105. Судан	42.8	35.2	48.2	53.9	35.7
106. Венесуела	42.6	41.8	36.7	51.5	41.4
107. Нігерія	42,0	25,0	39.5	55.6	53.7
108. Бурунді	40.6	32.5	41.4	52.4	38.6
108. Мадагаскар	40.6	39.5	43,0	34.9	44.9
110. Сьєрра-Леоне	40.5	36.6	35.5	41.8	49.8
111. Ємен	40.1	46.4	26.9	48.7	37.8
112. Гаїті	38.5	32.8	49.6	37.9	34.2
113. Сирія	36.3	32,0	26.6	50.8	38.4

11-й глобальний індекс продовольчої безпеки показує погіршення світового продовольчого середовища вже третій рік поспіль.

Після вторгнення росії в Україну глобальна продовольча криза значно погіршилася зростанням кількості обмежень на торгівлю продуктами харчування, які вводяться країнами з метою збільшення внутрішньої пропозиції та зниження цін. Станом на 17 січня 2024 р. 15 країн запровадили 21 заборону на експорт харчових продуктів, а 11 запровадили 14 заходів щодо обмеження експорту.

У 2023 р. зберігався рекордний рівень гострої продовольчої безпеки через затяжні продовольчі кризи та нові потрясіння. У 48 країнах 238 мільйонів людей стикались з гострою проблемою продовольчої безпеки – це на 10% більше, ніж у 2022 р. [15].

Наразі, ЄС знаходиться в авангарді боротьби з **глобальним голодом**. Європейська комісія є членом Конвенції про надання продовольчої допомоги та зобов'язується надавати щонайменше 350 мільйонів євро на рік для подолання продовольчої безпеки.

У 2022 р. ЄС значно перевищив це зобов'язання, уже виділивши приблизно 1 мільярд євро на гуманітарну продовольчу допомогу та харчування, що становило понад 1/3 загального гуманітарного бюджету ЄС [15].

Східна Африка залишається регіоном, який найбільше постраждав від продовольчої кризи, де майже 65 мільйонів людей стикаються з гострою нестачею продовольства (збільшення на 8 мільйонів людей порівняно з 2022 р.), головним чином через триваючий конфлікт у Судані, а також війну в Україні.

4.3. Єдина аграрна політика Європейського союзу та визначення аграрної політики України в контексті євроінтеграції

Єдина аграрна політика Європейського союзу (Common agricultural policy – CAP) – це набір законів, прийнятих ЄС для забезпечення єдиної політики щодо сільського господарства в країнах ЄС. Створена у 1962 р. шістьма країнами-засновницями

тодішнього Європейського співтовариства, це **найстаріша політика ЄС**, яка все ще діє.

Її метою є:

- забезпечити доступне, безпечне та високоякісне харчування для громадян ЄС;
- забезпечити справедливий рівень життя для фермерів;
- берегти природні ресурси та дбати про навколишнє середовище.

Це **динамічна політика**, яка завдяки послідовним реформам адаптувалася до нових викликів, з якими стикається європейське сільське господарство.

Серед цих викликів:

- забезпечення продовольчої безпеки для всіх європейських громадян;
- реагування на коливання світового ринку та нестабільність цін;
- збереження процвітаючих сільських районів у всьому ЄС;
- більш раціональне використання природних ресурсів;
- сприяння пом'якшенню зміни клімату.

Приблизно одна третина бюджету ЄС спрямована на підтримку фермерів і сільських районів через CAP, що дорівнює приблизно 33 центам на день на кожного громадянина ЄС.

Походження CAP можна знайти в статті 38(1) Договору про функціонування Європейського Союзу: *«Союз визначає та впроваджує спільну політику в галузі сільського господарства та рибальства. Внутрішній ринок поширюється на сільське господарство, рибальство та торгівлю сільськогосподарською продукцією»* [16].

CAP поділяється на дві опори та має три **основні сфери діяльності** [17]:

- пряма підтримка (перша опора)
- ринкові заходи (перша опора)
- сільський розвиток (друга опора)

Пряма підтримка (перша опора)

Пряма підтримка полягає у виплатах, які надаються безпосередньо фермерам, забезпечуючи їм **систему безпеки**, тобто достатні кошти для ведення свого бізнесу.

Пряма підтримка гарантує, що:

- фермери отримують підтримку доходу в обмін на догляд за своїми сільськогосподарськими угіддями та дотримання стандартів безпеки харчових продуктів, навколишнього середовища та добробуту тварин;
- сільськогосподарська діяльність ведеться по всьому ЄС і адаптується до ситуації на місці;
- виробники реагують на ринкові сигнали, щоб виробляти товари, яких потребують споживачі;
- фермери, які не дотримуються певних вимог у сфері громадського здоров'я, здоров'я тварин і рослин, навколишнього середовища та добробуту тварин, отримують менше або взагалі не отримують підтримки («посилені умови»).

Ринкові заходи (перша опора)

Агропродовольчий сектор стикається з багатьма поточними та майбутніми викликами, включаючи глобальну конкуренцію, економічні та фінансові кризи, зміну клімату та нестабільну вартість ресурсів, таких як паливо та добрива.

У межах CAP було встановлено набір правил, щоб зрівноважити високу волатильність цін на ринках сільськогосподарської продукції в ЄС. Регулювання спільної **організації ринку** передбачає:

- спираючись на правила спільного ринку товарів і послуг, створюються спеціальні інструменти політики, які допомагають покращити функціонування сільськогосподарських ринків;
- встановлення параметрів для втручання на сільськогосподарські ринки та надання підтримки в окремих галузях;
- дотримання правила збуту сільськогосподарської продукції та функціонування виробничих і міжгалузевих організацій;
- дотримання правила міжнародної торгівлі та конкуренції.

Сприяючи безперервному функціонуванню єдиного ринку, CAP забезпечує різноманітність, доступність, безпеку і сталість сільськогосподарської продукції.

Розвиток сільської місцевості (друга опора)

Переважно сільські території складають половину Європи, і в них проживає близько 20% населення ЄС. Більшість із цих територій також належать до **найменш сприятливих регіонів** ЄС, де ВВП на душу населення значно нижчий від середньоєвропейського.

Заходи ЄС з розвитку сільських територій в рамках CAP сприяють:

- модернізації ферм та впровадженню технологій і інновацій;
- стимулюванню сільських територій, наприклад, через інвестиції в базові послуги;
- підвищенню конкурентоспроможності аграрного сектору;
- захисту навколишнього середовища та пом'якшенню зміни клімату;
- підвищенню життєздатності сільських громад;
- забезпеченню поколінь у фермерстві.

Політика розвитку сільських територій є дуже важливим інструментом для підтримки **сталого розвитку сільських територій і сільського господарства ЄС**, включаючи органічне землеробство. Заходи ЄС полегшують модернізацію ферм, одночасно заохочуючи диверсифікацію діяльності в сільській місцевості.

Політика згуртованості ЄС багато в чому доповнює політику розвитку сільських територій, зокрема у підтримці збалансованого територіального розвитку. Це включає:

- Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР);
- Європейський соціальний фонд (ESF).

CAP є спільною політикою для всіх країн ЄС. Вона управляється та фінансується на європейському рівні з ресурсів бюджету ЄС.

Щоб консолідувати роль європейського сільського господарства в майбутньому, CAP розвивалася протягом багатьох

років відповідно до мінливих економічних обставин, вимог і потреб громадян.

САР 2023-2027 набула чинності 1 січня 2023 р. Підтримка фермерів і зацікавлених сторін у 27 країнах ЄС ґрунтується на правовій базі САР 2023-2027 і варіантах, детально викладених у стратегічних планах САР, затверджених Комісією.

Затверджені плани розроблені таким чином, щоб зробити значний внесок у амбіції **Європейської зеленої угоди, стратегії «Від ферми до виделки»** та **стратегії збереження біорізноманіття**.

Світове виробництво продуктів харчування має подвоїтися до 2050 р., щоб задовольнити потреби зростаючого населення та зміни харчових звичок.

Сільськогосподарська політика ЄС суттєво змінилася за останні десятиліття, щоб допомогти фермерам протистояти цим викликам і реагувати на зміну ставлення та очікувань людей.

Аграрна політика ЄС охоплює широкий спектр сфер, включаючи якість харчових продуктів, відстеження, торгівлю та просування сільськогосподарської продукції ЄС. ЄС фінансово підтримує своїх фермерів і заохочує впровадження стійких та екологічно чистих практик, а також інвестує в розвиток сільських територій.

Сільське господарство та харчові галузі і послуги забезпечують понад **44 мільйони робочих місць у ЄС**, включаючи регулярну роботу для 20 мільйонів людей у самому сільськогосподарському секторі. Завдяки різноманітному клімату, родючому ґрунту, технічним навичкам фермерів і якості продукції ЄС є одним із провідних світових виробників і експортерів сільськогосподарської продукції.

Треба відзначити, що сільськогосподарський сектор України був основним рушієм економіки України до повномасштабної війни і залишатиметься важливим у процесі відбудови.

Нова аграрна політика, яка є частиною **Плану відновлення України**, визначає пріоритетні напрями відновлення до 2032 р.

разом із деталями щодо передбачуваних джерел фінансування. Проект документу визначає очікування щодо залучення міжнародних фінансових інституцій до таких проектів, як «зелене зростання» для агропродовольчої галузі, картографування території та розвиток інфраструктури для геопросторових даних, просторове планування територій громад [18].

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Як Європейський союз визначає глобальну продовольчу безпеку в контексті своєї єдиної аграрної політики?
2. Які основні стратегії та заходи ЄС вживає для забезпечення глобальної продовольчої безпеки?
3. Як впливає єдина аграрна політика ЄС на продовольчу безпеку в інших країнах та регіонах світу?
4. Які можливості для співпраці та партнерства існують між ЄС та іншими країнами для підтримки глобальної продовольчої безпеки?
5. Як Європейський союз враховує аспекти сталості та впливу на навколишнє середовище у своїх стратегіях глобальної продовольчої безпеки?

Список використаної літератури

1. Food Security Information for Action Practical Guides. Published by the EC - FAO Food Security Programme. 2008, 3 p.
2. FAO. Rome Declaration of World Food Security and World Food Summit Plan of Action. 1996. URL: <http://www.fao.org>
3. Monitoring food security and nutrition in support of the implementation of the Agenda for sustainable development till 2030: Conclusions and future plans». URL: <http://www.fao.org/3/a-i6188r.pdf>
4. Food Standards and Labeling Policy Book. Publications USDA. 2008. URL: <https://www.fsis.usda.gov/wps/wcm/connect/7c48be3e-e516-4ccf-a2d5-b95a128f04ae/Labeling-Policy-Book.pdf?MOD=AJPERES>

5. Report of the World Food Conference: Rome, 15–16 November 1974. URL: https://digitallibrary.un.org/record/701143/files/E_CONF.65_20-EN.pdf
6. Clapp J., Moseley W., Burlingame B., Termine P. Viewpoint: The case for a six-dimensional food security framework. *Food Policy*. 2022. Volume 106, January 2022, 102164.
7. Burchi F., De Muro P. From food availability to nutritional capabilities: advancing food security analysis. *Food Pol.* 2016. 60. pp. 10-19.
8. FAO. The State of Food Insecurity in the World 2001. Rome. URL: <http://www.fao.org/docrep/003/y1500e/y1500e00.htm>.
9. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (n.d.). Official website. URL: <https://unctad.org>.
10. CARE. Not-for-profit organization (n.d.). Official website. URL: <https://www.care.org/>
11. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (n.d.). Official website. URL: <http://www.fao.org>
12. Fedulova S., Zadoia A., Shkura I., Komirna V. and Savchenko M. Determining the impact of virtual water scarcity risk on the global food crisis 2022 as a result of hostilities. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2023. 1, 13 (121). 18–31.
13. Workman D. Wheat Exports by Country. *World's Top Exports*. 2023. URL: <https://www.worldstopexports.com/wheat-exports-country/>
14. Global Food Security Index 2022. *The Economist Newspaper*. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index#global-overview>
15. Global Report on Food Crises 2023 Mid-Year Update. The World Food Programme (WFP). URL: <https://www.wfp.org/publications/global-report-food-crises-2023-mid-year-update>
16. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
17. Common agricultural policy. Official website of the Council of the EU and the European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/cap-introduction/>
18. Agriculture: priorities for sustainable investments to aid Ukraine's recovery. Center for Environmental Initiatives Ecoaction. URL: https://en.ecoaction.org.ua/agri-priorities-sustainable-ukraine.html#_ftnref22

Тема 5. Подолання глобальної продовольчої кризи 2022 внаслідок військових дій

Питання, які розкривають зміст теми

5.1. Світова продовольча ситуація

5.2. Вплив енергетичної кризи на глобальну продовольчу безпеку

5.3. Подолання продовольчої кризи: торгівля та логістика

Світ зіткнувся з глобальною кризою голоду безпрецедентних масштабів. Лише за два роки кількість людей, які стикаються з гострою продовольчою безпекою або знаходяться під загрозою, зросла з 135 мільйонів у 53 країнах до пандемії до 345 мільйонів у 79 країнах у 2023 р.

Підживлювана геополітичним конфліктом, кліматичними потрясіннями та COVID-19, продовольча криза загострюється, оскільки війна в Україні підвищує витрати на продовольство, паливо та добрива.

Вплив війни на світові продовольчі ринки є таким серйозним, тому що Україна є одним із провідних експортерів сільськогосподарської продукції у світі, володіючи одними з найродючіших земель на землі.

Війна в Україні знаменує собою нову еру в міжнародних дипломатичних та економічних відносинах із очікуваною серйозною реконфігурацією торгових потоків.

5.1. Світова продовольча ситуація

У контексті зростання світових цін на сировинні товари **війна росії проти України** та використання нею продовольства як зброї війни сильно вплинули на продовольчі ринки.

Військова агресія росії спричинила:

- **дефіцит їжі;**

- **високий рівень за весь час зростання** цін на продукти харчування та добрива.

Світові ціни на сільськогосподарську продукцію постійно зростають із середини 2020 р. на тлі руйнівного впливу пандемії COVID-19, різкого зростання цін на добрива та енергоносії і глобального погіршення макроекономічних умов.

Військова агресія росії проти України загострила ситуацію на ринку, ще більше піднявши ціни на товари та **зменшивши доступність продовольства** в усьому світі.

Дії росії, які спричинили раптове падіння експорту та виробництва продовольства в Україні та мали руйнівний вплив на ринки, включають:

- блокада чорноморських портів України;
- атаки на українську харчову промисловість та експортну інфраструктуру;
- бомбардування та окупація орних земель України;
- свідоме скорочення власного експорту продовольства та добрив.

ЄС ніколи не перешкоджав експорту з росії продовольства, добрив та іншої сільськогосподарської продукції. Така продукція не підпадає під санкції ЄС.

За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, ціни на продовольство досягли свого піку в березні 2022 р., збільшившись **на понад 60%** порівняно з тим самим місяцем 2020 року [1]. Індекс продовольчих цін представлено в табл. 5.1.

Індекс продовольчих цін ФАО є показником річної зміни міжнародних цін на кошик продовольчих товарів. Він складається із середнього значення п'яти індексів цін товарних груп, зважених на середні частки експорту кожної з груп.

До військового вторгнення росії, Україна вважалась найбільшим у світі експортером соняшникової олії (50% світового експорту), третім – ячменю (18%), четвертим – кукурудзи (16%) і п'ятим – пшениці (12%). У 2021 р. Україна експортувала зернових майже на \$12 млрд (близько €11,5 млрд).

65% пшениці, експортованої в рамках Чорноморської зернової ініціативи, потрапило до **країн, що розвиваються**. Своїм

рішенням вийти з Чорноморської зернової ініціативи росія ще більше посилює світову продовольчу кризу.

Таблиця 5.1

Річний реальний індекс продовольчих цін (ФАО) [1]

Year	Food Price Index	Meat Price Index	Dairy Price Index	Cereals Price Index	Oils Price Index	Sugar Price Index
1990	76,3	98,7	51,6	70,3	55,0	94,0
1991	75,8	98,5	55,5	70,7	59,9	67,8
1992	76,7	92,9	65,7	73,1	63,5	67,2
1993	71,8	85,8	56,3	68,4	62,5	71,9
1994	80,0	90,0	56,7	74,0	85,9	89,6
1995	83,4	92,1	68,3	77,1	87,0	89,5
1996	86,1	93,0	68,4	92,8	77,6	82,1
1997	82,2	91,8	69,2	77,4	82,3	82,0
1998	78,7	80,1	67,9	71,7	102,1	67,2
1999	68,5	76,7	60,0	65,9	72,3	48,2
2000	67,1	75,8	68,5	64,7	53,9	63,6
2001	71,8	80,7	79,5	67,7	55,5	69,9
2002	70,2	72,9	60,9	73,5	72,9	56,4
2003	72,6	73,3	68,5	74,6	78,7	55,1
2004	77,1	79,5	82,2	75,3	81,9	52,2
2005	76,9	81,9	88,1	69,3	73,5	69,8
2006	80,7	78,5	81,3	79,2	78,5	101,7
2007	98,8	80,6	128,3	105,8	112,5	65,4
2008	114,3	87,7	128,8	133,9	137,3	77,1
2009	95,1	84,2	94,8	100,8	97,9	116,4
2010	106,8	91,0	112,0	107,6	122,0	131,8
2011	118,8	94,9	117,0	128,1	141,0	145,0
2012	111,5	95,3	101,3	124,7	125,5	121,0
2013	109,5	96,8	128,5	117,7	108,9	99,8
2014	106,3	103,7	120,3	107,0	102,2	97,2
2015	95,1	98,9	89,1	98,0	91,9	85,0
2016	97,8	96,8	87,9	94,0	105,8	118,8
2017	100,8	100,5	111,1	93,6	104,8	101,9
2018	94,2	93,2	105,4	99,0	86,2	76,0
2019	95,6	100,6	103,4	97,2	83,7	79,1
2020	99,2	96,6	102,9	104,2	100,5	80,4
2021	125,1	107,2	118,5	130,5	164,0	108,8
2022	140,6	116,2	139,3	151,3	183,7	112,0
2023	119,2	110,2	114,3	125,9	121,5	139,5

Більшість української пшениці йде до бідніших країн.

Український експорт – особливо пшениці – має вирішальне значення для деяких **країн Азії та Африки**.

Чому українські культури є ключовими для глобальної продовольчої безпеки?

Україна, яка вважається житницею Європи, до військового вторгнення росії вважалась **провідним світовим виробником та експортером агропродовольчої продукції**. Це п'ятий найбільший експортер пшениці в усьому світі та четвертий експортер кукурудзи.

Разом із росією, іншим великим експортером, Україна забезпечувала близько 30% світових поставок кукурудзи та пшениці і **більше половини світових поставок соняшникової олії**.

Африка та Азія є основними реципієнтами сільськогосподарської продукції України. У період з 2016 по 2021 р. більше половини (58%) усього експорту пшениці йшло до Азії та 34% до Африки.

Україна відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки в деяких з найбільш бідніших країн світу

Напади росії на транспортну інфраструктуру України та фактична блокада чорноморських портів, звідки зазвичай експортується 90% української сільськогосподарської продукції, призвели до різкого **падіння експорту**.

Пошкодження українських посівів, продовольчих складів і сільськогосподарської техніки, завдані російськими військами, сильно вплинули на виробничі та експортні можливості України.

Дефіцит продовольства викликає дедалі більше занепокоєння для мільйонів людей, особливо в Африці та Азії та особливо в тих країнах, які вже страждають від **голоду**, таких як Сомалі, Ємен та Афганістан.

Високі ціни на продукти харчування впливають на здатність людей купувати продукти харчування та створюють додатковий тиск на **домогосподарства з низькими доходами**, зокрема в ЄС.

Вплив кризи, ймовірно, триватиме в довгостроковій перспективі, особливо в країнах, що розвиваються.

Країнам ЄС не загрожує дефіцит продовольства

В ЄС немає дефіциту їжі. ЄС є провідним виробником агропродовольчої продукції – у 2022 р. він був найбільшим трейдером у світі – і, хоча війна росії в Україні та зміна клімату впливають на виробництво, продовольча система ЄС залишається міцною та надійною.

Проте **інфляція та підвищення цін на продукти** б'ють по громадянах країн ЄС. Доступність є головною проблемою для лідерів ЄС, особливо щодо малозабезпечених і вразливих груп, які найбільше постраждали.

За даними інструменту моніторингу цін на продукти харчування Євростату, ціни на продукти харчування в ЄС у березні 2023 р. були на 19% вищими, ніж у тому ж місяці 2022 р. [2].

5.2. Вплив енергетичної кризи на глобальну продовольчу безпеку

Відсутність продовольчої безпеки виникає, коли людина не має доступу до достатньої кількості або якості їжі, необхідної для задоволення своїх біологічних потреб [3].

Порушення в ланцюгах постачання, зростання витрат на сировину та несприятливі погодні умови можуть мати прямий вплив на глобальну продовольчу безпеку, і все це має місце в останні роки.

Останні дані ФАО свідчать про те, що **29,3%** усього населення світу відчуває помірну або гостру продовольчу нестачу, причому **40%** цього населення відчуває серйозну продовольчу нестачу. Виходячи з визначень ФАО, це означає [4]:

– людина з помірною продовольчою безпекою відчуває невпевненість у своїй здатності отримати їжу, мимовільно знижуючи кількість та/або якість їжі, яку вона споживає;

– людина з серйозною харчовою нестачею не має доступу до їжі, витримуючи тривалі періоди часу без їжі.

Африканський континент несе найбільший тягар, коли мова заходить про глобальну відсутність продовольчої безпеки, і 14 із 15

країн із найбільшою нестачею їжі знаходяться в цьому регіоні. Дані також показують відносно похмуру картину для країн Близького Сходу та Південної Америки, тоді як у Північній Америці та Західній Європі спостерігається помірنا або повна відсутність небезпеки.

Таблиця 5.2

Показники продовольчої безпеки [3]

Країна	Поширеність продовольчої кризи (середній показник за 3 роки, 2019-2021 рр.)
Конго	88,7%
Сьєрра-Леоне	86,7%
Південний Судан	86,4%
Гаїті	82,5%
Центральноафриканська Республіка	81,3%
Малаві	81,3%
Ліберія	80,6%

Важко визначити поширеність продовольчої небезпеки в Африці лише однією причиною. Зміна клімату, конфлікт в Африці, державний борг і вторгнення росії в Україну по-різному сприяли погіршенню умов продовольчої безпеки в цьому регіоні.

Наприклад, російсько-український конфлікт призвів до того, що європейська допомога африканським країнам суттєво скоротилася, тоді як експорт зерна як з України, так і з росії впав через перебої в портах Чорного моря. Війна також призвела до перебоїв у постачанні добрив, причому росія є найбільшим експортером добрив, разом із значним зростанням витрат на сільськогосподарські ресурси через різке зростання цін на енергоносії у 2022 р.

Ціни на продовольство суттєво зросли за 2023 р. через стрімке зростання цін на енергоносії та збої в ланцюзі поставок.

Витрати на енергію впливають на ціни на продукти харчування різними способами. Міжнародний валютний фонд (МВФ)

прогнозує, що наслідки кризи цін на енергоносії 2022 р., можливо, ще не повністю матеріалізувалися [5].

Згідно з дослідженнями МВФ, підвищення цін на **добрива на 1%** може підняти ціни на **продовольчі товари на 0,45% протягом чотирьох кварталів** [5]. Оскільки природний газ, який є основною сировиною для виробництва азотних добрив, буде на 150% дорожчим у 2024 р., це може викликати занепокоєння в найближчі місяці.

Відповідно, зростання вартості добрив також пов'язане з рівнем врожаю в наступних сезонах. Зменшення використання добрив у результаті високих витрат може призвести до зниження врожайності, і МВФ прогнозує, що падіння глобальних врожаїв на 1% підвищить ціни на продовольчі товари на **8,5%**, потенційно вказуючи на те, що це найгірше для цін на продовольство – і глобальна продовольча криза – ще попереду.

Продовольча безпека є фундаментальним аспектом людського існування та відіграє важливу роль у стабільному економічному зростанні та процвітанні націй.

Прогнози щодо **глобального недоїдання до 2030 р.** передбачають збільшення голоду в Африці на 11,5%, тоді як прогнозується, що голод у світі зменшиться. З огляду на те, що глобальна інфляція зростає, а ціни на продукти харчування все ще перебувають під впливом подій 2022 р., боротьба з голодом в Африці є надзвичайно важливою для покращення загального добробуту та розвитку континенту.

5.3. Подолання продовольчої кризи: торгівля та логістика

Немає універсального підходу до вирішення проблеми продовольчої кризи. Проблеми є складними, взаємопов'язаними та часто пов'язаними з регіоном, а отже, такими ж мають бути й рішення. За допомогою поєднання політичних, економічних і технологічних втручань продовольчу кризу можна вирішити на різних рівнях і етапах:

1. Зменшення непотрібних харчових відходів;
2. Розвиток освіти та обмін знаннями про відсутність продовольчої безпеки;

3. Диверсифікація джерел білка – доступу до здорової та доступної їжі;

4. Посилення активності та підтримка вразливих верств населення.

У 2012 р. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй Пан Гі Мун започаткував програму «Нульовий голод» як план ООН з подолання голоду у світі. Завдання відображає п'ять елементів Цілей сталого розвитку, які разом можуть покласти край голоду. Ці рішення Zero Hunger можуть суттєво змінити системи сільського господарства та харчування [5].

Всесвітня продовольча програма ООН невтомно працює, щоб втілити ці рішення та покласти край голоду у світі, а саме пропонує наступні дії:

1. Розрив кола конфліктів і голоду

Оскільки майже 60% найбільш голодних людей у світі живуть у зонах конфлікту, конфлікт є найбільшою проблемою для «Нульового голоду».

Конфлікт і голод створюють порочне коло. Коли вибухає війна, нестабільність змушує людей шукати незаконні, а іноді й насильницькі способи придбання найнеобхіднішого. У цей нестабільний період, коли доступ до їжі обмежується, зростає ризик соціальних заворушень.

2. Підвищення стійкості та створення стійкості до зміни клімату

Екстремальні кліматичні умови є однією з головних причин сильного голоду. Світ увійшов до «нової норми», коли послідовні та екстремальні погодні явища, такі як посухи, повені, урагани та циклони, знищують сільське господарство та спричиняють переміщення. Як наслідок, громади постійно працюють у режимі відновлення. Зруйнована інфраструктура та перерваний доступ до їжі значно зменшують здатність людей відновлювати свої засоби до існування та готуватися до наступної неминучої катастрофи.

3. Боротьба з бідністю та нерівністю за допомогою мереж соціального захисту

Бідність і нерівність є основними причинами глобального голоду. Всесвітня продовольча програма ООН допомагає урядам зміцнювати національні системи безпеки, які захищають громадян

від бідності, нерівності та голоду. До 2030 р. Всесвітня продовольча програма ООН має на меті значно розширити доступ людей до національних систем соціального захисту, сприяючи таким чином справедливому економічному зростанню. Глобальна продовольча криза – це головним чином умова, де рекордно високі ціни означають, що люди не можуть купити те, що їм потрібно.

4. Допомога сільським фермерам у виході на ринки

Однією з найжорстокіших іроній голоду є його непропорційний вплив на дрібних фермерів – тих самих людей, які вирощують їжу для життя. Дрібні фермери складають більшість людей, які живуть у бідності. Їхні економічні втрати походять від відсутності доступу до виробничих ресурсів, таких як належне зберігання, добрива та сільськогосподарське обладнання, а також від постійних викликів екстремального клімату.

5. Зменшення харчових відходів та втрат їжі

У світі виробляється більш ніж достатньо їжі, щоб нагодувати всіх, і все ж 828 мільйонів людей лягають спати голодними. У країнах з високим рівнем доходу 40% їжі витрачається даремно, оскільки люди купують більше їжі, ніж можуть спожити. У країнах з низьким рівнем доходу, де проживає переважна більшість найбільш голодних людей у світі, більшість втрат їжі відбувається на ранніх стадіях росту, збирання та зберігання.

Ще до конфлікту в росії та Україні триваючі соціальні заворушення в кількох країнах, зосереджених в Євразії, а саме в Афганістані, Бангладеш, Іраку, Сирійській Арабській Республіці, Ємені та Україні, призвели до того, що 52,8 мільйонів людей зазнали нестачі продовольства під час кризи. За оцінками ФАО, російсько-український конфлікт збільшить кількість недоїдаючих людей у всьому світі на 13,1 мільйона за найгіршого сценарію.

Хоча російсько-українська війна не є єдиною причиною поточної глобальної продовольчої кризи, вона висвітлює глибоку **несправедливість агропродовольчих систем.**

Однією з причин несправедливості є надмірна залежність від основних експортерів продовольства, спричинена високим глобальним попитом і залежністю від кількох основних зернових культур, таких як пшениця, кукурудза та рис, значна частина яких

споживається населенням у країнах, що розвиваються, а кукурудза широко використовується для кормів і біопалива.

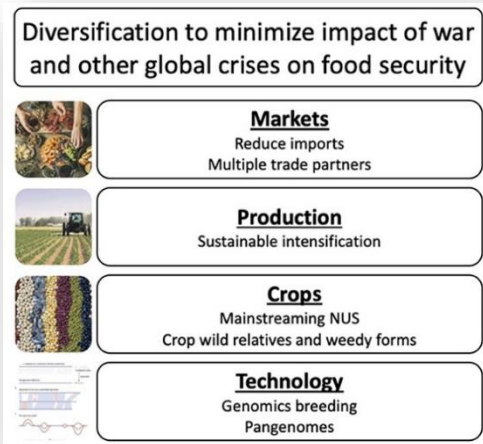
Однак моделі взаємозв'язків між зростанням населення, виробництвом продуктів харчування та динамікою торгівлі показали, що надмірна залежність від імпорту продуктів харчування погіршує глобальну продовольчу безпеку [6].

російсько-українська війна виявила **нерівність у міжнародному секторі агробізнесу**. В останні

десятиліття спостерігається тенденція до консолідації корпорацій, які постачають продовольство та сільськогосподарські ресурси, шляхом великомасштабного злиття таких компаній як Kraft і Heinz, Dow і Dupont, Bayer і Monsanto, причому вартість кожної компанії досягає понад 60–100 мільярдів доларів США після злиття.

Прогнозоване **зростання світового попиту на продовольство на 1,4%** на рік протягом наступного десятиліття, стимульоване значним зростанням населення світу та доходу на душу населення, створить величезний тиск на основних експортерів продовольства [4].

Щоб мінімізувати глобальний вплив продовольчої кризи, надзвичайно важливо **диверсифікувати джерела імпорту/експорту** продовольчих культур.



Диверсифікація чотирьох агропродовольчих систем для глобальної продовольчої безпеки

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Як військові дії впливають на глобальну продовольчу кризу?
2. Які регіони світу найбільше постраждали від глобальної продовольчої кризи через військові конфлікти?
3. Які стратегії та програми міжнародної спільноти і гуманітарних організацій спрямовані на подолання глобальної продовольчої кризи внаслідок військових конфліктів?
4. Як вирішити проблему голоду та недостатнього харчування в районах, що потерпають від військових конфліктів?
5. Як можна запобігти майбутнім глобальним продовольчим кризам?

Список використаної літератури

1. World Food Situation. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (n.d.). Official website. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>
2. Food price monitoring tool. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/website/economy/food-price-monitoring/>
3. Oğuz S. Mapped: How the Energy Crisis Impacts Global Food Insecurity. Visual Capitalist. 2023. URL: <https://elements.visualcapitalist.com/how-the-energy-crisis-impacts-food-insecurity/>
4. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (n.d.). Official website. URL: <http://www.fao.org>
5. International Monetary Fund (n.d.). Official website. URL: <https://www.imf.org/en/home>
6. Suweis S., Carr J. A., Maritan A., Rinaldo A., and D'Odorico P. Resilience and reactivity of global food security. Proc. Natl. Acad. Sci. 2015. 112, 6902–6907.

Тема 6. Енергетична криза в Європі: реформування енергоринку

Питання, які розкривають зміст теми

6.1. Енергетична криза в Європі

6.2. Трансформація енергоринку в Європі

6.3. Шляхи зміцнення енергетичної безпеки Європейського Союзу на сучасному етапі

Невиправдана військова агресія росії проти України та використання нею зброї у вигляді поставок газу спровокували безпрецедентну енергетичну кризу в ЄС. Такі події спричинили різке зростання цін на енергоносії та труднощі для європейців.

Нові технології розробляються щодня в боротьбі за збереження життя на Землі та досягнення кліматичних цілей, викладених у Європейській зеленій угоді, Цілях сталого розвитку ООН і Паризькій угоді. Організація Об'єднаних Націй у 2015 р. встановила Цілі сталого розвитку (ЦСР), також відомі як «Глобальні цілі». 17 цілей сталого розвитку мають чітко визначені цілі та показники для досягнення кращого та більш сталого майбутнього до 2030 р.

Деякий безпосередній тиск глобальної енергетичної кризи зменшився у 2023 р., але енергетичні ринки, геополітика та світова економіка нестабільні, і ризик подальших зривів постійно існує. Ціни на викопне паливо впали порівняно з піком 2022 р., але ринки продовжують бути напруженими та нестабільними.

Продовження бойових дій в Україні понад рік після вторгнення Росії тепер супроводжується ризиком затяжного конфлікту на Близькому Сході. Макроекономічний настрій є несприятливим із стійкою інфляцією, вищою вартістю запозичень і високим рівнем боргу. Сьогодні глобальна середня температура поверхні вже приблизно на 1,2 °С вище доіндустріального рівня, що спричиняє хвилі спеки та інші екстремальні погодні явища. Енергетичний сектор також є основною причиною забруднення повітря, яким

змушені дихати понад 90% населення світу. На цьому складному тлі поява нової економіки чистої енергії дає надію на шлях вперед.

6.1. Енергетична криза в Європі

Економічна криза викликана війною в Україні, підсилила потребу в світі у прискореному енергетичному переході, що був започаткований в рамках Паризької угоди. Цей перехід спрямований на переорієнтацію країн від використання забруднюючих видів палива, які часто постачаються від лише кількох великих виробників, до використання джерел енергії з низьким вмістом вуглецю, таких як відновлювані джерела енергії та ядерна енергія.

Паризька угода, яка була прийнята на конференції з питань зміни клімату в Парижі у грудні 2015 р., є ключовим міжнародним документом, спрямованим на боротьбу з глобальною зміною клімату. Головна мета угоди полягає в обмеженні глобального потепління до значень, які не перевищують 2°C відносно доіндустріального періоду, і намаганні обмежити це зростання до 1,5°C. Всі країни, незалежно від рівня їхнього економічного розвитку, зобов'язані брати участь у заходах зі зменшення викидів та адаптації до зміни клімату.

Спадок глобальної енергетичної кризи 2022 р. може стати початком кінця ери вичерпного палива.

Стрімке прагнення перейти до чистої енергії та ретельний контроль над змінами клімату сприяли впровадженню амбіційних політичних заходів у численних країнах світу, таких як закон про зниження інфляції у США, план REPowerEU в Європі, програма GX Green Transformation в Японії та інші.

Кліматичний саміт Організації Об'єднаних Націй (COP28), який відбувся з 30 листопада по 12 грудня 2023 р. в Дубаї, висвітлив роль торгівлі товарами та послугами, а також торговельної політики в підтримці та прискоренні **переходу на чисту енергію**.

Конференція, організована Об'єднаними Арабськими Еміратами (ОАЕ), присвятила цілий день дискусіям про торгівлю.

Така подія була перша в своєму роді в контексті кліматичної конференції ООН.

«День торгівлі» на COP28 висвітлив потенціал торгівлі як каталізатора кліматично-розумного розвитку, зосередивши увагу на таких питаннях, як **декарбонізація ланцюжка створення вартості** та стійкість [1].

COP28 – це наступна зустріч групи 198 країн, які підписали Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату, яка відбулась в Об'єднаних Арабських Еміратах з 30 листопада по 12 грудня 2023 р.

Мета «Дня торгівлі» полягала в досягненні консенсусу щодо необхідності сприяння внутрішньому збільшенню вартості найважливіших корисних копалин у країнах-виробниках, що розвиваються, для підвищення **стійкості та сталості ланцюгів поставок**. Важливим також було питання забезпечення більш справедливого розподілу вигод від торгівлі продуктами на основі використання найважливіших корисних копалин серед всіх учасники **ланцюжка створення вартості**.

Очікуване значне зростання попиту на найважливіші **корисні копалини** в найближчі десятиліття для підтримки енергетичного переходу може запропонувати унікальні можливості розвитку багатим на корисні копалини країнам, що розвиваються.

Ці корисні копалини є життєво важливими для переходу від викопного палива до відновлюваних джерел енергії, але на сьогоднішній день їхньому використанню не вистачає глобальної структури для вирішення питань.

За даними ЮНКТАД, очікується, що попит на такі **мінерали** як наприклад, **літій** зросте на 454%, а **кобальт** – на 115% з 2022 по 2030 р. за сценарієм **нульових викидів**. Багато країн, що розвиваються, особливо в Африці, можуть похвалитися 19% світових запасів корисних копалин, необхідних для електромобілів [2]. Зазначені країни зможуть отримати вигоду від **зеленого буму**, якщо вони зможуть переробляти корисні копалини на місцевому рівні. Для країн, що розвиваються, історично залежних від експорту сировини, додана

вартість на місцевому рівні є життєво важливою для економічної стійкості.

З іншого боку, 2 грудня 2023 р. було оголошено Декларацію про **потрійну ядерну енергію** на Конференції ООН зі зміни клімату (COP28) в Дубаї. В заході прийняли участь міністри з чотирьох континентів та спеціальний представник президента США з питань клімату (Джон Керрі) [3]. У цій Декларації визначено ключову роль за ядерною енергетикою в досягненні нульових викидів парникових газів до 2050 року і збереженні цілі щодо недопущення підвищення температури на планеті більше ніж на 1,5 °С.

22 країни підтримали Декларацію і також визначили свої наміри збільшити потужності ядерної енергетики втричі до 2050 р.

Міністерство енергетики США (DOE) вважає, що значні успіхи в атомній енергетиці у 2022 р. та нові закони зможуть скоротити викиди вуглецю на 1 мільйон метричних тонн до 2030 р. Це дасть додатковий поштовх технологіям чистої енергії, таким як ядерна енергія.

Також треба зазначити, що Сполучені Штати разом із Канадою, Японією, Францією та Сполученим Королівством, відомі як **«Саппоро-5»**, оголосили про свій колективний намір підтримати більш широке розгортання **безвуглецевої мирної ядерної енергії** шляхом розширення потужностей з виробництва ядерного палива [4]. США, Канада, Франція, Японія та Велика Британія погодилися мобілізувати державні інвестиції на загальну суму 4,2 мільярда доларів для розвитку глобального ланцюжка ядерних поставок.



Малі модульні реактори (SMR).
Фото АЕС

Заплановані інвестиції покращать потужності зі збагачення та конверсії урану до 2027 р. та створять безпечний і стійкий глобальний ринок урану. Рішення було оголошено на саміті Net Zero Nuclear на COP28 у Дубаї [5].

Під загальною назвою «Саппоро-5» п'ять країн, усі в рамках G7, погодилися заохочувати державно-приватні інвестиції у виробничі потужності зі **збагачення урану**.

Угода в рамках «Саппоро-5» укладена після обіцянки 22 країн, включаючи Канаду, Фінляндію, Молдову, Нідерланди, Швецію та Україну, потроїти ядерні потужності до 2050 р.

Нові технології та стратегії активно розвиваються, відкриваючи можливість підвищити безпеку ядерних електростанцій та зменшити їх вплив на навколишнє середовище. Однією з таких інновацій є розвиток **малих модульних реакторів (SMR)**, які потенційно можуть бути більш безпечними та ефективними. Світові тенденції та світові лідери загострюють питання про визнання **ядерної енергетики «зеленою»**.

Перехід на чисту енергію тлумачиться в широкому розумінні, це термін, що охоплює різноманітні технології та інновації, спрямовані на виробництво енергії з джерел, які не супроводжуються великими викидами забруднюючих речовин або взагалі їх не мають.

До **технологій чистої енергії** включаються різні джерела та методи, такі як:

1. Відновлювані джерела енергії:

- сонячна енергія;
- вітрова енергія;
- гідроенергетика;
- геотермальна енергія (отримання енергії з тепла, яке знаходиться під землею).

2. Ядерна енергія.

3. Енергозберігаючі технології (розробка систем для зберігання виробленої енергії з метою подальшого використання, наприклад акумулятори, механічні системи зберігання тощо).

4. Енергоефективні технології (впровадження інновацій та практик для зменшення витрат енергії в різних сферах, включаючи будівництво та транспорт).

5. Біоенергетика (виробництво енергії з органічних матеріалів, таких як деревина, біопаливо, біогаз тощо).

Незважаючи на значне скорочення поставок російської енергії – з 45% імпорту газу 2021 р. до лише 14% у вересні 2022 р. – Європі вдалося знайти альтернативні джерела поставок і знизити попит, щоб компенсувати дефіцит.

Забезпечення майбутньої енергетичної системи відновлюваними джерелами енергії вимагатиме також швидкого розширення **використання водню**, оскільки це дозволить декарбонізувати сектори, які важко електрифікувати.

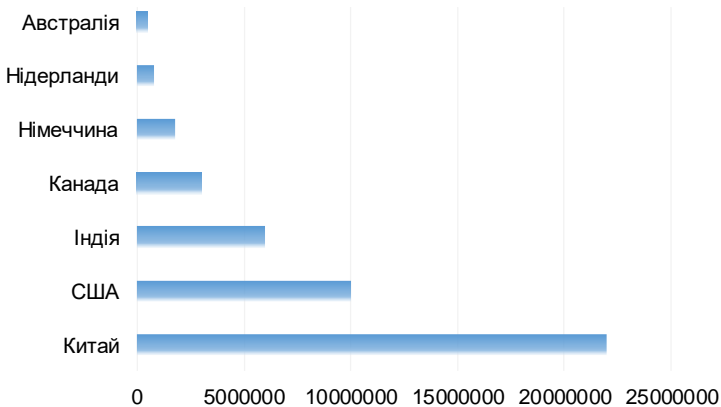
Енергія водню також вважається однією з технологій чистої енергії. Однак для отримання енергії водню потрібна неймовірна кількість електричної енергії для технології електролізу. Високоєфективні технології електролізу будуть необхідними для забезпечення енергетичної безпеки та стабілізації мережі.

Оскільки виробництво водню є дуже енергоємним процесом, треба чітко розуміти, що даний ресурс використовується для правильних цілей. Наприклад, використання водню для обігріву будинків у Великій Британії потребувало б у шість разів більшої потужності вітряної енергії, ніж якщо б будинки обігрівали за допомогою теплових насосів. Натомість водень буде більш ефективним у декарбонізації галузей, таких як міжміське судноплавство, далека авіація та виробництво сталі. Обсяги виробництва водню в 2021 році в світі представлено на рис. 6.1.

Воднева економіка – це загальний термін, який об'єднує ролі, які водень може відігравати разом із відновлюваною електроенергією для декарбонізації тих секторів і видів діяльності, які технічно важко декарбонізувати іншими способами.

Концепція водневої економіки була розроблена генетиком Дж. Б. С. Холдейном у 1923 р., який, передбачаючи вичерпання запасів вугілля у Великобританії для виробництва електроенергії, запропонував мережу вітряних турбін для виробництва водню шляхом електролізу води з метою довгострокового зберігання

енергії, щоб допомогти вирішити змінну потужність відновлюваної енергії.



* складено автором на основі [6]

Рис. 6.1. Виробництво водню у 2021 р., тонн

Сам термін був введений Джоном Бокрісом під час виступу в 1970 році в технічному центрі General Motors [7]. Бокріс розглядав економіку, в якій водень, підкріплений ядерною та сонячною енергією, допоможе вирішити зростаючу стурбованість щодо виснаження викопного палива та забруднення навколишнього середовища.

Для розбудови кліматично-нейтральної Європи в 2020 р. було прийнято **«Водневу стратегію ЄС»**. Така подія стала імпульсом для інших країн світу на шляху розробки власних стратегій.

В Україні також ведеться робота над створенням **Стратегії розвитку водневої енергетики України до 2050 р.**

6.2. Трансформація енергоринку в Європі

У березні 2023 р. реформа ринку електроенергії була спрямована на прискорення впровадження відновлюваних джерел енергії та поступову відмову від газу, що зробить рахунки споживачів менш залежними від нестабільних цін на викопне паливо.

У 1900-х роках знадобилися десятиліття, щоб енергетичні рішення досягли значного поширення на ринку. Сьогодні нові рішення можуть вийти на ринок протягом двох років, і темпи змін є високими

Переведення світу на шлях нульових викидів до 2050 р. створить загальну ринкову можливість для виробників вітряних турбін, сонячних панелей, літій-іонних батарей, електролізерів і паливних елементів на 27 трильйонів доларів США [8]. До середини століття ці п'ять типів обладнання разом створять **ринку чистої енергії**, розмір якого можна порівняти з сучасним ринком нафти. І так само, як сьогоднішній ринок нафти, він буде мати глобальний масштаб і не обмежуватись найбільш розвиненими економіками. Це створює величезні перспективи для компаній, які займають хороші позиції в розширеному наборі глобальних ланцюгів поставок (рис. 6.2).

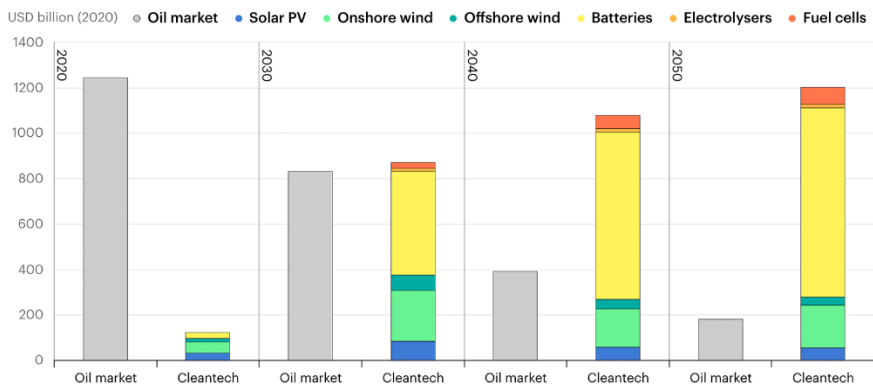
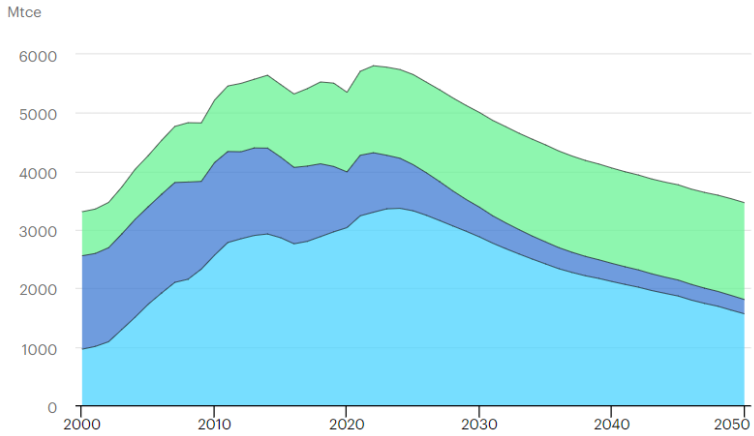


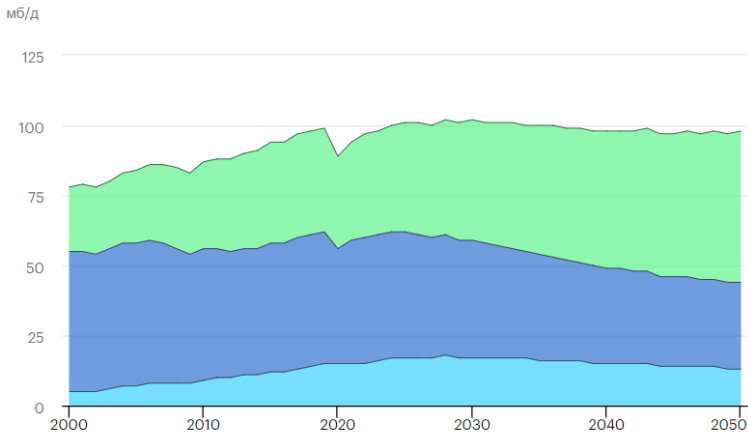
Рис. 6.2. Прогноз розвитку технологій чистої енергії в умовах реалізації сценарію нульових викидів до 2050 р. [8]

Частка вугілля, нафти та природного газу у світовому енергопостачанні, яка десятиліттями залишалася на рівні 80%, починає знижуватися й досягне 73% у 2030 р. [9]. Це важлива зміна (рис. 6.2–6.5).



● Китай ● Розвинені економіки ● Інші ринки, що розвиваються, і країни, що розвиваються

Рис. 6.3. Попит на вугілля за регіонами в умовах реалізації сценарію енергетичного переходу, 2000-2050 рр. [9]



● Китай ● Розвинені економіки ● Інші ринки, що розвиваються, і країни, що розвиваються

Рис. 6.4. Попит на нафту за регіонами в умовах реалізації сценарію енергетичного переходу, 2000-2050 рр. [9]

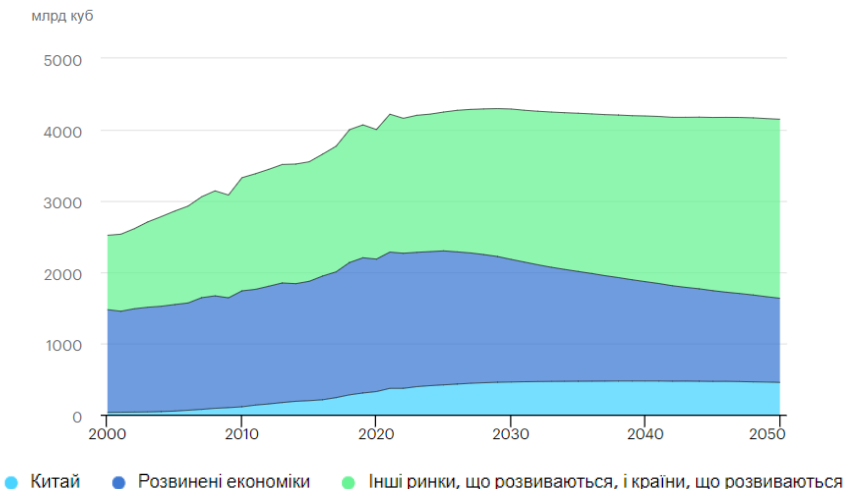


Рис. 6.5. Попит на природний газ за регіонами в умовах реалізації сценарію енергетичного переходу, 2000-2050 рр. [9]

Китай відіграє величезну роль у формуванні глобальних енергетичних тенденцій. За останні десять років на Китай припало майже дві третини зростання світового використання нафти та майже одна третина збільшення природного газу. Китай був домінуючим гравцем на ринках вугілля. Але загальноновизнано, в тому числі керівництвом країни, що **економіка Китаю досягає точки перелому**. Після дуже швидкої розбудови фізичної інфраструктури країни можливості для подальших доповнень звужуються.

Імпульс економічного зростання Китаю спадає, і існує великий потенціал зниження попиту на викопне паливо. Якщо зростання Китаю короткостроково сповільниться, це призведе до зменшення попиту на вугілля до 2030 р. на суму, майже рівну обсягу, який зараз споживає вся Європа. Обсяги імпорту нафти впадуть на 5%, а імпорту скрапленого природного газу більш ніж на 20%, що матиме серйозні наслідки для світових балансів [9].

Кінець епохи зростання викопного палива не означає припинення інвестицій у викопне паливо, але це підживляє обґрунтування будь-якого збільшення витрат. Проте інвестиції в

нафту і газ сьогодні майже вдвічі перевищують рівень, необхідний для сценарного розвитку у 2030 році, що свідчить про явний ризик тривалого використання викопного палива, що призведе до недосяжності цілі в непадвищенні температура більш, ніж на 1,5 °С.

Також, треба зазначити, що саме війна росії проти Україні, а не зміна клімату, штовхає до прискорення гонки до нульового викиду вуглецю і стала дуже потужним стимулом для енергетичного переходу Європи та інших країн, які прагнуть більшої енергетичної безпеки.

З вище викладеного можна зробити логічний висновок, що трансформація енергетичного розвитку Європейського Союзу у нових геостратегічних реаліях може мати наступний вигляд (рис. 6.6).



* авторська розробка [10]

Рис. 6.6. Трансформаційний базис енергетичного розвитку Європейського Союзу у нових геостратегічних реаліях*

Просте скорочення витрат на нафту і газ не приведе світ до правильного шляху для сценарію нульових викидів. Ключем до

впорядкованого переходу є збільшення інвестицій у всі аспекти системи чистої енергії.

Починаючи з 2025 р., безпрецедентний сплеск нових проектів **скрапленого природного газу** змінить баланс ринків і занепокоєння щодо постачання природного газу. Останніми роками на газових ринках домінували побоювання щодо безпеки та стрибків цін після того, як росія скоротила постачання до Європи.

Ринкові баланси залишаться нестабільними в найближчому майбутньому, але це зміниться з середини десятиліття. Проекти, за якими розпочалось будівництво або прийнято остаточне інвестиційне рішення, зможуть до 2030 року збільшити потужність скраплення на 250 мільярдів кубічних метрів на рік, що дорівнює майже половині сьгоднішніх світових поставок скрапленого природного газу (СПГ) [9]. Оголошені часові рамки передбачають особливо значне зростання між 2025 і 2027 р. Більше половини нових проектів припадає на **Сполучені Штати** та **Катар**.

Диверсифікація та інновації є найкращими стратегіями управління **залежністю ланцюга поставок** чистих енергетичних технологій і найважливіших корисних копалин.

Жодна країна не є енергетичним островом, і жодна країна не ізольована від ризиків зміни клімату. Необхідність співпраці ніколи ще не була такою гострою. Особливо в сьгоднішній напружений час урядам необхідно знайти шляхи для захисту **співпраці в галузі енергетики та клімату**, зокрема шляхом прийняття заснованої на правилах системи міжнародної торгівлі та стимулювання інновацій і передачі технологій.

6.3. Шляхи зміцнення енергетичної безпеки Європейського Союзу на сучасному етапі

Неспровокована та невиправдана військова агресія росії проти України призвела до масштабних збоїв у світовій енергетичній системі. Це спричинило труднощі через високі ціни на енергоносії та посилило занепокоєння щодо енергетичної безпеки, висунувши на перший план надмірну залежність ЄС від імпорту газу, нафти та вугілля з росії. Високі суми, сплачені за російське

викопне паливо, допомагають росії підтримувати війну проти України.

Відновлювана енергія є ключем до декарбонізації всього, що можна електрифікувати безпосередньо, але електрифікація не є можливим рішенням для всіх енергоємних галузей. Потрібні інші джерела енергії для декарбонізації таких секторів, як авіація чи судноплавство тощо.

Саме тут приходять на допомогу технології **Power-to-X**, які відіграватимуть все більш вирішальну роль на шляху до сталого та нейтрального до викидів вуглецю майбутнього.

Технології Power-to-X дають змогу перетворювати відновлювану енергію (вітрова, сонячна, ядерна енергія тощо) в інші види енергії або продукти

Power-to-X відноситься до ряду технологій, які перетворюють електроенергію, зокрема з відновлюваних джерел, в інші види енергії або продукти. Цей процес перетворення відбувається в основному за рахунок **виробництва водню** за допомогою **електролізу** – процесу, під час якого вода розщеплюється на водень і кисень за допомогою електрики. Отриманий водень, коли він виробляється з використанням відновлюваної електроенергії, відомий як **зелений або чистий водень** (рис. 6.7).

Змінюючи форму відновлюваної енергії з електрики на молекули, вона стає краще придатною для декарбонізації галузей промисловості, які неможливо безпосередньо електрифікувати повністю та в масштабах.

Універсальність Power-to-X укладена в **змінну «X»**, яка представляє різні носії енергії або сировину, вироблену із зеленого водню.

Водень та його похідні можна використовувати для різноманітних цілей. Зелений водень може використовуватися для транспорту як альтернатива з нульовим рівнем викидів.

Його можна використовувати як джерело енергії для зменшення викидів вуглецю в таких галузях промисловості, як

металургія та хімічна промисловість, які іншим шляхом важко декарбонізувати.

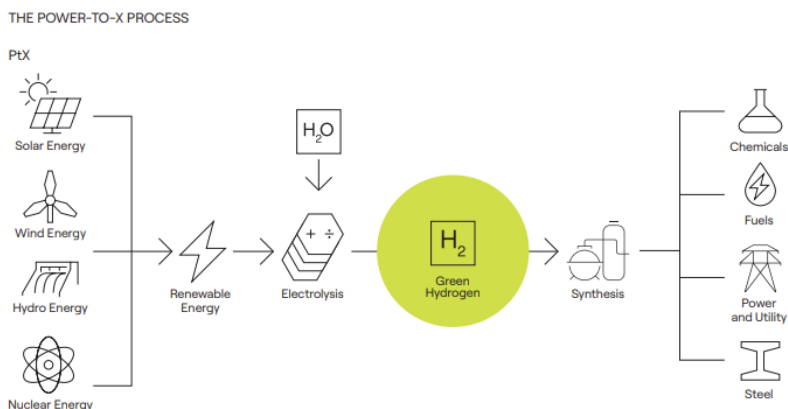


Рис. 6.7. Процес реалізації технології Power-to-X [11]

Він може накопичувати надлишкову відновлювану енергію, яку потім можна перетворити назад на електрику, забезпечуючи стабільну енергетичну мережу. Водень також можна використовувати в газових турбінах або в поєднанні з природним газом для виробництва електроенергії зі зниженими викидами, забезпечуючи міст до більш чистого виробництва енергії.

Зелений аміак є одним із похідних, які можна отримати з водню. Він виробляється шляхом поєднання зеленого водню з азотом і є безвуглецевим паливом, яке має значний потенціал у виробництві електроенергії, як добриво та як носій водню [11].

Інша похідна, **eMethanol**, утворюється, коли зелений водень поєднується з уловленим CO₂. Відновлювані види рідкого палива, e-метанол і зелений аміак, мають великі перспективи в транспортному секторі, де їхні властивості роблять їх практичною альтернативою викопному паливу [11].

Крім того, зелений водень можна перетворити на Sustainable Aviation Fuel, **синтетичне паливо**, яке може заправляти літаки без будь-яких модифікацій існуючої глобальної авіаційної інфраструктури [12].

Зелений водень, або відновлюваний водень, наразі набирає значного імпульсу та міжнародної уваги. За оцінками Комісії ЄС, до 2050 р. екологічний водень задовольнить 24% світового попиту на енергію.

Термін Power-to-X охоплює процеси перетворення електроенергії (потужності) з відновлюваних джерел на речовину або енергоносії («Х»). Це може бути газоподібна форма, наприклад водень або метан (синтетичний природний газ, Power-to-Gas), або це може бути рідке синтетичне паливо, наприклад метанол, аміак, синтетичне дизельне паливо або газ (Power-to-Liquid). Рідке паливо від Power-to-X також часто називають електропаливом або просто електронним паливом

Найбільший ринковий потенціал спостерігається у двигунів на паливних елементах для автомобільного транспорту, як важкого, так і легкого (наприклад, водневих вантажівок і автомобілів). За оцінками Данського енергетичного агентства, на вантажівки припадатиме 80% попиту на водень в автомобільному транспорті. У судноплаванні та морському транспорті двигуни на метанолі мають більший ринковий потенціал, ніж двигуни на аміаку та водневі паливні елементи, згідно з прогнозами на 2035 р.

Для того, щоб Power-to-X і зелений водень були справді стійкими рішеннями, потрібне масове розширення відновлюваної енергії, особливо вітрової та сонячної

Відповідно до звіту Міжнародного енергетичного агентства World Energy Outlook Report 2023, глобальний попит на водень з низьким рівнем викидів сягне понад 400 мільйонів тонн у 2050 р., що дозволить реалізувати нульовий сценарій. Цей попит покриває

водень для промисловості, транспорту, виробництва транспортного палива, електроенергетики тощо [9].

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Які існують перспективи використання ядерної енергії в контексті енергетичної кризи в Європі?
2. Як вирішити питання ефективності та конкурентоспроможності енергетичного сектору в умовах кризи?
3. Яким чином можна стимулювати енергоефективність та зменшення споживання енергії в Європі?
4. Які можливі реформи в правовому та регуляторному середовищі можуть сприяти вирішенню енергетичних проблем?
4. Як враховувати інтереси різних країн та секторів економіки при розробці стратегії подолання енергетичної кризи в Європі?

Список використаної літератури

1. COP28: First-ever 'Trade Day' puts focus on trade in climate action (2023). United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). URL: <https://unctad.org/news/cop28-first-ever-trade-day-puts-focus-trade-climate-action>
2. Clean energy minerals: Developing countries must add value to capitalize on demand (2023). United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). URL: <https://unctad.org/news/clean-energy-minerals-developing-countries-must-add-value-capitalize-demand>
3. The United States Joins Multinational Declaration to Triple Nuclear Energy Capacity by 2050 to Support Global Climate and Energy Security Goals. U.S. Department of State. Official website. 2023. URL: <https://www.state.gov/the-united-states-joins-multinational-declaration-to-triple-nuclear-energy-capacity-by-2050-to-support-global-climate-and-energy-security-goals/>
4. The United States Announces Key Measures to Jump Start Deployments of Advanced Nuclear Energy Systems and to Secure Nuclear Fuel Supply Chains, Accelerating the Contribution of Nuclear Energy to Net Zero Goals (2023). U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/the-united-states-announces-key-measures-to-jump-start-deployments-of-advanced-nuclear-energy-systems-and-to-secure-nuclear-fuel-supply-chains-accelerating-the-contribution-of-nuclear-energy-to-net-zero-goals/>

secure-nuclear-fuel-supply-chains-accelerating-the-contribution-of-nuclear-energy-to-net-z/

5. US, Canada, France, Japan and UK back global nuclear supply chain (2023). PowerTechnology. URL: <https://www.power-technology.com/news/sapporo-5-global-nuclear-supply-chain/?cf-view&cf-closed>

6. Understanding Global Hydrogen Strategies: Strengthening Clean Hydrogen Opportunities. World Resources Institute (n.d.). Official website. URL: <https://www.wri.org/research/understanding-global-hydrogen-strategies-strengthening-clean-hydrogen-opportunities>

7. The History of Hydrogen. National Hydrogen Association. United States Department of Energy. 14 July 2010.

8. Birol F. How to finance the new global clean energy economy. World Economic Forum. 2022. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2022/01/global-clean-energy-economy-how-to-finance/>

9. World Energy Outlook 2023. International Energy Agency. 355 p.

10. Федулова С.О. Забезпечення балансу між цілями сталого розвитку, конкурентоспроможністю та енергетичною безпекою. European Vector of Economic Development, 2023. No 2 (31). С. 113-124.

11. Hedegaard K. See how Power-to-X could be a key component in the global energy transition. World Economic Forum. 2023. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2023/11/power-to-x-a-key-component-in-the-global-energy-transition/>

12. Power-to-X: paving the way for a greener future. Ramboll Foundation. URL: <https://www.ramboll.com/net-zero-explorers/power-to-x-explained>

Тема 7. Економічна взаємозалежність країн та безпекова криза

Питання, які розкривають зміст теми

7.1. Економічна взаємозалежність в сфері міжнародних відносин

7.2. Економічна взаємозалежність та безпекова криза в Європі XXI століття

7.3. Стратегічна взаємозалежність: новий підхід Європи

Теорія про те, що посилення економічної взаємозалежності зменшує конфлікт, ґрунтується на трьох спостереженнях: торгівля приносить переваги державам у спосіб, який цінують ті, хто приймає рішення; конфлікт призведе до скорочення або повного припинення торгівлі; і що особи, які приймають рішення, візьмуть до уваги два попередні зауваження, перш ніж прийняти рішення йти на війну. Виходячи з цих спостережень, слід очікувати, що чим вища вигода від торгівлі, тим вища вартість потенційного конфлікту. Після певного моменту вартість торгівлі може стати настільки високою, що відповідна держава стане економічно залежною від іншої. Прихильники цієї теорії стверджують, що якщо дві держави досягли цієї точки взаємної залежності (взаємозалежності), їхні особи, які приймають рішення, цінуватимуть продовження торгових відносин вище, ніж будь-які потенційні вигоди, які можуть бути отримані через війну.

Але, якими б вагомим не були ці аргументи, високий рівень економічної взаємозалежності не завжди призводить до миру.

Західні вчені та політики раніше вважали економічну взаємозалежність чистим благом; однак останніми роками її розглядали як щось, що можна використовувати як зброю.

7.1. Економічна взаємозалежність в сфері міжнародних відносин

У сфері міжнародних відносин **«економічна взаємозалежність»** має два значення: по-перше, «група країн вважається взаємозалежною, якщо економічні умови в одній країні залежать від тих, що існують в іншій», наприклад, зміна обмінного курсу країни впливає на економічні умови інших країн, які вступають у відносини економічної взаємозалежності. По-друге, «країни вважаються взаємозалежними, якщо їм буде дорого розірвати відносини або відмовитися від них».

Можна виділити **три форми економічної взаємозалежності:**

1. Взаємозалежність торгівлі. Це одна з основних форм економічної взаємозалежності, яка відіграє важливу роль у впливі на характер і зміст міждержавних відносин.

2. Монетарна взаємозалежність. Монетарні взаємовідносини також можуть бути джерелом взаємозалежності. Держави можуть вибрати підпорядкування валютного суверенітету іноземній державі за допомогою режиму фіксованого обмінного курсу, об'єднання суверенітету у валютному союзі або відстоювання власного суверенітету за режиму плаваючого обмінного курсу.

3. Взаємозалежність капіталу. У «Дусі законів» Монтеस्क'є стверджує, що «рухоме багатство» сприяє миру між державами та всередині них. Але, оскільки ринки капіталу затьмарюють обмін товарами та послугами, фірми повинні зважувати ризики інвестицій набагато ретельніше, ніж торгівлі.

Міжнародний конфлікт є одним із аспектів міжнародної взаємодії, тоді як співпраця є іншою стороною такої взаємодії; міжнародний конфлікт зазвичай виникає через відмінності інтересів між державами.

Економічна взаємозалежність робить країни сильнішими чи вразливішими? Це питання було предметом наукових дискусій ще з часів Стародавньої Греції. Деякі вчені стверджують, що посилення взаємозалежності веде до більшої співпраці, інші стверджують, що це призводить до конфлікту. Спільним для

більшості досліджень є те, що вони спираються на сукупні дані щодо експорту та імпорту готових товарів.

Виокремлюється три погляди, що пояснюють зв'язок між економічною взаємозалежністю та міжнародним конфліктом [1].

1. Ліберальний погляд

Ліберали стверджують, що економічна взаємозалежність знижує ймовірність війни через підвищення цінності торгівлі над альтернативою агресії; взаємозалежні держави радше будуть торгувати, ніж вторгатися. Ліберальне припущення вказує, що високий рівень торгівлі та інвестицій між двома державами зробить війну малоімовірною, якщо не неможливою.

2. Реалістичний погляд

Реалісти відкидають ліберальний аргумент, стверджуючи, що висока взаємозалежність збільшує, а не зменшує ймовірність війни. Реалісти стверджують, що висока асиметрична взаємозалежність може стримувати слабшого партнера, але навряд чи стримає сильнішого партнера від застосування сили, якщо їхні стратегічні інтереси зіткнуться. Таким чином, економічні зв'язки між державами можуть утримати лише одну сторону від застосування збройної сили у разі виникнення суперечки, не впливаючи при цьому на сильнішу сторону.

Реалісти перевертають ліберальний аргумент з ніг на голову, стверджуючи, що економічна взаємозалежність не тільки не сприяє миру, але й фактично підвищує ймовірність війни. Відповідно, взаємозалежність дає державам стимул ініціювати війну хоча б для того, щоб забезпечити постійний доступ до необхідних матеріалів і товарів.

3. Вплив економічної взаємозалежності залежить від характеру та змісту відносин і балансу сил у міжнародній системі

Ряд досліджень взаємозв'язку між економічною взаємозалежністю та міжнародним конфліктом дійшли висновку, що економічна взаємозалежність може не мати систематичного впливу на політичний конфлікт. Конфлікти виникають головним чином через відмінності в розподілі політичних і військових можливостей, тобто розподіл військово-політичних можливостей і

те, що відносини влади лежать в основі будь-якого очевидного впливу економічного обміну на конфлікт.

Теорія економічної взаємозалежності робить припущення, що конфлікт призведе до скорочення або припинення торгівлі. Це припущення здається логічним, оскільки можна було б очікувати, що в той момент, коли дві держави офіційно стануть противниками, страх перед відносними вигодами забезпечить бажання політиків повністю припинити торгівлю. Однак є багато історичних прикладів торгівлі між воюючими державами, яка ведеться під час війни, включаючи стратегічні товари, які безпосередньо впливають на здатність противника вести війну.

Але сучасна взаємозалежність все більше характеризується **торгівлею проміжними товарами**, які протікають через складні глобальні ланцюги поставок. Наприклад, будь який телефон складається зі сплавів, інтегральних схем, батарей, дисплеїв, динаміків і лінз, які надходять із понад 50 країн. Подібним чином літак Boeing складається з понад двох мільйонів деталей, які постачаються з 75 країн.

Отже, тоді як **торгівля готовою продукцією** демонструє залежність країн одна від одної з точки зору того, **що вони споживають**, торгівля **проміжними товарами** показує залежність країн з точки зору того, **що вони виробляють**.

Сучасна взаємозалежність все більше характеризується торгівлею проміжними товарами, які протікають через складні глобальні ланцюги поставок

Сьогодні **торгівля проміжними товарами** становить більшу частку світової торгівлі, ніж товари, вироблені виключно всередині країни. Дані ООН Comtrade за період з 1995 по 2020 р. показують, що загальний обсяг торгівлі проміжними товарами склав понад 114 трильйонів доларів США [2]. Із них **Сполучені Штати** зробили понад 10 відсотків, **Німеччина** – дев'ять відсотків, **Китай** – майже сім з половиною відсотків, а **Японія** – майже п'ять відсотків.

Сполучені Штати утримували першу позицію з 1995 по 2014 р., але Китай був зайнятий наздогананням. До 2005 р. торгівля

проміжними товарами Китаю перевершила кілька великих європейських економік; Китай обігнав Японію в 2006 р., Німеччину в 2014 р. і, нарешті, перевершив Сполучені Штати в 2015 р. За останнє десятиліття **решта світу стала більш залежною від Китаю**, тоді як Китай стає все більш самодостатнім, за винятком кількох передових промислових країн.

У міру зростання впливу Китаю в глобальних ланцюгах постачання та загострення геополітичної напруженості у відносинах зі Сполученими Штатами торгівля проміжними товарами стала центральною увагою зовнішньої політики. Держави розробляють стратегії економічної безпеки, спрямовані не лише на зменшення вразливості, пов'язаної з залежністю від Китаю, але й на обмеження доступу Китаю до передових технологічних виробничих ліній.

У 2021 р. **Сполучені Штати** запустили **Національну стратегію безпеки ланцюга поставок**, а в 2023 р. **Японія** наслідувала їхній приклад, прийнявши **Закон про захист економічної безпеки**. Подібним чином Європейський Союз (2023), Південна Корея (2022), Австралія (2023) і Тайвань (2023) переоцінюють і реструктуризують свою торговельну політику, враховуючи не лише бізнес-імперативи, але й **проблеми національної безпеки** [3].

Ці дії вказують на зростаючу стурбованість держав щодо вразливості, а не переваг взаємозалежності, особливо щодо Китаю. Так було не завжди. Багато політиків і вчених вважали, що розширення глобальних ланцюгів постачання сприятиме співпраці та зменшить ймовірність конфліктів, оскільки країни зажають уникнути економічних втрат від перебоїв у торгівлі. Іншими словами, торгівля створила б стимул для підтримки гармонії в міжнародній системі, що зрештою призвело б до **«комерційного миру»**.

Однак останні роки показали, що глобальні ланцюги поставок можуть використовуватися як інструменти примусу під час криз, щоб чинити тиск, спричиняти витрати та змушувати дотримуватись вимог. Серед величезної кількості проміжних товарів ті, які необхідні для створення товарів високої вартості, і ті, які найважче замінити, швидше за все, будуть використані як **інструменти**

економічного примусу. До них належать напівпровідники, деталі літаків і автомобілів, а також очищені природні ресурси. Країни, які контролюють постачання цих типів проміжних товарів, користуються прямим важелем впливу на економіку інших країн, оскільки виробничі лінії, які перетворюють ці ресурси на готову продукцію, часто є тими, що роблять найбільший внесок у національну економіку. Інтегральні схеми виділяються як проміжний товар, який є центральним у виробництві товарів високої вартості та може бути придбаний лише через кілька постачальників у всьому світі.

Інтегральні схеми виділяються як проміжний товар, який є центральним у виробництві товарів високої вартості та може бути придбаний лише через кілька постачальників у всьому світі

Хто керує цими проміжними товарами? За останні десятиліття глобальні моделі виробництва змінилися. У 1995 р. провідними виробниками життєво важливих, але легкозамінних проміжних товарів були **Сполучені Штати** – 16 відсотків, **Німеччина** – 12 відсотків і **Японія** – 9 відсотків. У 2020 р. ситуація змінилася: **Китай** став провідним постачальником з 11 відсотками загального обсягу торгівлі.

Щодо життєво необхідних і важкозамінних товарів **Сполучені Штати** лідирували в 1995 р. з часткою 14 відсотків, тоді як **Німеччина** внесла 10 відсотків. До 2020 р. Сполучені Штати зберігали лідерство на рівні 10 відсотків, але **Китай** піднявся до 8 відсотків, а Німеччина займала 6 відсотків. Сполучені Штати продовжують користуватись важелем впливу на конкурентоспроможність Китаю в глобальній економіці – принаймні на даний момент.

Сполучені Штати продовжують користуватись важелем впливу на конкурентоспроможність Китаю в глобальній економіці – принаймні на даний момент

Залежність від інших країн щодо проміжних товарів сприяє гіперспеціалізації фірм, що лише посилює наслідки втрати доступу до основних продуктів.

Щоб зменшити свою вразливість, країни-союзниці об'єднують зусилля. Адміністрація Байдена була головним прихильником «allyshoring», який, як випливає з назви – **переводить ланцюги поставок від супротивників до друзів**. Прикладами цієї стратегії є тристоронні переговори США з Японією та Нідерландами і запропонований ними альянс Chip 4, який включає Японію, Південну Корею та Тайвань. Країни НАТО так само збільшили експорт життєво важливих і важкозамінних проміжних товарів до Сполучених Штатів, імовірно, під впливом **торговельної війни між США та Китаєм**.

Економічна взаємозалежність, імовірно, залишиться центральним виміром конкуренції великих держав, оскільки повне роз'єднання між Сполученими Штатами, їхніми союзниками та Китаєм виглядає малоімовірним у найближчій перспективі. Оскільки Сполучені Штати впроваджують зелені технології, вони залишатимуться сильно залежними від імпорту електричних батарей і фотоелектричних елементів з Китаю, який домінує у понад 80 і 90 відсотків світового виробництва відповідно. Тим не менш, зростаюча тенденція контролю за експортом і ліцензійними вимогами свідчить про те, що **проміжні товари стають інструментами примусу**. Деякі ланцюги поставок можуть сприяти співпраці між державами, але інші можуть посилювати існуючі конфлікти.

Спроби використати взаємозалежність як зброю проти великих держав були мало успішними за останніх років. Санкції, запроваджені проти росії після анексії Криму в 2014 р., явно не змогли стримати росію від подальшої агресії. Економічний примус, застосований після вторгнення 2022 р., був безпрецедентним, але сукупний вплив на економіку росії був значно меншим, ніж очікували аналітики. російські контрсанкції також виявилися меншими, ніж здається на перший погляд, оскільки Європа впоралася з припиненням енергопостачання росії набагато краще, ніж очікувалося. Цілком можливо, що з часом санкції Заходу проти росії погіршать військовий потенціал росії. Проте, враховуючи всі

побоювання щодо сили взаємозалежності як зброї, варто відзначити, що санкції не змогли ні стримати, ні змусити росію вторгнутися в Україну.

Санкції в цьому столітті, швидше за все, прискорять тенденцію до геоекономічної фрагментації – економічного та технологічного відокремлення шляхом виснаження

7.2. Економічна взаємозалежність та безпекова криза в Європі XXI століття

Кінець холодної війни дискредитував стратегії розвитку централізованого планування, а також імпортозаміщення та індустріалізацію. Ці невдачі спонукали просувати **неоліберальну політику** як модель для **перехідних економік**, а також для глобального Півдня. Ці ідеї поширилися по всьому світу в 1990-х роках. Неолібералізм було легше просувати, оскільки Сполучені Штати заохочували країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою приєднатися до Бреттон-Вудських інститутів: Міжнародного валютного фонду, Світового банку та Світової організації торгівлі (СОТ), наступника Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ).

Однак з 2016 р. відбулися кардинальні зміни у ставленні еліти до витрат і переваг економічної взаємозалежності. У 2019 р. Генрі Фаррелл і Абрахам Ньюман опублікували дослідження в International Security, вказуючи, що мережеві економічні структури, такі як глобальні ланцюжки поставок, енергетичні трубопроводи та ринки капіталу, створюють взаємозалежності, які державні актори можуть використовувати як зброю. Почали лунати висловлювання: «Взаємозалежність із застосуванням зброї – це прекрасна річ». Результатом стали широко поширені прогнози **«деглобалізації»**.

Нові побоювання щодо безпеки і взаємозалежності чудово поєднувалися з політиками, які шукали **постнеоліберальний світогляд**. Це також ґрунтувалося на уявленні про те, що численні недавні потрясіння викрили безглуздість надмірної взаємозалежності.

Пандемія коронавірусу, здається, підтвердила зазначені ризики у життєво важливих ланцюгах поставок. Вторгнення росії в Україну та створення збоїв у енергетичних трубопроводах до Європи підкреслили ризик взаємозалежності як зброї.

Але, занепокоєння були значно перебільшені, а геополітичні переваги взаємозалежності недооцінені. Навіть у 2023 р. взаємозалежність Китаю від країн ЄС обмежувала його зовнішньополітичну поведінку. Іншими словами, якщо політики продовжуватимуть розглядати глобалізацію як загрозу, тоді сукупні відповіді політики, ймовірно, збільшать ймовірність конфлікту великих держав.

Дві події допомогли посилити страх, який породила взаємозалежність як зброя у коридорах влади. По-перше, пандемія коронавірусу переконала багатьох спостерігачів у тому, що надмірна залежність від міжнародних постачальників робить їхні країни вразливими до потрясінь пропозиції.

По-друге, вторгнення росії в Україну висвітлило всі шляхи залежності Європи від російської енергії. Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг заявив: «Війна в Україні... продемонструвала нашу небезпечну залежність від російського газу. Це повинно змусити нас оцінити нашу залежність від інших авторитарних держав, не в останню чергу від Китаю». Важко ігнорувати паралелі між імперським бажанням росії щодо України та великим бажанням Китаю поглинути Тайвань.

Повернення до конкуренції великих держав породило переконання, що **економічна безпека** повинна бути пріоритетною, а не підвищення ефективності від глобалізації [4].

Отже, треба зазначити, що у майбутньому небезпека полягає в тому, що, намагаючись запобігти збройній взаємозалежності, **Сполучені Штати, Китай** та інші **великі держави** будуть проводити політику, яка полегшить уявлення про **конфлікт великих держав**. Якщо постнеоліберальні ідеї приживуться, навіть якщо їм бракує емпіричної обґрунтованості, результатом стане світ, який стане набагато більш **готовим до війни**.

7.3. Стратегічна взаємозалежність: новий підхід Європи

Порядок після холодної війни вмирає. **Але новий порядок ще не народився.**

Зростаюча геополітична конкуренція між Сполученими Штатами та Китаєм надихнула багатьох на думку про те, що нова холодна війна незабаром структурує світопорядок, що формується. Відповідно до цього бачення, конкуренція між двома ядерними наддержавами в кожній сфері, по суті, визначатиме глобальний порядок. Наслідком цього може стати велике відокремлення, яке означатиме кінець економічної взаємозалежності між Китаєм і США.

І США, і Китай припускають, що в такому глобальному порядку Європа чітко приєднається до США як частини Заходу. Але європейці мають визначити власну стратегію.

Протягом довгих років холодної війни у більшості країн не було іншого вибору, як приєднатися до того чи іншого блоку.

Але сьогоднішній світ не є світом 1945 р.

Сьогоднішнім супердержавам, якими б потужними вони не були, **бракує рівня домінування**, якого досягли США та Радянський Союз на зорі холодної війни. У 1950 р. на США та їх головних союзників (країни НАТО, Австралію та Японію) і комуністичний світ (Радянський Союз, Китай і Східний блок) разом припадало 88 відсотків світового ВВП. Сьогодні на ці групи країн разом припадає лише 57 відсотків світового ВВП, і їм усім доводиться конкурувати з новими гравцями у нових сферах влади, таких як технології та клімат.

Сьогоднішнім супердержавам, якими б потужними вони не були, бракує рівня домінування, якого досягли США та Радянський Союз на зорі холодної війни

Таким чином, конкуренція між блоком під управлінням Китаю та блоком під управлінням США **не визначатиме світовий порядок**, що формується. Новий клас середніх держав має набагато більше повноважень, ніж під час холодної війни. Ці країни намагаються здобути власний вплив у міжнародних справах і готові використати

американсько-китайську конкуренцію на свою користь або, у багатьох випадках, кинути їй виклик.

У цьому новому, більш фрагментованому світовому порядку, який стає все більш відкрито трансакційним, європейцям потрібна стратегія, яка наголошує на зв'язках Європи з країнами за межами США, щоб захистити свої інтереси з низкою інших країн, які формують динаміку влади. Така стратегія поважала б суверенні бажання інших середніх держав, описаних вище, і одночасно збільшувала б власний суверенітет Європи. Цей підхід називається **стратегічною взаємозалежністю**.

Тому, по суті, стратегічна взаємозалежність повинна дозволити ЄС зберегти свою діяльність, будуючи відносини з ключовими гравцями, коли вони кидають виклик його інтересам і цінностям. Це не просто. Однією з ключових причин того, що багато держав, про які йдеться, виступають проти певних принципів поточного порядку.

Передумовою для розуміння **майбутнього світового порядку** чи безладу є глибоке розуміння різноманітних **акторів середньої влади**, від яких він залежить. Використовується широке визначення **середніх сил**, включаючи такі різні країни, як Індія, Бразилія, Саудівська Аравія, Японія, Казахстан, Південна Африка та Туреччина, щоб відобразити той факт, що широкий спектр гравців формує новий світовий порядок різними способами.

Передумовою для розуміння майбутнього світового порядку чи безладу є глибоке розуміння різноманітних акторів середньої влади, від яких він залежить. Використовується широке визначення середніх сил, включаючи різні країни

Картина, яка виникає в результаті такого аналізу, не є картиною біполярного світу чи навіть чітко визначеного багатополярного порядку. Деякі держави визначають свою зовнішньополітичну стратегію проти наддержав. Сінгапур, Індонезія, Японія, Південна Корея та інші зосереджені на тому, щоб не дати Китаю стати гегемоном і зберегти стабільність. З іншого боку, багато країн Латинської Америки чи Перської затоки, які довгий час існували у сфері впливу США, тепер

намагаються застрахуватися від цієї надмірної залежності, будуючи відносини з різними державами, зокрема з Китаєм.

Але **середні держави** не тільки визначають свою зовнішньополітичну стратегію в опозиції до супердержав. Головною особливістю стратегічного мислення в колишніх колоніях і колишніх членах Радянського Союзу є те, як послабити зв'язки з їхніми колишніми господарями шляхом побудови відносин з усіма іншими. Деякі з цих країн, як-от Єгипет, уже давно є неприєднаними країнами та переосмислюють цю позицію для нової епохи; інші – наприклад, країни Центральної Азії – вперше будують позаблоковість. Водночас прагматичні гравці, такі як Індія та Туреччина, мотивовані метою бути друзями з усіма.

ЄС має складні взаємозалежності з різними акторами. Коли справа доходить до енергетики, найбільшою проблемою є повне позбавлення від надмірної залежності від росії. Щоб забезпечити запаси рідкоземельних металів та інших мінералів, які мають вирішальне значення для переходу на зелену енергію, Європі доведеться рахуватися з Китаєм і водночас конкурувати з ним в інших регіонах. У той же час будуть випадки, коли вона визначатиме свої інтереси не так, як США. Чи стане вона формуючим гравцем у формуванні нового світового порядку, залежатиме від політичної волі держав-членів працювати разом, щоб керувати своїми складними взаємозалежностями, і прийняти більш стратегічний підхід до захисту своїх інтересів у мінливому геополітичному ландшафті так, як це роблять інші середні сили.

Стратегічна взаємозалежність є проміжним шляхом між **стратегічною автономією**, і повним приєднанням до США в антикитайському блоці. Там, де стратегічна автономія має на меті «діяти автономно, коли і де це необхідно», стратегічна взаємозалежність визнає та підкреслює складну реальність нашого взаємопов'язаного світу.

Стратегічна взаємозалежність має базуватися на трьох ключових принципах [5].

По-перше, європейська політика має ґрунтуватися на розумінні того, ще у взаємозалежному світі відокремлення є не просто нереалістичним, воно ймовірно завдасть шкоди інтересам Європи. Є сфери, де буде доцільно уникати надмірної залежності від потенційно

ворожих країн (наприклад, коли йдеться про важливу сировину). Але прагнення до відокремлення слід максимально обмежити на користь зменшення ризиків та інвестування у побудову відносин із ключовими середніми силами.

По-друге, європейська зовнішня політика має бути зосереджена на підготовці до світу політичного співіснування та конкуренції. ЄС не повинен припускати, що він може змінювати режими в інших країнах – і тому йому доведеться жити поруч з ними. Замість того, щоб зробити світ безпечним для демократії, мета полягає в тому, щоб зробити європейські демократії безпечними у світі.

Треба зазначити, що крім Європи, також необхідно інвестувати в підтримку країн, які більше постраждали від глобальних змін у технологіях, декарбонізації та демографії. Наприклад, економічна трансформація, яка має супроводжувати декарбонізацію, означатиме зміну динаміки у багатьох відносинах Європи з її сусідами. Європейці повинні досліджувати спільні відповіді, такі як спільний розвиток низьковуглецевих технологій, і продовжувати діалог про те, як європейські рішення, такі як механізм коригування кордонів викидів вуглецю, впливають на ці країни-партнери. Ця готовність інвестувати в підтримку тих, хто програв прогресивну політику, щоб зміцнити партнерство, також має бути застосована до інших сфер.

По-третє, європейці повинні почати шукати партнерів для побудови нового світового порядку, а не намагатися зберегти старий. Хоча сидіти серед країн-однорідців і погоджувати двосторонні та багатосторонні рішення глобальних проблем може підвищити довіру, зараз більшим завданням є зв'язатися з новими партнерами з різних питань.

У всіх випадках стратегічна взаємозалежність вимагає тонкого підходу до співпраці. Це починається з розуміння того, що примирення з новою реальністю фрагментації не означає відрізання європейців від решти світу. Натомість європейці повинні конструктивно взаємодіяти з незахідними гравцями, якщо вони хочуть вирішити глобальні проблеми та просувати власні інтереси. Це також не означає припинення конкуренції. Але чітко розуміючи європейські інтереси та можливості, європейці можуть використовувати свою все ще значну вагу для набагато більшого ефекту. Це принесе більше переваг для Європи та світу, ніж відступ до блоку типу холодної війни.

Проблемні питання до індивідуальних дослідницьких проєктів

1. Як міжнародні економічні санкції впливають на безпекову стабільність країн?
2. Як можливі економічні кризи в одній країні впливають на безпеку інших країн?
3. Як взаємодія в сфері торгівлі та інвестицій може бути використана для підтримки безпекової стабільності?
4. Як співвідносяться ідеї стратегічної взаємозалежності та стратегічної автономії Європи?
5. Як концепція економічної взаємозалежності пов'язана з військовими конфліктами?

Список використаної літератури

1. Tanious M. The impact of economic interdependence on the probability of conflict between states: The case of “American–Chinese relationship on Taiwan since 1995”. *Review of Economics and Political Science*. 2019. Volume 4 Issue 1. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/REPS-10-2018-010/full/html>
2. Un Comtrade Data. (n.d.). Official website. Available at: <https://comtradeplus.un.org/>
3. Demir N. How Economic Interdependence Shapes International Security. University of California Institute on Global Conflict and Cooperation. 2023. URL: <https://ucigcc.org/blog/how-economic-interdependence-shapes-international-security/>
4. Drezner D. The Dangers of Misunderstanding Economic Interdependence. CATO INSTITUTE. 2023. URL: <https://www.cato.org/publications/dangers-misunderstanding-economic-interdependence>
5. Aydıntaşbaş A., Barnes-Dacey J., Dennison S., Dumoulin M., Grare F., Leonard M., Murphy Th., Torreblanca J. Strategic interdependence: Europe’s new approach in a world of middle powers. European Council on Foreign Relations. 2023. URL: <https://ecfr.eu/publication/strategic-interdependence-europes-new-approach-in-a-world-of-middle-powers/>

Навчальне видання
Задоя Анатолій Олександрович
Федулова Світлана Олександрівна
Ключник Руслан Максимович

**АРХІТЕКТУРА ЄВРПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ:
НОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ**

Навчальний посібник
Електронне видання

У авторській редакції

Комп'ютерна верстка і макетування А.Ю. Такій

ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля».
49000, м. Дніпро, вул. Січеславська Набережна, 18.

Тел. (056) 720-71-54, e-mail: rio@duan.edu.ua
Свідоцтво ДК № 5309 від 20.03.2017 р.